

Azərbaycan dili

tədris dili

8

1-ci hissə

DƏRS LİK

HEYDƏR ƏLİYEV

AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

LaVine

Rafiq İsmayilov
Ülkər Nurullayeva
Reyhan Həbibli
Dilruba Cəfərova

Azərbaycan dili

Ümumi təhsil müəssisələrinin 8-ci sinifləri üçün
Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə
dərslik (1-ci hissə)

8

©Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi

Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0International (CC BY-NC-SA 4.0)

Bu nəşr Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International lisenziyası (CC BY-NC-SA 4.0) ilə www.trims.edu.az saytında əlçatandır. Bu nəşrin məzmunundan istifadə edərkən sözügedən lisenziyanın şərtlərini qəbul etmiş olursunuz:

İstinad zamanı nəşrin müəllif(lər)inin adı göstərilməlidir.

Nəşrdən kommersiya məqsədilə istifadə qadağandır.

Törəmə nəşrlər orijinal nəşrin lisenziya şərtlərilə yayılmalıdır.

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi trm@arti.edu.az və derslik@edu.gov.az elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur. Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

İÇİNDƏKİLƏR

bölmə 1

Tipik obrazlar

	Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1	Mirzə Səfər	Sözlərdə samitlərin yazılışı və tələffüzü	6-11
Fəsil 2	Məmurun ölümü	Sözlərdə saitlərin yazılışı və tələffüzü	12-17
Fəsil 3	Kvazimodo	İzafət birləşmələri	18-23
	Ümumiləşdirici təkrar		24-25

bölmə 2

İnformasiya və kommunikasiya

	Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1	Qəzetin tarixi	Feillərin deyilişi və yazılışı	26-31
Fəsil 2	Radionu kim ixtira edib?	Feilin quruluşca növləri	32-38
Fəsil 3	Onlayn media		39-41
	Ümumiləşdirici təkrar		42-43

bölmə 3

Yazar olmaq istəyirəm

	Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1	Hekayə necə yazılır?	Feilin keçmiş və gələcək zamanının növləri	44-49
Fəsil 2	Mütaliə və yazı	İdi, imiş köməkçi sözləri	50-55
Fəsil 3	Qeyri-bədii mətnlər	İdi, imiş köməkçi sözlərinin yazılışı və deyilişi	56-62
	Ümumiləşdirici təkrar		63

bölmə 4

Fakt və obraz

	Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1	Gəncədə müdhiş gecə	Feilin qrammatik məna növləri (məlum və məchul növ)	64-70
Fəsil 2	Sevgi məbədi	Feilin qrammatik məna növləri (qayıdış və şəxssiz növ)	71-77
Fəsil 3	Müəllimin vəzifəsi	Feilin qrammatik məna növləri (qarşılıq-birgəlik və icbar növ)	78-81
	Ümumiləşdirici təkrar		82-83
	Orfoqrafiya-orfoepiya lüğəti		84-85
	İzahlı sözlük		86-87

KİTABINIZLA TANIŞ OLUN

Dərslərin müxtəlif bölmələrində təkrar olunan başlıqlarla – rubrikalarla qarşılaşacaqsınız.

Söz boğçası

Oxuduğunuz mətnlərdə işlənmiş yeni söz və ifadələr

Yadda saxla

Dil qaydaları ilə bağlı nəzəri bilgiler

Diqqət et

Nitq bacarıqları üzrə müxtəlif məlumat və tövsiyələr

Xatırla

Əvvəlki siniflərdə və ya dərslərdə keçilmiş biliklər

Qlossari

Müxtəlif sahələrə aid akademik söz və terminlərin izahı

Orfoqrafiya

Deyişli və yazılışlı fərqlənən sözlərin orfoqrafik normalara uyğun yazılışı

Söz ehtiyatı

Mətnə rast gəlinən yeni söz və ifadələrlə bağlı tapşırıqlar

Nə anladın?

Mətndəki fakt və hadisələrlə bağlı suallar

Düşün və cavab ver

Şərh, təhlil, münasibət xarakterli tapşırıqlar

Dinləmə 01

Dinlədiyiniz mətnlə bağlı sual və tapşırıqlar

Yazı

Oxuduğunuz və ya dinlədiyiniz mətnin mövzusu ilə bağlı yazı tapşırıqları

Araşdırma/Təqdimat

Mövzu ilə bağlı araşdırma və təqdimat

1a “Ləyaqət” sözünün izahına əsasən aşağıdakı ifadələrin mənasını təxmin edin. Lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirin.

Ləyaqət – insanda yüksək mənəvi keyfiyyətləri göstərən xassələrin məcmusu; bu xassələrin dəyərini dərk edən şəxsin özünə qarşı duyduğu ehtiram hissi.

- ləyaqətinə toxunmaq
- ləyaqətinə sığışdırmamaq
- ləyaqətini qorumaq
- ləyaqətini alçaltmaq

MİRZƏ SƏFƏR

(ixtisarla)

Mirzə Səfərlə biz tanış olanda onun yaşı qırx beşlə əllinin arasında idi. Özü də **qəza dəftərxanasında** qulluq edərdi. Dəftərxanada Mirzənin hörmətini gözlərdilər. Çünki sair **mirzələr** hər iş gələndən bir abbası, altı şahı rüşvət alardı, amma Mirzə öz **maasına kifayət edib** bir qəpik də olsun rüşvət almazdı və deyərdi: “Rüşvət almaq adamı qorxaq və gözükkölgəli edər, rüşvət aldığın adamların hansını görsən, gərək ikiqat baş əyəsən... Nə lazım? Qulluğumda təmiz olaram, maaşıma qənaət edəmə, bir kəsə ehtiyacım olmaz, həmişə də başıuca gəzərəm, iyirmi beş manat **məvacibim** var, ayda bir on manat da evə gəlib ərizə yazdıranlardan qazanıram, bu da mənim başımdan girib ayağımdan çıxar”.

Mirzənin zamanında bazarda ucuzluq idi, yaxşı qoyun ətinin girvənkəsi dörd qəpik, çörəyin **girvənkəsi** iki qəpik, yağın **pudu** dörd manat idi. Mirzə qazandığı para ilə dolanıb oğlanlarına da tərbiyə verərdi. Dünyada yaltaqlıq nə olduğunu Mirzə bilməzdi. Bir bəyə, bir xana **etina eləməzdi** və deyərdi: “Nə vaxt qapılarına çörəyə getsəm, verməsinlər”.

Bir dəfə bir nəfər şəxs dəftərxanaya gəlib katibdən öz **kağızından dolayı** məlumat istəyir, katib cavab verir ki, kağızın Mirzə Səfərdədir, üzünü köçürər, apararsan. Şəxs Mirzəyə tərəf gəlir:

- Mirzə, mənim kağızımı, mümkünsə, yaz, aparım.
- Dayan, bu saat yazaram, əlimdə özgə iş var.
- Bilirsiniz, mən Həsən ağanın qohumuyam.

Mirzə qələmi əlindən buraxıb kişinin gözlərinin içinə baxdı.

- Doğrudan Həsən ağanın qohumusan?
- Doğrudan.

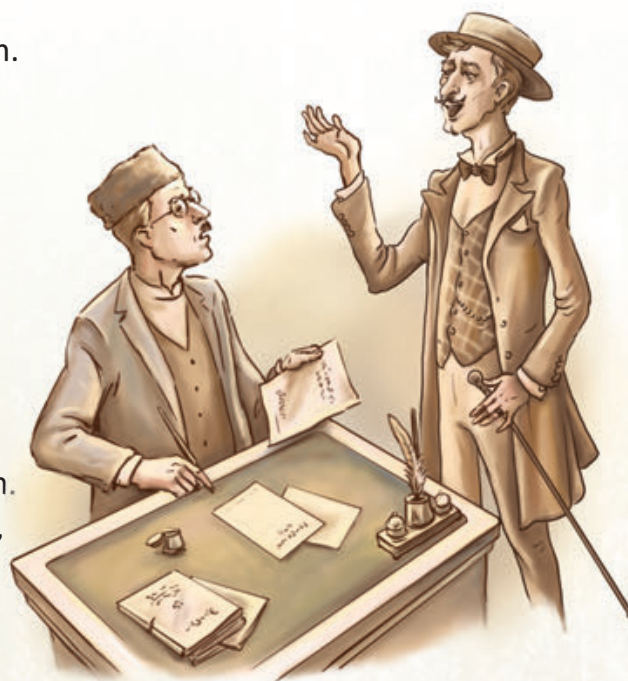
– Sən Allah, Həsən ağanın qohumusan?

– Vallah, doğru deyirəm.

– Sən Həzrət Abbas, Həsən ağanın qohumusan?

– Həzrət Abbas haqqı, Həsən ağanın qohumuyam.

– Bəs elə isə gəl min mənim boynuma. Neyləyim, Həsən ağanın qohumusan, gözlə, vaxtında kağızın hazır olar, apararsan.

Bir dəfə nə üstə isə **naçalnikin** Mirzə Səfərə qəzəbi tutub dedi:

– Səfər! Papağını götür, buradan get!

Mirzə Səfər qalxıb naçalnikin sifətinə şax baxdı:

– Cənab naçalnik, siz yəqin edin ki, mən buradan gedəsi olduqda papağımı qoyub getməyəcəyəm.

Yoldaşları hamısı **bir dillə** naçalnikdən xahiş etdilər ki, onun təqsirindən keçsin. Mirzə Səfərin isə sifətində yalvarmaq nişanəsi yox idi. Mirzənin təmiz qulluqçu olmağına qiymət qoyurdular. Ona görə də vəzifəsində saxladılar.

Mirzə Səfərin iki oğlu **edadiyyə**¹ məktəbinin beşinci sinfində oxuyurdu. Mirzənin məişəti ağır olduğundan məktəb nəzdində olan xeyriyyə cəmiyyəti onun uşaqlarını dərs pulundan azad etmişdi.

Bir gün uşaqları məktəbdən gəlib Mirzəyə xəbər verdilər ki, daha bu ildən onları məktəb pulundan azad etməyəcəklər, pul verməsələr, hər ikisini məktəbdən xaric edəcəklər.

Sabahı gün Mirzə məktəb müdirinin yanına getdi. Müdir uşaqların yaxşı oxuduğunu, onların məktəbdən çıxarılmasına çox **əfsus etdiyini** bildirdi. Məsləhət gördü ki, gedib Həsən ağa ilə görüşsün, iş onun əlindədir.

Məlum oldu ki, Mirzə Səfərin Həsən ağanın qohumu ilə rəftarı ağanın qulağına çatıb, o da **qeyzlənib**, xeyriyyə cəmiyyətinin iclasında deyib ki, Mirzə Səfərin uşaqlarını öz xərci ilə oxutmağa imkanı var, qoy təhsil xərcini ödəsin.

Mirzə Səfər məyus evə qayıtdı. İştahsız nahar edib yatmaq istədi, yuxusu gəlmədi. Durub libasını geyinib getdi dostu usta Zeynalın dükanına.

Usta Zeynal onun kefsizliyinin səbəbini xəbər aldı. Əvvəl Mirzə heç nə demək istəmədi. Sonra ustanın təkid etdiyini görüb dedi:

– Nə söyləyim? Həsən ağanın evi başına uçsun, gedib məktəbdə deyib ki, filankəsin pulu aşırıb-daşır, uşaqlarını öz xərci ilə oxuda bilər. Mənim **mədaxilimi** bilirsən. Mən bunu haradan düzəldim? Uşaqlar məktəbdən çıxarılsa, mən vərəmləyib öləcəyəm.

Usta Zeynal Mirzə Səfərə Həsən ağanın yanına getməyi məsləhət gördü.

Mirzə Səfər dostuna dedi:

– Usta Zeynal, bu nə təklifdir mənə edirsən? Mən, Mirzə Səfər gedim Həsən ağanın ayağına yığılım? Mən acından ölməyə razı olaram, amma gedib Həsən ağa kimi adama yalvarmam. Qoy uşaqları qovsunlar...

Söz boğçası

- pud • dəftərxana
- mirzə • girvənkə
- qəza • naçalnik
- qeyzlənmək
- mədaxil • məvacib

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev

¹ **Edadiyyə** – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda mövcud olan orta məktəb

Söz ehtiyatı

- b** “Söz boğçası”nda verilmiş sözlərin mənasını araşdırın və hadisələrin keçmişdə baş verdiyini sübut edin.
- c** “Mirzə” sözünün mənasını lüğət vasitəsilə araşdırın. Sizcə, bu söz mətndə hansı mənada işlənmişdir? Mirzəlik peşəsi bu gün də mövcuddurmu?
- Cümlələri oxuyun. Kontekstə əsasən “mirzə” sözünün ifadə etdiyi mənaları müəyyən edin. Nə üçün bu söz bəzən böyük, bəzən isə kiçik hərflə yazılmışdır?
1. Çünki sair mirzələr hər işə gələndən bir abbası, altı şahı rüşvət alardı, amma Mirzə öz maaşına kifayət edib bir qəpik də olsun rüşvət almazdı.
 2. Abbas mirzə İran şahzadələrindən biri idi.
 3. Camal bəy Cavanşir Mehdiqulu xanın sarayında mirzə idi.
 4. Görkəmli mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundzadə maarifçilik ideyalarını yayırdı.
- ç** Mətnə göy rənglə fərqləndirilmiş söz və ifadələrin kontekstə görə mənasını izah edin. Müasir dövrdə bu ifadələri hansı sözlərlə əvəz edərdiniz?
- d** Sizcə, Mirzə Səfərin dediyi “Doğrudan Həsən ağanın qohumusan?” ifadəsi hansı situasiyalarda məsəl kimi işlədilə bilər?
- e** Naçalnikin Mirzə Səfərlə dialoqunu bir daha oxuyun:

– Səfər! Papağını götür, buradan get!
– Cənab naçalnik, siz yəqin edin ki, mən buradan gedəsi olduqda papağımı qoyub getməyəcəyəm.

Sizcə, nə üçün bu dialoqda məhz papaq vurğulanır? Aşağıdakı deyimlərə əsasən fikrinizi əsaslandırın.

- Qazan qapaqsız olmaz, igid papaqsız.
- Papağını qoy qabağına, fikirləş.
- Onu görüm papağı boş qalsın!

Düşün və cavab ver

- a** Mətnəki məlumatlardan istifadə etməklə Mirzə Səfərin maddi vəziyyəti haqqında fikir yürüdün.

Mirzə Səfərin aylıq qazancı – 35 manat
ətin girvənkəsi – 4 qəpik
çörəyin girvənkəsi – 2 qəpik
yağın pudu – 4 manat

Danışma

- 2a** Obrazların xarakterinə və emosional vəziyyətinə görə Mirzə Səfər və Həsən ağanın qohumunun dialoqunu səsləndirin. Müəllif bu dialoq vasitəsilə oxucuya obrazların hansı xüsusiyyətlərini çatdırır?
- b** Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin hekayələri əsasında çəkilmiş “Evlənmək istəyirəm” filmindən oxuduğunuz dialoqları əks etdirən epizodlara baxın və müqayisə edin:
- Dialoqların məzmununda dəyişiklik edilibmi?
 - Aktyorlar obrazların daxili aləmini təsəvvür etdiyiniz kimi canlandırma bilibmi?
- c** **Debat.** Mirzə Səfər öz mənliliyini qorumaq üçün uşaqlarının təhsilini qurban verməyə hazırdır. Sizcə, o, haqlıdır? Fikrinizi arqumentlərlə əsaslandırın.

Dinləmə 01

- ç** Hekayənin davamını dinləyin və Mirzə Səfərin qərarını xarakteri ilə əlaqələndirib şərh edin.
- d** Dinlədiyiniz hissədə Usta Zeynalın və Həsən ağanın hansı xüsusiyyətləri qabardılır? Obrazların davranışlarından və nitqindən nümunələr gətirməklə fikrinizi əsaslandırın.

Diqqət et

Bir çox əsərlərdə müəllif müəyyən xarakterik xüsusiyyətləri ümumiləşdirərək tipik obraz yaradır: hər hansı bir xüsusiyyəti daha qabarıq təqdim edir. Məsələn, Cəlil Məmmədquluzadənin “Poçt qutusu” hekayəsindəki Novruzəli – sadəlövh, avam insan tipi, Mirzə Fətəli Axundzadənin “Hacı Qara” komediyasındakı Hacı Qara isə xəsis tacir tipidir.

- e** Sizcə, Mirzə Səfər tipik obraz olaraq hansı xarakterik xüsusiyyətləri özündə birləşdirir?
- a** Bəzən hər hansı bir əsərin adı dəyişdirilərək tipik obrazın adı ilə əvəz olunur. Aşağıdakı məlumatları oxuyun və bunun səbəbini izah edin.

Əsl adı “Şair” olan, sonradan “Mirzə Səfər” kimi tanınan bu hekayə ilk dəfə 1918-ci ildə Tiflisdə “Tartan-Partan” jurnalında çap edilmişdir.

“Sərgüzaştı-mərdi-xəsis” 1852-ci ildə Azərbaycan dramaturgiyasının banisi Mirzə Fətəli Axundzadənin qələmə aldığı komediyadır. Bu komediya sonralar baş qəhrəmanın adı ilə “Hacı Qara” kimi məşhurlaşmışdır.

Sözlərdə samitlərin yazılışı və tələffüzü

3a Söz sonunda hansı hərf yazılmalıdır?

bulu... (d, t), cora... (b, p), çalən... (k, g), ülgü... (c, ç)

- Hansı sözlərin sonunda “t” yazılmalıdır?
Bunu hansı qayda ilə müəyyən etmək olar?

1. [polat] 2. [palıt] 3. [kibrit] 4. [şabalıt] 5. [barıt]

Xatırla

Söz sonunda *b, c, d, g* samitləri necə tələffüz olunur?

b Sözlərdə “k” samitinin tələffüzünü müəyyən edin.

1. kupe 2. çiçək 3. küçə 4. seçki 5. çörəkotu

a. [k] b. [k'] c. [x'] ç. [g] d. [y]

- Hansı sözlərə saitlə başlanan şəkilçi artırıqda *k-y* əvəzlənməsi baş verir?

örpək, sözlük, türk, müdrik, qəpik, texnik, əmlak, göyçək, idrak

Xatırla

Sözlərdə *k* samitinin deyilişi və yazılışı ilə bağlı hansı qaydalar mövcuddur?

c Sözlərdə “q” samitinin tələffüzünü müəyyən edin.

1. nöqtə 2. yaylaq 3. ayaqüstü 4. qurd

a. [q] b. [k'] c. [x] ç. [ğ]

- Səhv yazılmış sözləri müəyyənləşdirin və səhvi izah edin.

ayağından, ayağıbağlı, ayağüstü, ayağıagır, ayağaltı, ayağ-ayağa

Xatırla

Sözlərdə *q* samitinin deyilişi və yazılışı ilə bağlı hansı qaydalar mövcuddur?

ç Sözlərin düzgün yazılışını müəyyən edin.

[işdirak], [itdiham], [sürüşgən], [müfdə], [təfəkgür], [bəsdəboy], [şapbıltı], [tok'qa] [tərek'qi], [töhvə], [mütdəhim], [şafdalı], [bəxdəvər], [gupbultu], [hikgə], [cikgilti]

Xatırla

Sözlərdə *k, t, p, f* samitləri nə zaman cingiltili qarşılığı kimi tələffüz olunur?

d Nöqtələrin yerinə “n”, yaxud “m” hərflərindən birini yazaraq sözləri tamamlayın. Hansı sözlərin yazılışı ilə tələffüzü arasında fərq yoxdur?

qə...bər, a...bisiya, kö...bə, sö...məz, mü...bit, mi...bər

Xatırla

Sözlərdə *n* samiti hansı hallarda *[m]* kimi tələffüz olunur?

e Səhv yazılmış sözləri müəyyən edib orfoqrafik normalara uyğun yazın.

cərrahiyyə, məzuniyyət, müdiriyət, əziyyət, mülkiyyət, infeksiya, haşıya, tərbiyə, maliyyə, xəfiyyə, cəfəngiyat, niyyət, atriyyət, qəfiyyə, tövsiyyə, aidiyyət, ictimaiyyət

Xatırla

Sözlərdə yanaşı gələn *yy* samitləri hansı hallarda bir *[y]* kimi tələffüz olunur?

Xatırla

Söz sonunda gələn eynicinsli qoşa samitlərdən biri nə zaman düşür?

- ə** Sözlərə saitlə və samitlə başlanan şəkilçilər əlavə edib yazın. Hansı halda söz kökündə dəyişiklik baş verir? Hansı sözün kökündə heç bir dəyişiklik olmadı?
sədd, sirr, hədd, fənn, həzz, xətt, hiss, haqq, vatt
- f** Mürəkkəb sözləri yaradan leksik vahidləri müəyyən edin. Sözləri təşkil edən hansı komponentdə qoşa samitlərdən biri düşüb?
hüsnxət, rəsmxət, kilovat

Xatırla

Müxtəlifcinsli qoşa samitlə bitən təkhecalı sözlərə samitlə başlanan şəkilçi qoşulduqda sözlərin deyilişi və yazılışında hansı fərq yaranır?

- g** Sözləri orfoqrafik normalara uyğun yazın.
[zülümkar], [hökümsüz], [elimli], [sehərbaz], [üzürrü], [həcimcə], [sədirrix']
- ğ** Cümlədə tələffüz formasında verilmiş sözü kök və şəkilçiyə ayırın. Sözün kökünə saitlə başlanan şəkilçi əlavə edin. Hansı fərqi hiss etdiniz?
[Vaxsız] qonaq öz kisəsindən yeyər. (Atalar sözü)

Yadda saxla Müxtəlifcinsli qoşa samitlə bitən sözlərin deyilişi və yazılışı

Sonu **ft, xt, st, şt** samitləri ilə bitən sözlərdən sonra samitlə başlanan şəkilçi və ya söz işləndikdə **t** samiti tələffüz olunmur. Məsələn: *güzəşt*siz [güzəşsiz], *turist səfəri* [turis səfəri].

Belə sözlərə saitlə başlanan şəkilçi və ya söz artırıqda **t** samiti [d] kimi tələffüz olunur. Məsələn: *güzəştə* [güzəşdə], *turist olmaq* [turisd olmaq].

- h** Hansı cümlələrdə səhv yazılmış söz var? Qaydaya istinad edərək cavabınızı əsaslandırın.
1. Ətrafdakılarla eqoiscəsinə davrananlar tək qalır.
 2. Gerçək xoşbəxlik yaxşı yaşamaq deyil, yaşamağı yaxşı bitirməkdir. (*Esxil*)
 3. Şagirdlər kontekstdən çıxış edərək sözlərin mənasını izah etdilər.
 4. Əhməd sultanın taxt-tacını ələ keçirmək üçün fürsət axtarırdı.
 5. Qürbətdə həmvətənlərlə rastlaşanda hər kəsin içində bir doğmalığ hissi yaranır.
 6. Nefçilər Günündə "Akademik Xoşbəxt Yusifzadə" tankeri suya salındı.
- x** Sözlərə samitlə başlanan şəkilçi əlavə edərək cədvəlin uyğun sütunlarına yazın.
dost, hökm, neft, bəxt, həcm, sehr, üst, vaxt, sərbəst, kəsr

səsdüşümü hadisəsi	səsartımı hadisəsi

- 1a** Mirzə Səfərin təmsalında ləyaqətli insan tipi ilə tanış oldunuz. Bəs yaltaq insanı necə təsəvvür edirsiniz? Aşağıdakı atalar sözünü də şərh edərək bu haqda düşüncələrinizi danışın.

Susuz qalan torpaq çatlaq, gücsüz qalan adam yaltaq olar. (Türk atalar sözü)

MƏMURUN ÖLÜMÜ

Bir gün axşam kiçik məmur İvan Dmitriç Çervyakov teatr zalının ikinci sırasındakı kreslodə oturub durbin ilə operaya baxır və özünü son dərəcə xoşbəxt hiss edirdi. Lakin birdən...

Hekayələrdə “*lakin birdən*” sözünə tez-tez təsadüf olunur. Müəlliflər haqlıdırlar: həyat gözlənilməz hadisələrlə doludur!

Bəli, birdən onun üz-gözü qırıxdı, gözləri qıyıldı, nəfəsi kəsildi... O, durbini gözündən uzaqlaşdırıb əyildi və ... həəəəpçi! Asqırdı. Asqırmaq heç kimə, heç yerdə qüsurlu tutulmur. Kəndlilər də, polis müdirləri də, bəzən hətta gizli müşavirlər də asqırırlar. Hamı asqırır. Çervyakov heç pərt olmadı, yaylıqla ağız-burnunu sildi və asqırması ilə bir kimsəni narahat edib-etmədiyini bilmək üçün nəzakətli bir adam kimi ətrafına baxdı. Lakin bu zaman ona utanc gətirən bir hadisənin şahidi oldu: qabaqda, birinci sırada oturan bir qoca öz əlcəyi ilə daz başını və boynunu bərk-bərk silir və yavaşca deyiniirdi. Çervyakov qocanı tanıdı; o, dəmir yolu idarəsində işləyən general Brizjalov idi.

Çervyakov düşündü: “Asqıranda tüpürcəyim üstünə sıçrayıb! Mənim rəisim olmasa da, hər halda, yaxşı olmadı. Üzr istəmək lazımdır”.

Çervyakov öskürdü və başını qabağa uzadıb generalın qulağına pıçıldadı:

– Bağışlayın, **zati-aliləri**, asqıranda üstünüze sıçrayıb... qəfildən oldu...

– Eybi yoxdur, eybi yoxdur...

– Allah eşqinə bağışlayın. Mən bunu... bilə-bilə eləmədim!

– Eh, oturun yerinizdə, xahiş edirəm! Qoyun qulaq asaq!

Çervyakov pərt olub mənasız bir halda gülümsədi və səhnəyə tamaşa etməyə başladı. O tamaşa edirdi, ancaq əvvəlki həzzi duymurdu. Çox narahat idi. Fasilədə Brizjalova yaxınlaşdı, bir az onun ətrafında gəzişdi, sonra qorxaqlığına güc gələrək astadan dedi:

– Zati-aliləri, mən asqıranda sizin üstünüze sıçradı... Bağışlayın... Axı mən...

– Ah, bədir də... Mən bunu unutmuşam, sizsə yenə də bu barədə danışırırsınız, – dedi. Bunu söylərkən onun alt dodağı əsəbi halda **səyriyirdi**.

Söz boğçası

- səyrimək • zati-aliləri • mündür
- səndələyə-səndələyə

Çervyakov şübhəli-şübhəli generala baxaraq düşünürdü: “Unudubdur, ancaq üzündən zəhrimar yağır, heç danışmaq da istəmir. Onu başa salmalıyam ki, mən bunu bilə-bilə eləməmişəm, bu, təbiətin qanunudur, yoxsa elə güman edər ki, mən onun üstünə tüpürmək istəmişəm. İndi belə düşünməsə də, sonra bu cür düşünə bilər!”

Çervyakov evə gəldikdən sonra öz nəzakətsizliyi haqqında arvadına danışdı. Onun fikrincə, arvadı bu hadisəyə çox ağılsızcasına yanaşdı; o, əvvəl qorxdı, lakin Brizjalovun başqa idarənin rəisi olduğunu bildikdən sonra sakitləşdi. Amma hər ehtimala qarşı dedi:

– Hər halda, sən get üzr istə, elə fikirləşər ki, sən cəmiyyət içərisində özünü apara bilmirsən.

– Bax, məsələ də elə bundadır da! Mən üzr istədim, ancaq o, bir az qəribədir ey... əməlli bir söz demədi.

Ertəsi gün Çervyakov təzə **mundiri-ni** geydi, üzünü qırxdırdı və Brizjalovun yanına getdi... Generalın qəbul otağına girəndə orada çoxlu adam gördü. General gələnləri yenidən qəbul etməyə başlamışdı. Bir neçə nəfərdən nə üçün gəldiyini soruşduqdan sonra Çervyakova da baxdı.

– Zati-aliləri, dünən, əgər yadınızdadırsa, opera teatrında, – deyərək kiçik məmur izahat verməyə başladı, – mən asqırdım və... sizin üstünüzdə sıçradı... Bağış...

– Xataya düşmədik?! Heç dəxli var?!

– General növbəti adama müraciət etdi: – Sizə nə lazımdır?

Çervyakovun rəngi ağardı: “Heç danışmaq istəmir! Deməli, acığı tutub... Yox, bu məsələni belə qoymaq olmaz... mən ona izah etməliyəm...”

General axırkı adamla söhbəti qurtardıqdan sonra içəri otağa keçmək istəyirdi ki, Çervyakov onun ardınca gedərək mızıldadı:

– Zati-aliləri! Cənabınızın rahatlığını pozmağa cəsarət edirəmsə, bunu məhz peşmançılığımı bildirmək üzündən edirəm!.. Özünüz bilirsiniz ki, mən bunu bilə-bilə etməmişəm!

General ağlamsınmış kimi üz-gözü qırıqırdı və əlini yellədi:

– Cənab, siz məni ələ salmışınız! – deyərək içəri girdi.

Çervyakov öz-özünə düşündü: “**Ələ salmaq nədir? Burada heç bir ələ salmaq-filan yoxdur! Özü generaldır, ancaq başa düşür! İş ki belə oldu, mən daha bu yalançı pəhləvandan üzr istəməyəcəm! Qoy cəhənnəm olsun! Ona məktub yazacağam, amma yanına getməyəcəyəm! Vallah, getməyəcəyəm!**”

- b** Sizcə, Çervyakov, həqiqətən də, generalın yanına bir daha getməyəcək? Obrazın psixoloji vəziyyətini nəzərə alaraq təxminlərinizi söyləyin.

Çervyakov evə gedərkən belə düşünürdü. Amma o, generala məktub yazmadı. Uzun-uzadı fikirləşsə də, məktubu necə yazmaq haqqında heç bir qərara gələ bilmədi. Ertəsi gün yenə də özü getməli oldu.

General başını qaldırıb sualedici bir nəzərlə ona baxarkən Çervyakov belə dedi:

– Zati-aliləri, mən dünən sizi narahat edərkən heç də, siz buyurduğunuz kimi, sizi ələ salmaq fikrində deyildim. Mən asqırarkən sizin üstünüzü buladığım üçün üzr istəməyə gəlmişdim, sizi ələ salmaq mənim heç ağılıma da gəlməzdi. Mən sizi ələ salmağa heç cəsarət edərdəmmi?

General qəzəbindən göyərərək titrəyirdi. O, birdən:

– Rədd ol burdan! – deyə bağırırdı.

Dəhşətdən yerində donub qalmış Çervyakov pıçıldı ilə soruşdu:

– Nə?

General ayağını yerə vuraraq təkrar etdi:

– Rədd ol burdan!

Çervyakovun elə bil ürəyi qopdu. O heç bir şey görmədi, heç bir şey eşitmədi, yavaş-yavaş qapıya tərəf getdi və küçəyə çıxıb **səndələyə-səndələyə** yeridi... Evə necə gəldiyini özü də hiss etmədi. Mündirini çıxarmadan divanda uzandı və... öldü.

Anton Çexov

Tərcümə edən: Qılman İlkin

Söz ehtiyatı

- c** “Söz boğçası”ndakı sözlərin mənasını kontekstə əsasən izah edin və lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirin.
- ç** “Çervyak” sözü rus dilində soxulcan deməkdir. Sizcə, müəllif baş qəhrəmanını belə adlandırmaqla oxucuya obrazın xarakteri haqqında hansı məlumatı çatdırır?

Düşün və cavab ver

- d** Sualları cavablandırmaqla hekayənin struktur elementləri haqqında danışın.
 - Mətnin ekspozisiya hissəsində hansı məlumatlar verilib?
 - Ekspozisiyadan əsas hissəyə keçid təşkil edən cümlələri müəyyən edin. Bu abzası yazmaqda müəllifin məqsədi nədir?
 - Hansı hadisə ilə konflikt yaranır?
 - Hansı hadisələr konflikti kulminasiya nöqtəsinə çatdırır?
- e** Mətnin son cümləsini bir daha oxuyun. Sizcə, nə üçün müəllif Çervyakovun mündirini çıxarmadan uzandığını və öldüyünü vurğulayır? Bu epizodda mündir nəyi simvolizə edir?
- ə** Aşağıdakı deyimləri baş qəhrəmanın davranışına aid edərək şərh edin.
 - Qorxaq öz kölgəsindən də qorxar. (*Atalar sözü*)
 - Qorxaq hər şeyi dörd görər. (*Atalar sözü*)
 - Həyat qorxaqları bağışlamır. (*Ernesto Çe Gevara*)

2a Çervyakovun keçirdiyi psixoloji-emosional hallarla bağlı epizodları danışın.

- Özünü son dərəcə xoşbəxt hiss edirdi.
- Çervyakov pərt olub mənasız halda gülümsədi.
- Çervyakov əsəbiləşdi.
- Çervyakovun rəngi ağardı...
- Çervyakovun elə bil ürəyi qopdu.

Diqqət et

Müəllif obrazın düşüncə, hiss və ruhi durumunu təsvir etməklə onun psixoloji portretini yaradır. Obrazın psixoloji portreti daxili monoloqlar, davranış və dialoqları vasitəsilə yaradılır. Psixoloji portret oxucuya obrazın xarakterini, onun qərarlarının və davranışlarının səbəblərini daha dərinlən anlamağa kömək edir.

- b** Mətnə göy rənglə verilmiş hissəni oxuyun. Çervyakovun daxili monoloqu əsasında onun psixoloji portretini şərh edin.
- c** Sizcə, Çervyakov obrazını tipik obraz adlandırmaq olarmı? Müəllif bu obrazda hansı şəxslərin xüsusiyyətlərini ümumiləşdirmişdir?
- ç** “Məmurun ölümü” mətninin əsas ideyası nədir? Əsas ideyanın müəyyənləşdirilməsində psixoloji portretin rolunu izah edin.
- d** **Müzakirə.** Çervyakovun ölümünə səbəb nə oldu? Onun ölümündə generalı günahlandırmaq olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.
- e** Şəklə və açar sözlərə əsasən Çervyakovun timsalında yaltaq məmur obrazının ümumiləşdirilmiş portretini yaradın.
- düşüncə və hissləri
 - davranışı
 - danışq tərzi
 - digər obrazlara münasibəti
 - xarici görünüşü
 - mimikası və jestləri

Yazı

- a** Mətnin sonunda generalın otağından çıxarkən Çervyakovun nələr düşündüyünü təsəvvür edin. Çervyakovun psixoloji-emosional durumuna əsasən daxili monoloqunu yazın.

Sözlərdə saitlərin yazılışı və tələffüzü

- 3a** Nöqtələrin yerinə uyğun hərfləri artırmaqla sözləri tamamlayın.

“ü”, yoxsa “i”

b...ruzə, müd...r, üf...q, üm...d, müfl...s, müdr...k, müh...m

“a”, yoxsa “ə”

qəhr...man, həy...can, s...lnamə, təl...bat, t...başır, nəq...rat

“ü”, yoxsa “u”

n...munə, g...nah, r...tubət, s...but, m...hazirə, m...nasibət

“o”, yoxsa “a”

pr...qram, avt...mat, pr...yektor, s...movar, f...ntan

Yadda saxla Sözlərdə “o” saitinin tələffüzü

Sözlərdə “o” saiti vurğulu hecəda olduqda yazıldığı kimi tələffüz edilir. Digər hecalarda isə onun deyilişi ilə yazılışı fərqlənə bilər. Məsələn: pomidór [pamidór], fóрма [forma], formát [farmat].

- b** Nöqtələrin yerinə “o” və ya “a” hərfini artırmaqla sözləri tamamlayın.

bi...l...giya, q...n...rar, m...vz...ley, f...v...rit, lab...r...t...riya, pr...t...tip

- c** Sözlərə hal və mənsubiyyət şəkilçisi əlavə edərək qaydalara əsasən qruplaşdırın.

isim, cisim, ağır, alın, qoyun (qucaq), fəsil, nəsil, beyin, burun, boyun, ömür, satır, sinif, səbir, ovuc, könül, qayın, əyin, oğul, xeyir, zəhin, qarın, eyib, atır, çiyin

Həm mənsubiyyət, həm də hal şəkilçisi qoşulduqda ikinci sait düşür.

Yalnız mənsubiyyət şəkilçisi qoşulduqda ikinci sait düşür.

- ç** Sözləri orfoqrafik normalara uyğun yazın.

[əmoğlu], [dayoğlu], [bacoğlu], [əlaçıx]

- d** Sözləri orfoqrafik normalara uyğun yazaraq səstərtimi hadisəsinin səbəbini izah edin.

[ma:yili], [diyalok't], [təbiyyət], [diyalok'], [stadiyon], [vəsa:yit]

Xatırla

Sözlərdə hansı saitlərin deyilişi ilə yazılışı fərqlənir?

Xatırla

İkihecalı sözlərdə ikinci saitin düşməsi hadisəsini izah edin.

Xatırla

Qoşasaitli sözlərdə səsdüşümü və səstərtimi hadisəsini izah edin.

Xatırla

Saitlərin uzun tələffüzü transkripsiyada necə göstərilir?

- e** Sözləri orfoqrafik normalara uyğun yazaraq qaydalara əsasən qruplaşdırın.

[me:mar], [inʃa:t], [mə:tdəl], [tə:mir], [su:rət], [mö:tərizə], [təbi:], [bədi:]

1. Eynicinsli qoşa saitlərin bir uzun sait kimi tələffüzü:
2. Sözü tərkibindəki saitlərdən birinin uzun tələffüzü:

Xatırla

Vurğulu heca digər hecalardan nə ilə fərqlənir?

- 4 a** Vurğulu hecaya görə fərqlənən sözü seçin.

a. ancaq b. opera c. sonra d. aktyor e. kompas

- b** Vurğusu dəyişməklə mənası dəyişən sözləri nitq hissələrinə görə səciyyələndirin.

akademik, dərin, əkin, bölmə, qalın, satirik

- c** İzaha əsasən sözləri tələffüz edin və cümlədə işlədin.

Sizcə, bu sözləri omonim hesab etmək olarmı?

saxta – sıfırdan aşağı hava temperaturu

saxta – faydalı qazıntıların çıxarıldığı yer

orqan – idarə, təşkilat

orqan – musiqi aləti

xülasə – müxtəsər, bir sözlə, uzun sözün qısa

xülasə – bir əsərin, nitqin və s. qısaca məzmunu

dimdik – çox dik, tamamilə dik

dimdik – quşların ağızlarının irəliyə uzanmış buynuz kimi sərt hissəsi

- ç** Sözlərdə uzun saitli hecanı müəyyən edin.

nümayəndə, dahiyana, qənimət, ecazkar, mötəbər, saniyə, layihə

Yadda saxla Uzun saitli heca ilə vurğulu hecanın fərqləndirilməsi

Uzun saitli heca ilə vurğulu hecanı qarışdırmaq olmaz. Uzun tələffüz olunan sait səsləri, adətən, vurğu qəbul etmir: mahi`r [ma:hir], surə`t [su:rət]. Elə sözlər var ki, istisna təşkil edir: [bə:zi], [bə:zən], [yə:ni] və s.

Bu sözlərdə vurğulu heca ilə uzun saitli heca üst-üstə düşür.

- d** Sözlərdə vurğulu hecanı və uzun saitli hecanı müəyyənləşdirin.

qazi, alim, tərif, zinət, rütubət, elan

- e** Hansı sözdə ilk sait uzun tələffüz edildikdə məna dəyişir?

a. lirik b. qalın c. elektrik d. nəmə e. gəlin

- 1a** İnsanı tanımadan, zahiri görünüşünə əsasən xarakterini müəyyən etmək olarmı? Zahiri görünüş ilə daxili aləmin həmişə eyni olmadığını nümunələrlə izah edin.

KVAZIMODO

Notr-Dam kilsəsinin qarşısında “Təlxəklər bayramı” keçirilirdi. Camaat təlxəklər kralı seçmək üçün meydana toplaşmışdı. Səhnəyə qoyulmuş qapının yuxarı hissəsində girdə formada böyük dəlik var idi. Bütün rəqiblər qapının arxasında sıraya düzülmüşdülər.

Tamaşa başladı. Budur, dəlikdən ard-arda eybəcər sifətlər görünür, lakin heç biri tamaşaçıların təsəvvür etdiyi qədər eybəcər deyildi. Elə bu an dəlikdən daha bir sifət göründü: dördbucaqlı burun, nala bənzər ağız, iri **ziyilin** altında qalan xırdaca göz, qala qüllələrinə bənzəyən mırıq, əyri dişlər, çatlamış dodaqlar... Bu əcaib simadakı heybəti və məyusluğu təsvir etmək çətindir. Yarıqırmızı-yarıbənövşəyi **kamzol** geyinmiş və təpəgözə bənzəyən eybəcər vücudu görər-görməz kütlə dərhal onu tanıdı:

– Bu ki zəngçalan Kvizimododur! Bravo! Bravo!

Qadınlar dərhal üzlərini örtüdlər:

– Tfu, nə murdar meymundur!

– Bu bir iblis **mücəssəməsidir...**

Bütün bu səs-küyə **bais** olan Kvizimodo isə ciddi və qaşqabaqlı halda kütləyə baxır, qımıldanmadan, bir növ, məğrur itaətlə təlxək paltarının əyninə geyindirilməsinə icazə verirdi. Sonra onu bəzəkli **xərəyə** mindirib şəhərin küçələrini gəzməyə yollandılar...

İllər əvvəl, körpə ikən onu kilsənin həyətinə gənc keşiş Klod Frolo tapmışdı. Çox eybəcər olmasına

baxmayaraq, keşiş onu himayəsinə almış, Kvizimodo adını vermişdi. Böyük fiziki gücə malik Kvizimodo 14 yaşından kilsədə zəng çalmaqla camaatı ibadətə çağırırdı.

Budur, indi o, səs-küylə addımlayan izdihama baxır, eybəcər sifətində acı təbəssüm və nifrət görünürdü. Kvizimodo indiyə qədər yalnız **həqarət** görmüş, çirkin olduğu üçün utanc və xəcalət hissi yaşamışdı. İndi isə nifrət etdiyi bu kütlənin alqışlarından həzz alırdı. O, camaatın istehzalı alqışlarını, ehtiram və təzimlərini ciddi qəbul edirdi...

- b** Kvizimodo obrazı sizdə hansı təəssüratı oyatdı? Bu obraza münasibətinizi bir sözlə ifadə etməyə çalışın.
- c** Sizcə, nə üçün müəllif əsas obrazın eybəcər olduğunu dönə-dönə vurğulayır? Növbəti hissədə bu xarakterin hansı cəhətləri açılacaq? Aşağıdakı fikirlərdən birini seçin və oxuduğunuz hissəyə istinad etməklə mövqeyinizi əsaslandırın.

1. Kvizimodonun daxili aləmi də zahiri görkəmi kimi eybəcərdir.
2. Kvizimodonun daxili aləmi ilə zahiri görkəmi ziddiyyət təşkil edir.

Bu şəhərdə Esmeralda adlı gözəl bir qaraçı qızı yaşayırdı. Yazıq qızı şərleyib edam cəzasına məhkum etmişdilər. Edam günü zavallı Esmeraldanı kilsənin qarşısındakı meydana gətirdilər. Onun uzun, qara saçları pərişan halda çiyinlərinə tökülmüşdü. Çuxura düşmüş gözləri ilə ətrafa baxır, ölüm hökmünü gözləyirdi.

Yüzlərlə insan intizarla edamı gözləyirdi. Bir qədər kənarda kilsənin zəng qülləsində heç kimin fikir vermədiyi bir tamaşaçı da var idi. Bu, Kvazimodo idi. O, zəng kəndirini yerə dək uzatmış, sakitcə məqam gözləməyə başlamışdı.

Cəllad əmri yerinə yetirmək istəyəndə Kvazimodo kəndirdən yapışib yağış damcısı pəncərəylə süzüldüyü kimi sürətlə aşağı endi. Edam kötüyünə tərəf cümüb qızdan yapışdı, onu çiyinə alıb pişik cəldliyi ilə yenidən kəndirlə kilsənin qübbəsinə doğru qalxdı. Bu elə tez baş verdi ki, cəllad yerindən qımıldanmağa belə macal tapmadı. Zəng qülləsində qalibənə görkəmlə ayaq üstə duran Kvazimodo qızı başı üstünə qaldıraraq müdhiş səslə bağırdı:

– Müqəddəs sığınacaq!

Bəli, məhkum kilsənin hüduqları daxilində azad idi; kilsə ən toxunulmaz yer hesab olunurdu.

...Ertəsi gün Esmeralda gözlərini kilsədə, kiçik bir dua otağında açdı. Hücrənin pəncərəsindən ona baxan əcaib sifəti görüb qorxdı. Qız qeyri-ixtiyari gözlərini yumdu. Mümkün qədər mehriban danışmağa çalışan qaba bir səs eşitdi:

– Qorxmayın, mən sizin dostunuzam. Mən yalnız sizə baxmaq üçün gəldim. Dedim, bəlkə, yatarkən sizə baxmağıma etiraz etməsiniz? Gözləriniz qapalı olduğu zaman burada olub-olmamağım sizin üçün əhəmiyyətsizdir, deyilmi?

Onun səsi sözlərinin məzmunundan daha ağırlı idi. Qız **mütəəssir** olaraq gözlərini açdı. Kvazimodonun dəhşətli sifəti, doğrudan da, yox olmuşdu. Qız pəncərəyə yaxınlaşdı, zavallı qozbelin məyus halda divarın arxasında gizləndiyini gördü.

– Yaxın gəlin. Deyin görüm, məni niyə xilas etdiniz?

– Mən razı ola bilməzdim... Bilirəm ki, günahsızsınız...

Qızın bu əcaib məxluqa yazığı gəldi:

– Sən burada qala bilərsən.

– Yox, yox! – o dedi. – Mən burada çox qalmamalıyam, siz mənə acıdığınız üçün gözlərinizi yumursunuz.

Sizə uzaqdan baxsam, yaxşı olar.

Sonra cibindən kiçik bir fit çıxarıb sözüne davam etdi:

– Mənə ehtiyacınız olsa, bircə dəfə fit çalın.

Mən fitin səsini eşidən kimi gələcəm.

O, fiti yerə qoydu və tələsik getdi.

Söz boğçası

- xərək • mütəəssimə
- bais • kamzol • ziyil
- mütəəssir • həqarət

Viktor Hüqonun "Paris Notr-Dam kilsəsi" əsərindən

Nə anladın?

§ Mətnə istinad etməklə sualları cavablandırın.

1. İnsanlar “Təlxəklər bayramı”nda hansı mərasimi icra edirdilər?
2. Təlxəklər kralı seçilən Kvazimodo hansı hissləri keçirirdi?
3. Kvazimodo kilsədə nə işlə məşğul idi?
4. Kvazimodo Esmeraldanı necə xilas etdi?

Düşün və cavab ver

d Mətnə işlənən bənzətmələrə əsasən cədvəli tamamlayın.

Bənzətmə	Bənzəyən	Bənzədilən
nala bənzər ağzı		
qala qüllələrinə bənzəyən mırıq və əyri dişləri		
Kəndirdən yapışib yağış damcısı pəncərəylə süzüldüyü kimi sürətlə aşağı endi.		

e Müvafiq epizodlara əsaslanaraq Kvazimodonun keçirdiyi psixoloji-emosional halları şərh edin.

ə Uyğunluğu müəyyən edin və Kvazimodo obrazının bədii və psixoloji portretini təsvir edin.

1. sima 2. bədən quruluşu 3. geyim 4. üz ifadələri 5. düşüncə və duyğu

- a. dördbucaqlı burun, iri ziyilin altında qalan sapsarı qaşlarla örtülmüş xırdaca göz, çatlamış dodaqlar
- b. eni uzununa bərabər, təpəgözə bənzəyən eybəcər vücut
- c. yarıqırmızı-yarıbənövşəyi kamzol
- ç. ciddi və qaşqabaqlı ifadə, məğrur duruş, acı təbəssüm, nifrətlə dolu baxış
- d. utanc, xəcalət, mərhəmət hissi

f Kvazimodonun xarici görünüşü ilə daxili aləminin ziddiyyətli təsviri oxucunu hansı mənəvi dəyərlər haqqında düşündürür? Aşağıdakı fikirləri şərh etməklə bu haqda danışın.

- İnsanın dəyərini xarici görünüşə görə müəyyən etməyin yanlışlığını göstərir.
- Cəmiyyətin stereotiplərini və insanların səthi mühakimələrini tənqid edir.
- Oxucunu düşündürür və mənəvi dəyərləri anlamağa sövq edir.

- 2 a** Müvafiq bənzətmələr əlavə etməklə Kvazimodonun bədii portretini zənginləşdirin. Mətnə istinad edərək bənzətmələrin bədii portretin yaradılmasında rolunu izah edin.

Söz ehtiyatı

- b** Lüğətin köməyi ilə aşağıdakı sözlər arasındakı mənə yaxınlığını müəyyən edin. “Diqqət et” rubrikasına əsasən sözlərin ortaq xüsusiyyətlərini müəyyən edib qohum sözlər olduğunu əsaslandırın.

mütəəssir – təəssürat
mücəssmə – təcəssüm
müdhiş – dəhşətli
bais – səbəb

Diqqət et

Ərəb və fars mənşəli bir sıra sözlərdə bəzi samitlər təkrar olunur. Məsələn, həqarət, təhqir sözlərində *h-q-r* samitləri ortaqdır. Belə sözlərin leksik mənalarında da yaxınlıq olur.

- c** Sözlərin tərkibindəki ortaq samitlərə və mənə yaxınlığına görə uyğunluğu müəyyən edin.

1 cəsur **2** məktəb **3** hakim **4** xadim **5** ehtiram **6** təxəyyül **7** təzad **8** ecazkar
a hökm **b** xidmət **c** zidd **ç** möcüzə **d** cəsarət **e** hörmət **ə** kitab **f** xəyal

- ç** Mətnədən seçilmiş cümlələrdə fərqləndirilmiş söz birləşmələrinə diqqət edin. Sizcə, müəllif bu ifadələrdə hansı üslubi fiqurdan istifadə edib?

- Kvazimodo qımıldanmadan, bir növ, *məğrur itaətlə* təlxək paltarının əyninə geyindirilməsinə icazə verdi.
- ...Eybəcər sifətində *acı təbəssüm* və nifrət görünürdü.

Diqqət et

Bədii əsərlərdə mənaca bir-birinə zidd sözlərdən yaranmış ifadələrə rast gəlinir. Məsələn: *cingiltili sükut, mehriban düşmən*. Belə ifadələr antiteza yaradaraq fikrin, təsvirin bədii təsir gücünü artırır.

- d** Nöqtələrin yerinə uyğun sözlər yazmaqla cümlələri tamamlayın. Cümlələrdəki əsər adlarında antitezadan istifadə olunduğunu əsaslandırın.

saqqallı, soyuq, canlar, dürüst, haray

- “... günəş” və “Səssiz ...” filmləri nümayiş olunduğu ilk günlərdən tamaşaçı rəğbəti qazanıb.
- Cəlil Məmmədquluzadə “... uşaq” hekayəsini 1926-cı ildə çap etdirmişdir.
- Fyodor Dostoyevskinin “... oğru” əsəri oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmışdı.
- Nikolay Qoqolun ən məşhur əsərlərindən biri də “Ölü ...”dır.

Dinləmə 02

- 3a** Bəzən insanlar başqaları üçün öz xoşbəxtliyini, hətta həyatını fəda edir. Sizcə, belə fədakarlıq nəyə görə edilir və belə insanların cəmiyyət üçün əhəmiyyəti nədir?

- b** “Danko haqqında əfsanə” mətnini dinləyin və aşağıdakı suallara cavab verin.

1. Qəbilə üzvləri hansı problemlə qarşılaşmışdılar?
2. İnsanlar çıxış yolunu nədə gördülər?
3. Qəbilə üzvləri nə üçün Dankonun arxasınca getdilər?
4. İnsanlar Dankonu nədə günahlandırırdılar?
5. Danko məqsədinə çatmaq üçün nə etdi?

- c** Danko obrazı ədəbiyyatda məşhur tipik obrazlardan biridir. Aşağıda sadalanan xüsusiyyətlərdən biri bu obrazı daha çox səciyyələndirə bilər. Həmin sözü seçin və mətnə istinadən seçiminizi əsaslandırın.

lider, qürurlu, mərhəmətli, qətiyyətli, altruist, azadlıqsevən, mübariz, cəsarətli

- ç** Aforizmlərdən birini seçin və onu “Danko haqqında əfsanə” mətni ilə əlaqələndirib 4-5 cümlə ilə izah edin.

- İşıq saçmaq üçün insanın içində od yanmalıdır. (*Viktor Hüqo*)
- Kiminsə xoşbəxtliyi arxasında kiminsə fədakarlığı durur. (*Əbu Turxan*)
- Bir liderin ən əhəmiyyətli vəzifəsi ümidi yaymaqdır. (*Ergün Gülər*)
- Böyük ümitsizlikdən həmişə böyük güc törəyir. (*Ştefan Svayq*)
- Hər ümitsiz işdə xeyli ümid var,
Qaranlıq gecədən ağ səhər doğar. (*Nizami Gəncəvi*)

- d** Aşağıdakı fikirlərdən istifadə edərək dinlədiyiniz mətnin əfsanə olduğunu əsaslandırın.

- Qəhrəman qeyri-adi gücə malik olur.
- Xalqın arzu və ideallarını əks etdirir.
- Möcüzəvi hadisələr baş verir.

- e** Təsəvvür edin ki, yazıçısınız. Aşağıdakı xüsusiyyətləri ifrat dərəcədə qabardaraq tipik obrazlar yaradın. Elə situasiyalar, dialoqlar qurun ki, tipik obrazın əsas cəhəti açılsın.

I qrup: Xəyalpərəstlik

II qrup: Xəsislik

III qrup: Fədakarlıq

IV qrup: Cəsurluq

İzafət birləşmələri

- 4a** Mürəkkəb sözlərin yaranma yollarını müəyyən edib qruplaşdırın. Bitişik, yaxud defislə yazılmasının səbəbini izah edin.

qaçaqaç, oğul-uşaq, gülə-gülə, əyri-üyrü, ucaboy, uzunboğaz, ağlabatan, anbaan, gediş-gəliş, əks-səda, meyvə-tərəvəz, halbahal, ürəkaçan, acıdil, güllü-çiçəkli

- b** Hansı mürəkkəb sözləri tərkib hissələrinə ayırıb söz birləşməsi şəklində ifadə etmək olar?

dəvədabanı, yolüstü, rəngbərəng, üçkünc, qaçaqaç, boşqab, qaragöz

- c** Aşağıdakı əsər adlarını söz birləşmələri şəklində ifadə edin.

- “Kitabi-Dədə Qorqud” (*dastan*)
- “Müsibəti-Fəxrəddin” (*Nəcəf bəy Vəzirov*)
- “Sərgüzəşti-vəziri-xani-Lənkəran” (*Mirzə Fətəli Axundzadə*)

Yadda saxla

Dilimizdə defislə yazılan ərəb-fars mənşəli bəzi ifadələr var ki, onlar **izafət birləşmələri** adlanır. Məsələn: *tərzi-hərəkət* (hərəkətin tərz), *nöqtəyi-nəzər* (nəzər nöqtəsi).

İzafət birləşmələri, adətən, iki sözdən əmələ gəlir.

Sözlərdən birincisi *-i (-yi)* şəkilçisi qəbul edir: *əhvali-ruhiyyə*, *tərcümeyi-hal* və s.

- ç** Cümlələrdəki izafət birləşmələrini seçin və sözlərin mənasından çıxış edərək onları izah edin.

1. Zati-aliləri, Sizə dərin ehtiramımı bildirirəm.
2. Qibleyi-aləm! Səbəb nədir ki, mənim sözlərimə inanmırsınız? (*Nəriman Nərimanov*)
3. Külli-aləm dəyişilib, külli-aləmin uşaqları həddi-bülüğa çatıb. (*Mirzə Fətəli Axundzadə*)

zat – adam, *şəxs*; *küll* – bütün, *ümum*; *bülüğ* – yetkinlik, *yetişmə*

- d** Aşağıdakı nümunələrdə izafət birləşmələrini seçib kontekstə görə mənasını izah edin.

Fələk, bari cəfalar eyləyib sən artırma,

Əlindən gəlmədisə əhli-dərdə çarəsiz olmaq. (*Seyid Əzim Şirvani*)

Üləma həqqinə riayət qıl,

Əhli-elmə həmişə hörmət qıl. (*S.Ə.Şirvani*)

Qəzəl de ki, məşhuri-dövrən ola,

Oxumaq da, yazmaq da asan ola. (*Məhəmməd Füzuli*)

Zəfər güllərini dövrü-qədimdən

Bayraq işığında bitən görmüşəm. (*Bəxtiyar Vahabzadə*)

Ümumiləşdirici təkrar

1 “Vaxt” sözünə hansı şəkilçini artırısaq, səs düşümü hadisəsi baş verməz?

- a. -sız b. -dır c. -in d. -dan e. -lı

2 Cümlələrdə tələffüz formasında verilmiş sözləri orfoqrafik normaya uyğun yazın. Müvafiq qaydaya istinad edərək sözü düzgün yazdığınızı əsaslandırın.

1. Biz mübahisəni [doscasına] həll etdik, heç bir inciklik olmadı.
2. Təqdimat üçün daha böyük ölçülü bir [şrif] seçməliyik.
3. Mexaniki üsulla ilk [nef] quyusu Bibiheybətdə qazılıb.
4. Tacir müştərini itirməmək üçün bir qədər [güzəşdə] getdi.

3 Transkripsiyada verilmiş sözlərin düzgün yazılışını müəyyən edin.

[bəxdıyar] [bəxdəvər] [bəxdəbəxt] [bəxsız] [bəxdən]

- Hansı sözlərdə səs düşümü hadisəsi baş verib? Həmin hadisə ilə bağlı qaydanı izah edin.
- Bəzi sözlərdə “t” samitinin [d] kimi tələffüz olunmasının səbəbini izah edin.

4 Hansı sözlər aşağıdakı qaydaya aiddir?

Müxtəlifcinsli qoşa samitlə bitən bəzi təkhecalı sözlərə samitlə başlanan şəkilçi artırıqda tələffüzdə səstərtimi hadisəsi baş verir.

liftdə, zülmkar, hüznü, üzrxahlıq, bəxtsiz, əzmkar, süstlük, hökmdar, lütfkar

5 Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərin vurğusunu müəyyən edin və hansı nitq hissəsinə aid olduğunu söyləyin. Belə sözlərin omonim olmadığını əsaslandırın.

- a. Çarli Çaplin dünyaca məşhur **komikdir**.
- b. Lütfəli Abdullayev **komik** rolların mahir ifaçısı idi.
- a. Kalibrinin **dimdiyi** o qədər nazikdir ki, çiçəkdən şirə çəkə bilir.
- b. O, başını əyməmiş, əksinə, çətinliklərin qarşısında **dimdik** dayanmışdı.

6 Hansı variantda fərqləndirilmiş sözlər omonim deyil? Öyrəndiyiniz qaydalara əsasən cavabınızı əsaslandırın.

A. Sevincə qırmızı don çox yaraşırdı.	Dibçəkdəki gülləri don vurmuşdu.
B. Çəni yenidən su ilə doldurduq.	Dağlara qalxan yolları çən bürümüşdü.
C. Biçin zamanı işlərimiz çox olur.	Həyətdəki alaq otlarını biçin .
Ç. Nənəm kürəni qızdırıb çörək bişirdi.	Yer kürə deyil, ellips şəklindədir.
D. Elinə-obana salamat çat .	Divarda yaranmış çat günbəgün böyüyürdü.

7 Vurğunun yerinə görə sözləri cədvəl üzrə qruplaşdırın.

donor	tezliklə	ruzigar

asfalt, prinsip, farfor, karyera, peçenye, şipşirin, ehkam, füsunkar, lavanda

8 Sxemlərdə göstərilmiş sözləri oxuyun. Uzun saitli sözü müəyyən edin.

ka → tib
mal
tə → miz
mir
me → mar
tal
e → niş
lan
a → lim
yaz
ə → la
mi

9 Verilmiş sözləri düzgün tələffüz edərək uzun saitli hecanı müəyyənləşdirin.

səyahət, məharət, istirahət, şöbə, xiyaban, qanun, tərif, nümayəndə, qənimət, əlavə, etibar, rütubətli, etiraz, təsadüf, məqalə

10 Sözlərdə vurğulu hecanı və uzun saitli hecanı müəyyənləşdirin.

adil, tətıl, şölə, nemət, mənə

11 Aşağıdakı kəlamları oxuyun. Səhv yazılmış sözləri orfoqrafik normalara uyğun yazın. Öyrəndiyiniz qaydalara əsasən səhvləri izah edin.

1. Əqilli adamla dosluq bağlasan,
Biliy və mərifət alarsan ondan. (*Nizami Gəncəvi*)
2. Dünyaya fateh olmaz zülümkarlıq, rəzalət,
Yer üzünün fatehi ədalətdir, ədalət! (*Nizami Gəncəvi*)
3. Qanunlar müdrüklər üçün qoyulmuşdur, amma haqqsızlıq etməsinlər deyə yox,
haqqsızlığa uğramasınlar deyə. (*Epikür*)
4. Dil – insanlar arasında, elim – insanla təbiyyət arasında ünsiyət vasitəsidir. (*Əbu Turxan*)
5. Dürüslərin təmbəlliyi saxdakarların hakimiyyətinə yol açar. (*Cəlaləddin Rumi*)
6. Kitaplar bizi ötən əsirlərin mənəvi varisi edir. (*Nəcəf bəy Vəzirov*)

12 Misralardakı izafət birləşmələrini seçin və sözlərin mənasından çıxış edərək beytləri izah edin.

Kim ki, insanı sevər, — **aşiqi-hürriyyət** olur,
Bəli, hürriyyət olan yerdə də insanlıq olur!
(*Mirzə Ələkbər Sabir*)

Tərpənmə, amandır, bala, qəflətdən ayılma!
Açma gözünü, **xabi-cəhalətdən** ayılma!
(*Mirzə Ələkbər Sabir*)

ziynət – bəzək, yaraşlıq, süs
qəryə – kənd
hürriyyət – azadlıq
xab – yuxu

1-ci
fəsil

1a Ölkəmizdə və dünyada baş verən hansı hadisələr sizi daha çox maraqlandırır?
Bu haqda məlumatları hansı mənbələrdən əldə edirsiniz?

QƏZETİN TARİXİ

Bu gün insanları informasiya ilə təmin edən qəzet, jurnal, radio, televiziya, internet kimi kütləvi informasiya vasitələri (KİV) cəmiyyətin inkişafında, onun **maariflənməsində** böyük rol oynayır. Hər bir dövrün mətbuatı həm də onun aynasıdır.

Dünyada ən **“qocaman”** kütləvi informasiya vasitəsi qəzetdir. İlk qəzet nə vaxt, harada yaranıb?

Ən geniş yayılmış versiyalardan biri budur ki, ilk qəzet bizim eradan əvvəl I əsrin ortalarında Romada yaranıb. Bu, gil və ya taxta lövhələr üzərində əl ilə yazılmış **“Günün hadisələri”** adlı **“mətbu orqan”** idi. Bu lövhələri ictimai yerlərdən asır, hətta dövlət məmurlarının evlərinə çatdırırdılar. Adından da göründüyü kimi, **“Günün hadisələri”** gündəlik **“nəşr”** idi.

Digər versiyaya görə, 1300 il əvvəl Çində çıxan **“Paytaxt yenilikləri”** adlı dövrü nəşr dünyada ilk qəzet hesab olunur. Həmin dövrdə Çində qəzet nəşri üçün zəruri şərait yetişmişdi: kağız istehsalı və bəsit də olsa, çap üsulu ixtira olunmuşdu. Bundan əlavə, mərkəzləşdirilmiş dövlətdə **fərman** və **sərəncamların** ucqar vilayətlərə tez bir zamanda təhrif olunmadan çatdırılması vacib idi.

Təxminən 1550-ci ildə geniş ticarət hesabına çiçəklənən Venesiyada son xəbərlərin çap olunduğu vərəqələr yayılmağa başladı. Onlar kiçik və çox ucuz idi. O dövrdə İtaliyada ən kiçik pul vahidi qazetta idi. Xəbər vərəqələrinin bir nüsxəsini bir qazettaya almaq olardı. Tezliklə bu vərəqələri də belə adlandırmağa başladılar. Amma bunlar, sadəcə olaraq, təsadüfi və qeyri-müntəzəm xəbər vərəqələri idi.

1605-ci ildə İoann Karolus Strasburqda (Fransada şəhər) qəzet nəşr etməyə başladı. Qəzet alman dilində çıxırdı. Burada siyasi, iqtisadi və beynəlxalq xəbərlər dərc edilirdi. Karolusun qəzeti ardıcıl, redaktə olunmuş, rəsmi qəzet formatında çap olunurdu. O, Avropanın ilk çap qəzeti idi.

1631-ci ildə Parisdə çıxan qəzet isə artıq rəsmi olaraq bu adı daşıyırdı: **“La Gazette”**. **“La Gazette”** tarixdə ödənişli reklam və elanların dərc olunduğu ilk qəzet idi. Bəlkə də, məhz bu nəşr **“qəzet”** sözünün bir çox dillərə daxil olmasına **rəvac verdi**.

Qlossari

- **Mətbuat** (ər. – sıxma, basma) – dövrü çıxan qəzet və jurnallar.
- **Publisistika** (lat. *publicus* – ictimai, ümumi) – müasir ictimai-siyasi prosesləri və aktual problemləri əks etdirən yaradıcılıq növü, jurnalistika sahəsi.

Söz boğçası

- mətbu orqan • maariflənmə
- rəvac vermək • ideologiya
- sərəncam • fərman • təsisçi

Ölkəmizdə qəzetçiliyin tarixi o qədər də qədim deyil. 1875-ci il iyulun 22-də “Əkinçi” qəzetinin işıq üzü görməsi ilə Azərbaycanda ilk milli mətbu orqanın əsası qoyuldu. Qəzetin **təsisçisi** və redaktoru görkəmli mütəfəkkir Həsən bəy Zərdabi idi. Bununla da Azərbaycan müsəlman Şərqində publisistika sahəsində birinciliyə imza atdı.

XIX əsrin sonlarından etibarən Azərbaycanda bir-birinin ardınca qəzetlər, jurnallar nəşr olunmağa başladı. Azərbaycan mətbuatı milli şüurun oyanmasında, milli **ideologiyanın** formalaşmasında çox böyük rol oynadı.

Beləliklə, qəzetin keçdiyi tarixi yol göstərir ki, informasiya yayımı və maarifləndirmə hər dövrdə cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Söz ehtiyatı

b Mətnə fərqləndirilmiş sözlər nə üçün dırnaqda yazılıb?

- Söz və ya ifadənin başqa mənbədən götürüldüyünü vurğulayır.
- Söz və ya ifadənin kinayə ilə işləndiyini bildirir.
- Söz və ya ifadənin məcazi mənada işləndiyini göstərir.

Nə anladın?

c Mətnə əsasən suallara cavab verin.

- Kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyət üçün hansı əhəmiyyətə malikdir?
- Romada yaranmış ilk qəzet necə yayılırdı?
- Çində ilk qəzet nə vaxt və hansı şəraitdə nəşr olunmuşdu?
- “Qəzet” sözünün mənşəyi ilə bağlı mətnə hansı məlumat verilir?
- İoann Karolusun çap etdiyi qəzetin səciyyəvi cəhəti nədir?
- “Əkinçi” qəzetinin nəşri Azərbaycan cəmiyyətinə hansı töhfələri vermişdir?

Düşün və cavab ver

- Mətnin 1-ci abzasında altından xətt çəkilmiş cümlədəki fikri genişləndirin və şərh edin.
- İlk qəzetlə bağlı təqdim olunan versiyalardan hansına üstünlük verirsiniz? Lüğətlərdə “qəzet” sözünün izahına baxın və fikrinizi əsaslandırın.

- e** Mətnin növünü müəyyən edin. Mətnə istinad etməklə seçiminizi əsaslandırın.

- xronoloji
- qeyri-xronoloji
- izahedici
- arqumentativ

Xatırla

Xronoloji mətn: hadisə və ya proses zaman ardıcılığı ilə təqdim edilir.

Qeyri-xronoloji mətn: altmövzular üzrə strukturlaşdırılır.

İzahedici mətn: müəyyən anlayış, hadisə izah edilir.

Arqumentativ mətn: hər hansı fikir arqumentlərlə əsaslandırılır.

- a** Mətnə əsasən qəzetin inkişaf tarixində vacib mərhələləri qeyd edin. Həmin abzasları müvafiq başlıqla adlandırın. Sizcə, bu mərhələlər nəyə görə qəzetin inkişafında dönüş nöqtələri sayılır?

- f** Aşağıdakı cümlələri mətnin hansı abzaslarına əlavə etmək olar?

- Alman dilindən tərcümədə qəzet təxminən belə adlanırdı: "Bütün vacib və əhəmiyyətli hadisələr haqqında xəbərlər".
- XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda "Kaspi", "Bakinskiye izvestiya", "Ziya", "Şərqi-Rus", "Molla Nəsrəddin" kimi qəzet və jurnallar çap olunurdu.
- Qay Yuli Sezarın tələbi ilə senatın iclasları, xarici dövlət rəhbərləri ilə yazışmalar haqqında qısa hesabatlar və sərkərdələrin məlumatları da xəbərlərə daxil edilirdi.

- g** Aşağıdakı cümləni mətnin hansı abzasları arasında keçid cümləsi kimi istifadə etmək olar?

XV əsrin ortalarında İohan Qutenberqin müasir çap üsulunu ixtira etməsi Avropada qəzet nəşrinin inkişafı üçün də zəmin yaratdı.

Dinləmə 03

- 2 a** "Əkinçi" qəzeti" mətnini dinləyin. Epiqrafı mətnin məzmunu ilə əlaqələndirin.

"Maarifdən, elmdən məhrum bir xalq işıqdan məhrumdur".
(Həsən bəy Zərdabi)

- b** "Söz boğçası"nda verilmiş sözlərin işləndiyi cümlələri bir daha dinləyin və izahlarla uyğunlaşdırın.

- senzor
- korrektor
- mürəttib
- ziraət
- donos

- mətbəədə hərflər düzən işçi
- əkinçilik
- birisi haqqında hökumət idarələrinə gizli verilən məlumat
- mətbuat üzərində nəzarəti həyata keçirən vəzifəli şəxs
- mətnə səhvləri düzəldən şəxs

Söz boğçası

- sensor
- mürəttib
- ziraət
- donos
- korrektor

- C** Dinlədiyiniz mətndə hansı suala cavab yoxdur?
- Staroselskinin Zərdabiyə köməyi nədən ibarət idi?
 - Zərdabi hansı çətinliklərlə qarşılaşmışdı?
 - Qəzetdə Zərdabidən başqa, kimlərin məqaləsi çap olunurdu?
 - “Əkinçi” hansı səbəblərdən bağlandı?
- Ç** Zərdabinin xatirələrindən parçaları oxuyun və tapşırıqları yerinə yetirin. Fərqləndirilmiş ifadələrin müasir dildə qarşılığını göstərin.

“Gündə məndən və “Əkinçi”dən donoslar göndərirdilər. Jandarm tərəfdən üstümə qarovulçular qoyuldu... Bununla belə, mən qəzeti vaxtında çıxarırdım. Elə ki Dağıstanda şuluqlar başlandı, “Əkinçi”nin günü dəxi qara oldu...”

“Qubernator buyurdu ki, nömrəni bağlayıb, sənə hökm edirəm, bir **qeyri nömrə** çap edəsən. Cavab verdim ki, qeyri nömrə çıxarda bilmərəm. Mən gedəndən sonra qubernator özü bir nömrə çıxarıb payladı. Nömrə mənim adımla çıxmışdı. Mən **təvəqqe elədim** ki, mənim adımdan qəzet çıxarmasınlar...”

“**Deyil ki müharibənin gedişi**, hətta müharibə zamanı Rusiya içərisində **vaqə olmuş** təbii fəlakətlərə dair məlumatı, Moskvada soyuqdan sərçələrin donub ölməsini də qəzetə yazmağa **müsaidə etməmişdilər...**”

- d** **Qruplarla iş.** “Azərbaycan mətbuatının tarixi” mövzusunda təqdimat hazırlayın.

I qrup: XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mətbuatı (Təşəkkül dövrü)
“Əkinçi”, “Kəşkül”, “Kaspi”, “Şərqi-Rus”, “İrşad”, “Molla Nəsrəddin”, “Füyuzat” və s.

II qrup: 1918–1920-ci illərdə Azərbaycan mətbuatı (AXC dövrü)
“Azərbaycan” – AXC-nin rəsmi orqanı, “Açıq söz”, “İstiqlal”, “Zənbur” və s.

III qrup: 1920–1991-ci illərdə Azərbaycan mətbuatı (Sovet dövrü)
“Kommunist”, “Bakinski raboçi”, “Vışka”, “Azərbaycan gəncləri”, “Ədəbiyyat və incəsənət” və s.

IV qrup: 1991-ci ildən indiki dövrə qədər Azərbaycan mətbuatı (Müstəqillik dövrü)
“Azərbaycan”, “Azadlıq”, “Səhər”, “Xalq qəzeti”, “Respublika” və s.

Feillərin deyilişi və yazılışı

- 3a** Tələffüz formasında verilmiş feillərin düzgün yazılışını müəyyənləşdirin. Fərqi izah edin.

1. Saat 2-də həyətdə olarsız.
2. Siz çox gözəl şəkillər çəkirsiz.
3. Onlar da bizimlə burada qalallar.
4. Axşam mən də konsertə gedəcəm.
5. Onlar hər gün bu yolla gedillər.
6. Bu əsəri mütləq oxuyacam.

Xatırla

Feillərdə bəzi şəxs və zaman şəkilçilərinin deyilişi ilə yazılışı fərqli olur:

- acaq²:** qaçacağam [qaçacam]
gələcəyəm [gələcəm]
-sınız⁴: qaçırsınız [qaçırsız]
gəlırsınız [gəlırsız]
-ır⁴, -ar²: qaçırılar [qaçılar]
gələrlər [gələllər]

- b** Fərqləndirilmiş feilləri müvafiq qrammatik formada işlətməklə cümlələri köçürün.

1. Bu axşam tez **yat...** . Gələcək zaman, 1-ci şəxsin tək
2. Sakit! Radioda bizim haqqımızda **danış...** . İndiki zaman, 3-cü şəxsin cəmi
3. Yəqin ki, qərarınızı bizə **bildir...** ? Gələcək zaman, 2-ci şəxsin cəmi
4. Mənim üçün nə gözəl hədiyyələr **gətir...** ! Keçmiş zaman, 2-ci şəxsin cəmi

- c** "Görmək" feilinə **-mı⁴** şəkilçisini artırmaqla şəxslər üzrə dəyişin.

Xatırla

İl şəxsə olan feillərə **-mı⁴** zaman şəkilçisi artırıldıqda şəkilçinin son samiti (ş) həm yazıda, həm də tələffüzdə düşə bilər: qaçmı(ş)san, gəlmı(ş)sınız.

- ç** Mətnə səhv yazılmış feilləri tapın və düzgün yazılışını müəyyənləşdirin.

Qapının zəngi çalındı, gedib açdım. Qarşımda ucaboşlu bir kişi dururdu.
– Məni tanıdırsız, doktor? – dedi. – Doktor, mən azmışam.
– Evinizin yerini unutmusuz? – deyər soruşdum... – Axı necə oldu ki, belə sağlam və qüvvətli bir adam olduğunuz halda, birdən azdız və evinizin yerini itirdiz?
Evdən nə zaman çıxmışdız? (Cəfər Cabbarlı)

- d** Altından xətt çəkilmiş feili qrammatik qaydaya uyğun işlədin.

Bilinməyir yaşın sənin,
Nələr çəkmiş başın sənin.
(Səməd Vurğun)

Xatırla

Feil **-ır⁴, -ar²** şəkilçiləri ilə işləyəndə **-ma²** inkar şəkilçisinin saiti düşür:

TƏSDİQ	İNKAR	
	doğru	yanlış
baxır	baxmır	baxmayır
baxaram	baxmaram	baxmayaram

e Verilmiş cümlələrdə hansı sözlər səhv yazılıb? Düzgün yazılışı müəyyənləşdirin və əsaslandırın.

1. Mən də tədbirdə iştirak etmək istiyirəm.
2. Nənənin nağıllarını dinliyerkən xəyallara dalırdıq.
3. Məni məktəbin qarşısında gözdüyərsən.

Yadda saxla Bəzi çoxhecalı feillərin deyilişi və yazılışı

A, ə saitləri ilə bitən çoxhecalı feillərə **y** bitişdirici samiti ilə başlayan grammatik şəkilçilər qoşulduqda bu saitlər qapalı sait kimi tələffüz olunur:

ağlayır [ağlıyır], oxşayan [oxşuyan], yaşayıb [yaşıyıb] və s.

Bu sözlərin düzgün yazılışını müəyyənləşdirmək üçün onların kökünə diqqət yetirmək lazımdır.

ə Dördündən biri *orfoqrafik* normaya uyğun yazılıb:

a. qayniyır	b. sarıyır	c. darıyır	d. yaşıyır
a. soyuyur	b. boyuyur	c. oynuyur	d. topluyur

f Dördündən biri tələffüz formasına uyğun yazılıb:

a. qaşıyır	b. daşıyır	c. tanıyır	d. talıyır
a. qoruyur	b. quruyur	c. doluyur	d. toxuyur

Diqqət et

Bədii əsərlərdə, xüsusilə şeirlərdə, obrazların nitqində sözlərin orfoepik normalara uyğun yazılışına yol verilir. Bu, bədii üslubu fərqləndirən əsas cəhətlərdən biridir.

Ağlıyallar, güləllər
Göz yaşını siləllər,
Köçən yurdun qədrini
Düşən yurdda biləllər. (Bayatı)

g Qaydalara istinad etməklə “işləyərlər” və “təmizləyirsiniz” sözlərinin deyilişi və yazılışı arasındakı fərqi izah edin.

Nümunə

başlayırlar [başdıyıllar]

1. Bəzi samitlərdən sonra “l” ilə başlayan şəkilçilər “d” ilə tələffüz olunur.
2. A, ə saitləri ilə bitən çoxhecalı feillərə y bitişdirici samiti ilə başlayan grammatik şəkilçilər qoşulduqda bu saitlər qapalı sait kimi tələffüz olunur.
3. -ır, -ar şəkilçiləri III şəxsin cəminə aid olanda [ıl+lar], [al+lar] kimi tələffüz olunur.

Qlossari

- Klaster** – eynicinsli elementlərin vahid sistemdə birləşməsi; təsnifat, şaxələndirmə.

- 1a** Aşağıdakı klasteri şərh edin. Hər bir informasiya növü və onun mənbəyi haqqında bildiklərinizi danışın.

Verbal yazılı
informasiya

Audio-
informasiya

İNFORMASIYA

Video-
informasiya

Qrafik
informasiya

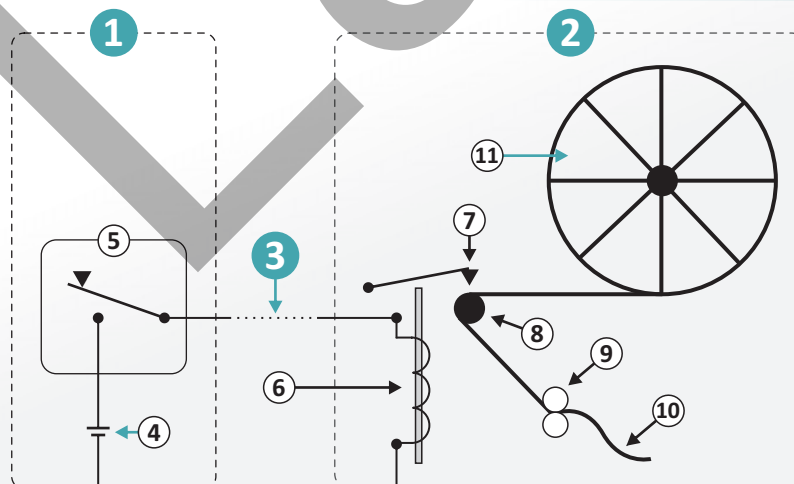

- Aşağıdakı şəkilləri informasiya növləri ilə uyğunlaşdırın.
- Hansı qurğu vasitəsilə bütün növ informasiyaları ötürmək mümkündür?
- Hansı qurğular elektrik naqillərinə qoşulmadan da işləyə bilər?

Dinləmə 04

- b** "Teleqraf və telefon" mətnini dinləyin. Əldə etdiyiniz məlumatlar və aşağıdakı sxem əsasında teleqraf qurğusunun iş prinsipi haqqında danışın.

- 1 – ötürücü stansiya
- 2 – qəbuledici stansiya
- 3 – elektrik xətti
- 4 – elektrik mənbəyi
- 5 – ötürücü açar
- 6 – elektromaqnit
- 7 – qələm
- 8 – fırlanan val
- 9 – kağız çəkən çarxlar
- 10 – kağız lenti
- 11 – kağız rulonu

- 2a** Bu informasiya vasitəsi haqqında nə bilirsiniz? Nümunəyə uyğun BİBÖ cədvəli qurun və birinci iki sütununu doldurun.

RADIO HAQQINDA		
BİLİRƏM	İSTƏYİRƏM BİLİM	ÖYRƏNDİM

- Mətni oxuduqca cədvəlin 3-cü sütununda müvafiq qeydlər edin.

Radionu kim ixtira edib?

Radionun ixtirasına qədər insanlar uzaq məsafədən əlaqə saxlamaq üçün simli vasitələrdən: teleqraf və telefondan istifadə edirdilər. Teleqraf elektrik siqnalları ilə işləyir və işarələr şəklində məlumat göndərməyə imkan verirdi. Telefon isə insanların danışaraq ünsiyyət qurmasına şərait yaratdı.

Artıq alimlər naqillərdən istifadə etmədən uzaq məsafəyə **efir** vasitəsilə xəbər göndərilməsi haqqında düşünürdülər. Bəs ilk dəfə buna kim nail oldu?

Əgər bu sualı almanlara versəniz, Henrix Hersin adını çəkəcəklər. ABŞ-də Nikola Teslanın, İtaliyada Qulielmo Markoninin adını eşidəcəksiniz. Rusiyada isə radionun ixtirasını Aleksandr Popovun adı ilə bağlayırlar.

Mübahisələrə aydınlıq gətirmək üçün gəlin bu ixtiranın tarixinə nəzər salaq.

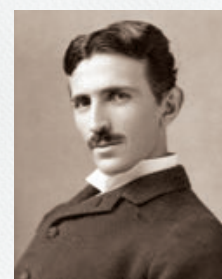
1888-ci ildə alman fiziki Henrix Hers təbiətdə elektromaqnit dalğalarının mövcudluğunu təcrübi yolla sübuta yetirdi. Beş il sonra Amerika mühəndisi Nikola Tesla radioötürücü və anten ixtira etdi və bu cihaz vasitəsilə elektromaqnit dalğalarını uzaq məsafəyə simsiz ötürə bildi. 1895-ci il may ayının 7-də rus mühəndisi Aleksandr Popov atmosferdə elektromaqnit dalğalarını qeydə alan cihazı barədə elmi toplantıda məruzə etdi. Rusiyada indiyə kimi bu günü Radio Günü kimi qeyd edirlər.

Lakin adı çəkilən alimlərdən heç biri öz ixtirasını insanların ehtiyaclarını ödəyən bir kommunikasiya vasitəsinə çevirə bilmədi. Bu, ilk dəfə italyan alimi Qulielmo Markoniyə nəsib oldu. 1895-ci ilin yazında o öz radioqurğusu ilə 2,4 km məsafəyə Morze kodu ilə siqnal ötürə bildi. Bundan sonra Markoni ixtirasını patentləşdirdi və dünyada ilk radiostansiya qurdu.

1898-ci ilin yanvarında radio ilk dəfə praktikada tətbiq edildi. O dövrdə əsas kommunikasiya vasitəsi teleqraf idi. Qar çovğunu teleqraf xətlərini qırdığına görə Markoni Uels jurnalistlərinin xəbərlərini radioötürücü vasitəsilə bütün İngiltərəyə yaydı.

Henrix Hers

Nikola Tesla

Aleksandr Popov

1901-ci ilin dekabrında Markoni dünyada ilk dəfə **trans-Atlantik** radio əlaqəsi yaratdı: İngiltərədən Amerikaya 3200 km məsafəyə məlumat ötürdü. Bu çox böyük nailiyyət idi və həmin vaxta qədər fizikada qeyri-mümkün hesab olunurdu. **Alimlər düşündülər ki, Yer kürə şəklində olduğundan elektromaqnit dalğaları kosmosda itməlidir.**

Guglielmo Marconi

1909-cu ildə Markoni **“simsiz teleqrafın** inkişafında xidmətlərinə görə” Nobel mükafatına layiq görüldü.

1937-ci ilin 20 iyulunda Markoni həyatdan köçəndə dünyanın radio-stansiyaları verilişlərinə 2 dəqiqəlik ara verməklə ixtiraçının xatirəsinə ehtiram bildirdilər.

Bir məsələni də qeyd edək ki, radio insanların həyatına geniş daxil olduğu tarixdən onlar tərəfindən, sadəcə, elektromaqnit dalğaları və ya Morze işarələri deyil, səsli xəbər yayan kütləvi informasiya vasitəsi kimi qavranılır. Bu baxımdan radionun bir “ixtiraçısı”, bir doğum tarixi də var: kanadalı Reginald Fessenden, 24 dekabr 1906-cı il. Həmin gün Fessenden Massaçusets ştatındakı (ABŞ) evindən tarixdə ilk dəfə insan səsi və musiqi sədaları ötürməyə nail olub. O, “İncil”dən bir parça oxudu, daha sonra skripkada Milad bayramına həsr olunmuş mahnı ifa etdi. O dövrdə artıq bir çox gəmilərdə Markoninin radioqəbulediciləri quraşdırılmışdı. Beləliklə, radionun ixtirasından 11 il sonra radio siqnallarını qəbul edən rabitəçilər ilk dəfə olaraq uzun və qısa Morze kodları deyil, danışq səsləri və musiqi sədaları eşidilər.

1911–1930-cu illər radionun gür inkişaf dövrü oldu. 1926-cı il noyabr ayının 6-da radio Azərbaycana da gəldi. Paytaxt küçələri və meydanlarında qurulmuş **reproduktorlardan** ilk dəfə “Danışır Bakı!” sözləri eşidildi.

Söz boğçası

- efir • trans-Atlantik
- reproduktor

Söz ehtiyatı

- b** Mətnə verilmiş aşağıdakı cümləni oxuyun və fərqləndirilmiş sözün kontekstə uyğun mənasını izah edin.

1901-ci ilin dekabrında Markoni dünyada ilk dəfə **trans-Atlantik** radio əlaqəsi yaratdı.

Glossari

- **“trans-”** – sözlərin önünə artırılaraq “keçid”, “üzərindən” mənalarını ifadə edən morfe.

- ç** Aşağıdakı sözlərdə “trans-” morfeminin ifadə etdiyi mənanı müəyyən edin və sözləri cümlədə işlədin.

transmilli –

transkontinental –

- ç** Kontekstdən çıxış edərək fərqləndirilmiş sözləri izahlarla uyğunlaşdırın. Həmin sözlərin “trans-” morfeminin semantikasi ilə bağlılığını izah edin.

1. Tırtılın kəpənəyə çevrilməsi canlılar aləmində müşahidə olunan möhtəşəm bir **transformasiya**dır!
 2. Kiçik qardaşıma ad günündə **transformer** oyuncağı aldım.
 3. Elektrik ustası dedi ki, köhnə **transformator** dəyişdirilməsə, işıq kəsiləcək.
 4. Mütəxəssislər ərəb əlifbası ilə yazılmış mətni **transliterasiya** yolu ilə latın əlifbasına çevirmək üçün proqram hazırlayıblar.
 5. Cərrahlar uğurlu qaraciyər **transplantasiyası** həyata keçirməklə xəstənin həyatını xilas etdilər.
- a. elektrik gərginliyini dəyişən cihaz
 - b. orqanların bir bədənədən başqasına köçürülməsi
 - c. bir şeyin formasının, xüsusiyyətlərinin və ya vəziyyətinin dəyişməsi, fərqli hala düşməsi
 - d. öz formasını dəyişə bilən, məsələn, gah maşın, gah da robota çevrilən fantastik varlıq
 - e. bir əlifba ilə yazılmış sözün, mətnin başqa yazı sistemindəki hərflərlə verilməsi

- d** Mətnə fərqləndirilmiş “efir” sözünün hansı mənada işləndiyini müəyyən edin.

efir [efir] *isim* (yun. *aither* – yuxarı qat)

1. Qədim yunanların təsəvvürünə görə, atmosferin ən yuxarı qatı, həm də ilahların yerləşdiyi məskən; bütün varlığın ilkin maddi elementi, əbədi hərəkət.
2. Radio dalğalarının, televiziya və radio verilişlərinin yayıldığı fəza. □ Efir vaxtı.
3. *Kimya*. Xarakterik iyi olan rəngsiz uçucu maddə, üzvi birləşmə (təbabətdə, ətriyyat istehsalında, texnikada işlənir). □ Efir iyi.
4. *Slenq*. Əla, xoşagələn.

Qlossari

- **Slenq** – insanların müəyyən qrupu (daha çox gənclər) tərəfindən danışdığı dilində işlədilən söz və ifadələr: təkərə düşmək, ful, super, yeri var, bomba və s. Bu ifadələr ədəbi dilin normalarına uyğun deyil.

- e** “Radio” sözünün izahları ilə tanış olun. Verilmiş mənalardan hansı alimlərin ixtirasına uyğun gəldiyini müəyyən edin.
1. İnformasiyanın elektromaqnit dalğaları vasitəsilə müəyyən məsafəyə naqilsiz ötürülməsi və qəbul edilməsi üsulu
 2. Səslərin radioelektron qurğularla uzaq məsafəyə ötürülməsi ilə əlaqədar kütləvi informasiya vasitəsi
- a** Kontekstə əsasən “simsiz teleqraf” ifadəsinin mənasını izah edin.
- f** Sizcə, “simsiz teleqraf” frazeoloji birləşmə kimi hansı mənanı ifadə edə bilər? Bu ifadənin həqiqi və məcazi mənası arasındakı bağlılığı izah edin. Onun məcazi mənada işləmə biləcəyi situasiya düşünün.

Diqqət et

Dilimizdəki frazeoloji birləşmələrin əksəriyyəti feili birləşmələrdir: *baş sındırmaq, gözü doymamaq* və s. Lakin tərəfləri adlardan ibarət olan ismi frazeoloji birləşmələr də var: *ağıl dəryası, aydan arı, sudan duru, bir göz qırpımında* və s. Onların çoxunu bir sözlə əvəz etmək olur. Məsələn: *bir göz qırpımında* – tez, cəld; *aydan arı, sudan duru* – tərtəmiz və s.

- g** “Çörək ağacı”, “örtülü bazar” ifadələrinin frazeoloji birləşmə kimi mənasını və hansı situasiyalarda işləndiyini müəyyən edin.

Nə anladın?

- g** Mətnə əsasən suallara cavab verin.

1. Əvvəlki rabitə vasitələri – teleqraf və telefonla müqayisədə radio kommunikasiya sahəsinə hansı yeniliyi gətirdi?
2. Radionun ixtirasında Henrix Hersin hansı rolu olub?
3. Radio sahəsində Markoninin əvvəlki ixtiraçılardan fərqi nə idi?
4. Reginald Fessenden radio sahəsində hansı yeniliyi etdi?
5. Azərbaycanda radio yayımı hansı tarixdən başlanmışdır?

Düşün və cavab ver

- h** Nə üçün mətnə müəllif Reginald Fessenden haqqında danışarkən “ixtiraçı” sözünü dırnaqda vermişdir?
- x** Sizcə, radionun ixtirasını kimə aid etmək daha ədalətlidir? Fikrinizi əsaslandırın.
- i** Mətnə fərqləndirilmiş cümləni bir daha oxuyun. Sağda verilmiş şəkildən istifadə etməklə fikri şərh edin.

- 3a** “Televiziya” mövzusunə aid məlumatları oxuyun və verilmiş plana uyğun ardıcılıqla sıralayın.

Plan

1. Televiziyanın ixtirası
2. Televiziyanın KİV olaraq inkişafı
3. Azərbaycanda televiziyanın yaranması

- a) 1936-cı ildə “BBC” (Bi-bi-si) şirkəti Böyük Britaniyada televiziya yayımını həyata keçirdi. Televiziyada xəbərlər, tamaşalar və idman hadisələri göstərilirdi. Təsvir ağ-qara idi.
- b) Alman mühəndisi Paul Nipkovun (1860–1940) ixtirəsi televiziyanın tarixində ilk addım hesab olunur. Bu ixtira “Nipkov diski” adlanır. 1926-cı ildə Con Berd mexaniki televiziya sistemini ixtira etdi. 1927-ci ildə elektron televizorun ixtirəsi isə Filo Farnsvortun adı ilə bağlıdır.
- c) Azərbaycanda televiziya yayımına 1956-cı il fevralın 14-də başlanılıb. İlk veriliş günü gənc aktrisa Nəcibə Məlikova efirdə “Diqqət, göstərir Bakı!” sözlərini səsləndirib və ölkədə müntəzəm yayımın başlanması münasibətilə tamaşaçıları təbrik edib. Azərbaycan televiziya proqramları Bakı studiyasından yayımlanırdı.
- ç) İkinci Dünya müharibəsi başlananda televiziya artıq mühüm kütləvi informasiya vasitəsinə çevrilmişdi. Hərbi vəziyyət olsa da, ABŞ və Böyük Britaniyada yeni ötürücü stansiyalar yaradılır, televiziya cihazlarının sayı artırdı.
- d) Müxtəlif teleseriallar, şou-proqram və xəbər verilişləri televiziya marağı daha da artırdı. Televiziya həm əyləncə, həm də güclü təsir vasitəsi idi. 1980-ci illərin sonunda kabel və peyk televiziya inkişaf etdi. Bu, tamaşaçıların müxtəlif televiziya kanallarına qoşulmasına şərait yaratdı.
- e) Müharibədən sonra rəngli televiziyanın meydana çıxması ilə proqramların keyfiyyəti yüksəldi. Bu, reklamçılar üçün yeni imkanlar açdı.

Yazı

- b** Mətn üçün giriş və sonluq hissələr düşünüb yazın.
- Girişdə televiziya haqqında qısa məlumat verin.
 - Sonluqda televiziyanın bir KİV olaraq əhəmiyyətindən bəhs edin.

Feilin quruluşca növləri

- 4a** Feilləri kök və şəkilçiyə ayırın. Sözün kökünün hansı nitq hissəsinə aid olduğunu göstərin.

danışmaq, başlamaq, dillənmək, eşitmək, göyərmək, qoparmaq

Yadda saxla Sadə və düzəltmə feillər

Feillər quruluşca üç cür olur: sadə, düzəltmə, mürəkkəb.

Sadə feillər milli mənşəli sözlərdir: *getmək, oxumaq, oynamaq* və s.

Düzəltmə feillər adlardan və feillərdən əmələ gəlir.

Adlardan düzələn feillər: *işləmək, birləşmək, ağarmaq* və s.

Feildən düzələn feillər: *bilinmək, çəkilmək, qaçırmaq* və s.

- b** Düzəltmə feilləri yaranma yoluna görə müqayisə edin.

1. Toğrul, deyəsən, işlərin düzəlib.

2. Əsgərlər sıraya düzüldülər.

1. Duman daha da sıxlaşırdı.

2. Pişik itin qorxusundan küncə sıxıldı.

- c** Hansı feillər *-lan*² şəkilçisi ilə düzəlib? Fikrinizi əsaslandırın.

qurulanmaq, şənəlmək, lovğalanmaq, yağlanmaq

Yadda saxla Mürəkkəb feillər

Yaxın və ya əksmənalı sözlərin birləşməsindən yaranan mürəkkəb feillər defislə yazılır: *deyib-gülmək, gedib-gəlmək* və s.

Ayrı yazılan mürəkkəb feillər iki cür olur:

1) "olmaq", "etmək", "eləmək" köməkçi feillərinin müxtəlif nitq hissələrinə qoşulması ilə yarananlar: *dost olmaq, istirahət etmək, yaxşılıq eləmək, gələsi olsan* və s.

2) "bilmək" köməkçi feilinin *-a (-ə)* şəkilçili feillə birləşməsi ilə yarananlar: *üzə bilmək, çata bilməmək* və s.

Olmaq, etmək, bilmək feilləri bəzən müstəqil feil kimi də işlənir.

Köməkçi feil	Müstəqil feil
Mən Bakıda anadan olmuşam.	Dünən bütün günü evdə olmuşam.
Sən niyə etiraz etdin?	Sən niyə bunu etdin?
Mən orada qala bilmirəm.	Mən bu mövzunu bilmirəm.

- ç** Sözləri Venn diaqramı üzrə qruplaşdırın.

1. cürət

4. arxayın

7. dayaq

2. aid

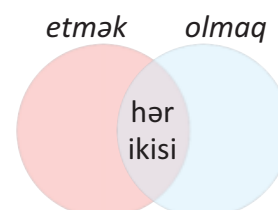
5. istila

8. daxil

3. rəqs

6. aludə

9. lazım

- d** Verilmiş ifadələrdə *olmaq, etmək, bilmək* sözlərinin müstəqil və ya köməkçi feil olduğunu müəyyənləşdirin.

məcbur olmaq, müqayisə etmək, şuşada olmaq, gedə bilmək, tapşırığı etmək, ünvanı bilmək

- 1a** İnformasiya almaq üçün internetə müraciət edirsinizmi? Bunun üçün hansı mənbələrdən istifadə edirsiniz?

ONLAYN MEDIA

İnternet və media

Media kütləvi informasiya vasitələrinin ümumi adıdır. Onun əsas formalarından biri olan çap mediası, yəni çap üsulu ilə çoxaldılan dövrü nəşrlər uzun müddət geniş əhatə dairəsinə malik idi. Qəzet, jurnal nəşr etmək çox vaxt apardığı üçün müasir dövrdə çap mediasının əhatə dairəsi getdikcə məhdudlaşır.

Müasir dünyada internet həm məlumat mənbəyi, həm də ünsiyyət vasitəsidir. O, eyni zamanda, bizi dünyaya bağlayan bir körpüdür. İnternetin sürətli inkişafı nəticəsində qəzetlərin oxucu sayı və tirajı kəskin şəkildə azalmışdır.

İnternetdən istifadə medianın yeni növünü meydana gətirdi: informasiya yayımında onlayn media aparıcı mövqe tutmağa başladı, əksər çap KİV-in elektron versiyaları meydana çıxdı, radio və televiziya proqramları internetdə əlçatan oldu. Beləliklə, ənənəvi media auditoriyasının böyük hissəsi internetə yönəldi.

Onlayn və ya internet media dedikdə xəbər saytları, sosial şəbəkələr, internet televiziyası, onlayn qəzet və jurnallar nəzərdə tutulur. İnternet medianı digər ənənəvi vasitələrdən fərqləndirən bir neçə əsas amil var:

1. Çeviklik. Xəbərlər tez bir zamanda yayılır, halbuki qəzetlərin məlumat yayması bir neçə saat və ya gün ala bilər.
2. **İnteraktivlik.** Onlayn mediada istifadəçilər fəaldır, məlumatlara, yazılara dərhal reaksiya verir, rəy bildirirlər.
3. Əlçatanlıq. İnternet media vasitəsilə istənilən vaxtda dünyanın hər yerindən məlumat almaq, baş vermiş hadisələrlə tanış olmaq mümkündür.
4. Multimedia imkanları. Multimedia – informasiyanın mətn, şəkil, səs, video və **animasiyanın** birləşməsi şəklində təqdim edilməsidir. Multimedia imkanları sayəsində onlayn təhsil, əyləncə **platformaları** və s. daha cəlbedici olur.

İnternetdə informasiya axtararkən nəyə diqqət etməliyik?

Bu gün internetdə istənilən mövzuda məlumat tapmaq çox asandır. Amma onlayn mediadakı bütün məlumatlar doğru olmaya bilər. **Buna görə də informasiya axtararkən diqqətli olmalı, etibarlı mənbələrdən, yəni dövlət qurumlarının, tanınmış elm və təhsil ocaqlarının, nüfuzlu təşkilatların saytlarından istifadə etməliyik.** Belə saytların ünvanlarında, adətən, aşağıdakı domenlər olur:

- ...gov – dövlət qurumlarının saytları (məsələn, *nasa.gov*, *edu.gov.az*)
- ...edu – təhsil müəssisələrinin saytları (məsələn, *harvard.edu*, *bsu.edu.az*)
- ...org – rəsmi təşkilatların saytları (məsələn, *unesco.org*, *heritage.org.az*)

Bundan başqa, tanınmış xəbər saytlarına və ensiklopediyalara da müraciət etmək olar. Məsələn, *millikitabxana.az*, *britannica.com*, *nationalgeographic.com* kimi saytlar da doğru və faydalı məlumatlar təqdim edir.

Söz boğçası

- platforma
- interaktivlik
- animasiya

Tapdığınız məlumatı bir neçə mənbədən yoxlamaq yaxşı olar. Əgər müxtəlif mənbələr eyni məlumatı verirsə, bu onun daha etibarlı olduğunu göstərir. Mənbələri yoxlamaq üçün bunları etmək də faydalı olar: müəllifin kimliyini yoxlamaq, məlumatın tarixinə diqqət yetirmək, rəsmi sənədlərə istinadları yoxlamaq, həvəsləndirici başlıqlara inanmamaq. Yalnız yoxlanılmış faktlara əsaslanmaq informasiya təhlükəsizliyinizi təmin edər.

Söz ehtiyatı

- b** “Multi...” morfeminin izahına əsasən “multi-kultural”, “multivitamin”, “multimilyonçu” sözlərinin mənasını təxmin edin.

Qlossari

... **multi...** – müxtəlif sözlərə qoşularaq “çoxlu”, təkrarlanan” mənalarını bildirən morfem.

- c** Hansı cümlədə “platforma” sözü mətndəki mənasına uyğundur?

1. Bir azdan qatar platformaya daxil olacaq.
2. Yeni yaranmış partiya öz platformasını elan etdi.
3. Dənizdə ilk platforma Neft Daşlarında yaradılmışdır.
4. Onlayn dərslər “Microsoft Teams” (Maykrosoft Tims) platformasında keçirildi.

Nə anladın?

- ç** Mətnə əsasən suallara cavab verin.

1. Medianın funksiyası nədir?
2. Çap mediasının əhatə dairəsi nə üçün məhdudlaşır?
3. Onlayn medianın hansı üstünlükləri var?
4. Multimedia nədir və hansı informasiya növlərini özündə birləşdirir?
5. Xəbərin doğruluğunu necə yoxlamaq olar?

- d** Fikirlərin doğru və ya yanlış olduğunu müəyyən edin.

1. İnternet vasitəsilə xəbərlər daha sürətlə yayılır.
2. İnternet media çap qəzetlərinin daha da populyarlaşmasına səbəb oldu.
3. Multimedia yalnız mətn və şəkildən ibarətdir.
4. Sosial şəbəkələr onlayn medianın bir hissəsidir.
5. Onlayn mediada xəbərlər yalnız məqalə formasında olur.

Düşün və cavab ver

- e** Mətnə mavi rəngdə verilmiş cümləni bir də oxuyun. Sizcə, bu mənbələr niyə etibarlıdır? Uyğun cavabları seçin.

1. Bu mənbələr faktları yoxlamadan xəbər yaymır və peşəkarlar tərəfindən hazırlanır.
2. Şəxsi bloqlar formasında olur.
3. Məlumatlar araşdırmalara və rəsmi statistikaya əsaslanır.
4. İstifadəçi tərəfindən redaktə edilir.

- ə** Hər iki məlumatı oxuyun. Hansını daha etibarlı hesab edirsiniz? Səbəbini izah edin.

“Deyilənlərə görə, limon suyu və alma sirkəsi içmək virusları tamamilə məhv edir”.

“Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) məlumatına görə, virusdan qorunmaq üçün əsas üsullar – əl yumaq, məsafə saxlamaq və peyvənd olunmaqdır”.

- Yanlış məlumat hansı nəticələrə gətirib çıxara bilər?

Yazı

- f** “Medianın dünəni və bu günü” mövzusunda xəbər məqaləsi yazın.

Dinləmə 05

- 2 a** Hansı sosial şəbəkəni izləməyi xoşlayırsınız? Səbəbini izah edin.
- b** Qeyd götürməklə “Sosial media” mətnini dinləyin. Qeydləri yarımbaşlıqlar altında qruplaşdırın.
- c** Dinləmə mətninə əsasən suallara cavab verin.
1. Sosial şəbəkələrin hansı xüsusiyyətləri var?
 2. Onlar nə vaxt yaranıb?
 3. Sosial şəbəkələr istifadəçilər üçün hansı imkanlar yaradır?
- ç** Mətnədən sosial şəbəkələr haqqında hansı yeni məlumatlar öyrəndiniz?
- d** Mətnə hansı mübahisəli məsələyə toxunulur? Müəllifin bu məsələ ilə bağlı mövqeyi necədir?
- e** Sizcə, sosial şəbəkələrdə yalan xəbərlər yayılmasının qarşısını necə almaq olar?
- ə** **Debat.** Aşağıdakı fikirlərdən hansı ilə razısınız?
1. Uşaqların sosial şəbəkələrdə iştirakı qadağan edilməlidir.
 2. Uşaqların sosial şəbəkələrdə iştirakına qadağa qoymaq olmaz.

Ümumiləşdirici təkrar

1 Tələffüz formasında verilmiş feilləri orfoqrafik normalara uyğun yazın.

1. Mən növbəti dayanacaqda düşəcəm.
2. Uşaqlar quşlar üçün yuva düzəldilər.
3. Kəndə nə vaxt gedirsiniz?
4. Cücəni payızda sayallar. (*Atalar sözü*)

2 Tələffüzü verilmiş sözlərə əsasən uyğunluğu müəyyən edin.

1. Bu çox [dadsız] yeməkdir.
 2. Asudə vaxtınızı necə [keçirirsiniz]?
 3. Sən hansı ixtisası [seçmisən]?
 4. Bu işə səbəbkar [sənmişən]?
- a. II şəxsdə olan feillərə *-sınız*⁴ şəkilçisi artırıldıqda şəkilçinin deyilişi və yazılışı fərqli olur.
- b. II şəxsdə olan feillərə *-mı*⁴ şəkilçisi artırıldıqda şəkilçinin son samiti (ş) həm yazıda, həm də tələffüzdə düşə bilər.

3 Fərqləndirilmiş feillərdə hansı qayda pozulub? Fikrinizi əsaslandırın.

Günəş gah görünür, gah **görünməyir**,
Duman gah sürünür, gah **sürünməyir**. (*Qabil*)

4 Altından xətt çəkilmiş hansı feillərin yazılışı və tələffüzü fərqlənir?

1. Damlalar **böyüyür**, düşür torpağa.
Yapışib qanadı kəpənəklərin.
Arılar özünü çəkir qırağa.
Payız **üşüyür**...

(*Musa Yaqub*)

3. Mən qışı çox sevirəm,
Çünki qarı bol olur.
Buz salxıma **bənzəyir**,
Küçələri **bəzəyir**.

(*Zeynal Cabbarzadə*)

2. Nə vaxt ki bir kədər məni **haqlayır**,
Dünyanın işinə məəttəl qalıb
Əllərim yanıma düşüb **ağlayır**,
Ürəyim əlimdə olur o vaxtı.

(*Musa Yaqub*)

4. Quşlar, quşlar nə gözəl **oxuyur**,
Bəh-bəh, bəh-bəh,
Nə gözəl **qoxuyur**,
Yaşıl, əlvan, sarı çiçəklərin!

(*Zeynal Cabbarzadə*)

5 Hansı cümlədə fərqləndirilmiş söz düzgün yazılıb?

1. Film bir azdan **başdıyacax**.
2. Yeri, göyü **bürüyür**
Dörd tərəfdən duman-çən. (*Əhməd Cavad*)
3. Bütün pəncərələri **bağlıyın**.
4. Əsgərlər marş sədaları altında **addımlıyrdılar**.

6 Hansı cümlələrdə düzəltmə feil işlənmişdir?

1. Atam maşını yolun kənarında saxladı.
2. Sən hansı musiqini dinləyirsən?
3. Alqış sədaları birdən kəsildi.
4. Hava isti olduğundan çox susamışdıq.

7 Altından xətt çəkilmiş feilləri kök və şəkilçiyə ayırın, quruluşca növünü müəyyən edin.

1. Yaxınlıqda çayın şırıltısı eşidilir.
2. Müəllim sinfə girib dərse başladı.
3. Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin! (Mirzə Ələkbər Sabir)
4. İşdən sonra bir az dincələrəm.
5. Anam sevdiyim yeməkləri bişirəcək.
6. Evdən tez çıxsan, təyyarəyə gecikməzsən.

8 Tərkibində iki leksik şəkilçi olan feilləri müəyyən edin.

1. Təmərdən sonra kəndin yolları **hamarlanıb**.
2. Vaxtilə bu binada Tağıyevin Qızlar məktəbi **yerləşirdi**.
3. Biz hər gün yolda **qarşılaşıırıq**.
4. Çırağı yandırdıqdan sonra hər tərəf **ışıqlandı**.

9 Dördündən biri fərqlidir:

a. dağılmaq	b. pozulmaq	c. döyülmək	d. süzülmək
a. arıqlamaq	b. izləmək	c. anlamaq	d. yelləmək
a. görüşmək	b. yapışmaq	c. bölüşmək	d. vuruşmaq
a. otarmaq	b. közərmək	c. göyərmək	d. qızarmaq

10 “Etmək”, “olmaq”, “bilmək” sözlərinin mürəkkəb feil əmələ gətirdiyi cümlələri müəyyənənləşdirin. Fikrinizi izah edin.

- a. Bir azdan qatar stansiyaya daxil olacaq.
- b. Babadağın zirvəsində bəzən yayda da qar olur.
- a. Necə istəyirsiniz, elə edin.
- b. Çətin məsələləri birlikdə həll edirik.
- a. Aynur bir neçə xarici dil bilir.
- b. İndi yola çıxsam, bir azdan sizə çata bilərəm.

11 Hansı mürəkkəb feillərin birinci komponenti ayrılıqda işlənə bilmir?

1. İclasda mühüm qərarlar qəbul edildi.
2. Sənin uğurların mənə böyük sevinc bəxş etdi.
3. Biz çoxdan tanış olmuşuq.
4. Birdən qarşımızda nurani qoca peyda oldu.

1-ci
fəsil

1a

Sizcə, hekayə necə yazılır?

- Müəllifi hekayə yazmağa sövq edən nədir?
- Sizcə, hekayə yazmaq üçün hansı şərt və qaydalar mövcuddur?

b

Əsərlərdən parçaları oxuyun və onları məzmun-struktur baxımından müqayisə edin.

Süleyman Sani Axundov. “Nurəddin”

Giriş

Qafqazda Hacı Nəsir adlı bir tacir sakin idi. Bu tacirin Həlimə adlı bir cavan arvadı vardı. Həlimə camalda gözəl olduğu kimi, xasiyyətdə ondan da gözəldi. Bu arvadın dünyada övladsızlıqdan başqa bir qəm-qüssəsi yox idi. Axırda bunların bir oğlu oldu. Hacı Nəsir o gün oğlunun təvəllüdünü şadlıq edib, şəhərin fəqir-füqərasına pul və xörək payladı. Oğlanın adını Nurəddin qoydular. Ata və ana gecə və gündüz Nurəddinin başına dolanırdılar.

Əsas hissənin qısa məzmunu

Nurəddin böyüyüb məktəbə gedir. Həlimə xəstələnib vəfat edəndən bir müddət sonra Hacı Nəsir oğluna analıq etsin deyə kəsib bir qızla evlənir. Gülpəri ilk gündən Nurəddinlə pis rəftar etməyə başlayır. Hacı Nəsin ölümündən sonra analığının zülmü daha da artır. Nurəddin evi tərk etməli olur. Təsadüfən atasının vaxtilə kömək etdiyi Rəhim adlı bir nəfərə rast gəlir. Rəhim onu oğulluğa götürür. Bir dəfə küçədə dilənçilik edən Gülpəriyə rast gələn Nurəddin bütün pisləklərinə baxmayaraq onu bağışlayır.

Final

Rəhim üzünü Nurəddinə tərəf tutub dedi:
– Oğlum, indi rahat ola bilərəm. Çünki sənə verdiyim tərbiyənin meyvəsini bu gün gördüm. Mən səni oğulluğa götürməklə böyük bir hünər etmədim, çünki mən ancaq yaxşılığa yaxşılıq etdim. Bu hər kişinin işidir. Amma sən yamanlığa yaxşılıq etdin. Bu isə ancaq sənin kimi hər kişinin işidir.

c

S.S.Axundovun “Nurəddin” hekayəsində ekspozisiya (başlanğıc) hissəsinin mətnin struktur tələblərinə uyğun olduğunu əsaslandırın.

ç

S.S.Axundovun “Nurəddin” hekayəsində aşağıdakı süjet mərhələlərinə uyğun gələn hissələri müəyyən edin.

düyun • hadisələrin inkişafı • kulminasiya • açılma

Diqqət et

Müəlliflər, adətən, hər hansı hadisənin, əhvalatın təsiri ilə hekayə yazırlar. Bu zaman bir neçə şərtə əməl etmək lazım gəlir:

Plan tutmaq. Əvvəlcə əsərin süjet xətti, hadisələrin ardıcılığı müəyyənləşdirilməlidir.

Xarakter yaratmaq. Müəllif yaratdığı obrazlarla oxucuda əsərə maraq oyatmalıdır.

Cəlbedici giriş yazmaq. Hekayənin ekspozisiyası uzun olmamalı, ilk cümlələrdən oxucunu cəlb etməlidir.

Oxucuya mesaj ünvanlamaq. Müəllif hekayəni yazmaqda məqsədini müəyyən etməli, oxucunu əsas ideya haqqında düşünməyə yönəltməlidir.

Cəfər Cabbarlı. “Gülər”**Giriş**

– Əsərdə bir azərbaycanlı qızın çadrasını atması göstərilir. Kino tamaşaçıları bu bircə qızın da azərbaycanlı olmadığını öyrəninə nə düşünə bilərlər? İki-cə gün də gözləyin, mən azərbaycanlı qızı taparam, – dedim.

Rejissor razı oldu. Şəhərə düşdük. Filmdə çəkilməyə razı olan qızlar gözəl deyildi. Az-çox gözəl olan qızlar da razı olmurdu, daha doğrusu, onları qoymurdular.

Əsas hissənin qısa məzmunu

Gülər adlı gənc, gözəl bir qız filmə çəkilmək istədiyini söyləyəndə kino işçiləri çox sevinirlər. Ertəsi gün Gülərin ailəsi ilə tanış olmaq üçün evinə yollanırlar. Onları cavan bir oğlan qarşılayır. Gülərin nişanlısı olan bu gənc ilk baxışda ziyalı, maarifpərvər bir insan təsiri bağışlayır. Azərbaycan qızlarının səhnəyə çıxmasının vacibliyini anladığını söyləyir. Lakin sonra müxtəlif bəhanələrlə Gülərin kinoya çəkilməsinin mümkün olmadığını sübut etməyə çalışır. Qonaqlar ısrar etdikdə qəti şəkildə bildirir ki, nişanlısının səhnəyə çıxmasına razı deyil.

Final

Gülər son gedişdə gözlərini qaldırdı. Üzr istəyirmiş kimi, mənə baxdı... Mən yolu gedərkən düşünürdüm: “Kimsəyə işıq verməyən günəş, kimsəyə görsənməyən gözəllik kimə və nəyə lazımdır?”

- d** Hansı hekayənin başlanğıc hissəsi sizdə daha çox maraq oyatdı? Nə üçün?
- e** “Gülər” hekayəsində konflikt başlanğıc hissədə yaranır” fikrini əsaslandırın.
- ə** Hekayəyə janrın struktur tələblərinə uyğun ekspozisiya əlavə edin.
- f** Sizcə, S.S.Axundov və C.Cabbarlı öz hekayələri ilə oxuculara hansı mesajları ötürür? Fikrinizi hekayələrə (əsasən, sonluq hissələrə) istinad etməklə əsaslandırın.

g Sizcə, bədi əsərlərdə obrazların xarakteri hansı vasitələrlə açılır?

ğ S.S.Axundovun “Qaraca qız” hekayəsindən parçaları oxuyun. Pəricahan xanım və Hüseynqulu ağa obrazlarını xarakterizə edin.

Pəricahan xanım Qaraca qızı Hüseynqulu xanın otağına apardı və rişxəndlə dedi:

– Bu şahzadə qızını haradan tapıb gətirmisən? Qızın ilə tanış olub çox şirin söhbət edirdilər.

Hüseynqulu ağa dedi:

– Pəricahan, qızına yazığın gəlsin, gör yoldaşsızlıq onu nə hala salmışdır. Qoy bu qız ilə oynasın, atlansın, qol-qanadı açılsın, bədəni bərkisin, kefi açılsın. Bu qız qaraçı qızı deyildir və olsa da, nə eybi vardır. Xanımın yanında qarabaşı olmazmı?!

* * *

Hüseynqulu ağanın hirsini yatıb arvadına dedi:

– Nə üçün razı olmursan Ağca xanım oynasın, oynamanın nə zərəri var ki?

Pəricahan xanım onun sözünü kəsərək dedi:

– Mən demirəm ki, qızım oynamaq bilməsin, deyirəm, Mehdi ağanın nəvəsi Ağca xanıma bir qaraçı qızı ilə yoldaş olub, oturub-durmaq yaraşmaz.

* * *

Həkim Qaraca qıza baxdıqdan sonra dedi:

– Xəstənin halı çox ağırdır, çünki soran zaman zəhəri udmuşdur, o, qanına qarışıb bədənində yayılmışdır. Sağalması çətinidir.

Bu xəbərdən Piri kişi məyus olub dedi:

– Həkim, öz balasını ölümdən xilas etmək üçün başqa bir balanı ölümə verən qadına nə deyərlər?

– Sus, qoca köpək, mənim qızımı bir qaraçı qızına tayımı edirsən, – deyə Hüseynqulu ağa bağırırdı.

h Obrazların nitqindən çıxış edərək Pəricahan xanımın xarakterinə uyğun olanları seçin və epizodlara istinad etməklə əsaslandırın.

qəddardır, səbirsizdir, təkabürlüdür, şöhrətpərəstdir, eqoistdir, laqeyddir

x Hüseynqulu ağanın arvadına nisbətən bir qədər humanist olduğunu söyləmək olarmı? Cavabınızı əsaslandırın.

Yazı

2a Aşağıda verilmiş situasiyanı genişləndirərək hekayə yazın.

Təsəvvür edin ki, iştirak etdiyiniz qonaqlıqda belə bir hadisənin şahidi olmusunuz. Ev sahibinin oğlunun balaca iti hamının diqqətini cəlb edir. Qonaqlardan birinin qızı iti tumarlamaq istəyəndə it qəflətən hürüb uşağı qorxudur. Ev sahibəsi qızın valideynlərinin bundan narazı qaldığını görüb oğluna tapşırır ki, iti evdən rədd etsin, özü də həmişəlik. Oğlan yalvarış dolu baxışlarla anasına baxır. Lakin ananın qərarı qətidir...

Gənc yazar üçün tövsiyələr

- **Verilmiş situasiyaya uyğun plan qurun.** Təsvir edəcəyiniz hadisələrin ardıcılığını müəyyənləşdirin: yuxarıda təsvir olunan situasiyadan əvvəl və sonra baş verən hadisələri təxəyyülünüzdə uyğun təxmin edin. Süjet xəttini konflikt üzərində qurun: ananın tapşırığı və uşağın itə olan sevgisi.
- **Hekayəni maraqlı girişlə başlamağa çalışın.** Zaman, məkan və obrazlarla bağlı məlumatları çox uzatmayın, süjetin düyün mərhələsinə – konfliktin başlanğıcına tez keçməyə çalışın.
- **Oxucuda hadisə iştirakçılarının marağı oyatmağa çalışın.** Onların xarakterlərini açarkən birbaşa səciyyələndirən sözlərdən (mehribandır, qorxaqdır, mərhəmətlidir, inadkardır və s.) istifadə etməkdən çəkinin. Qoy oxucu onların davranışından, nitqindən, hiss və duyğularından çıxış edərək bu obrazlara münasibətini formalaşdırsın.
- **Sonda təsvir etdiyiniz hadisə, obrazlar haqqında öz fikirlərinizi yazın və oxucunu bu haqda düşünməyə dəvət edin.**

b Cütlərlə iş. Yazdığınız hekayəni yoldaşınızla paylaşın. Mətnin təkmilləşdirilməsi üçün bir-birinizə tövsiyə verin.**Dinləmə** 06**c** Görkəmli rus yazıçısı İvan Turgenevin “Mumu” hekayəsinin qısa məzmununu dinləyin. Tapşırıqları yerinə yetirin.

1. Hekayənin qəhrəmanı Gerasim oxuculara necə təqdim edilir? Mətnə əsaslanaraq onun xarakterindəki əsas keyfiyyətlər haqqında danışın.
2. Xanım və onun ətrafındakı nökr və qulluqçular haqqında nə deyə bilərsiniz?
3. Mumu hekayədə necə təsvir olunub? Onun Gerasimin həyatındakı rolu nədən ibarətdir?
4. Gerasim laldır, lakin o, yəqin ki, Mumu ilə ürəyində vidalaşır. Onun həmin andakı daxili monoloqunu səsləndirin.
5. Əgər Gerasim xanımın əmrini yerinə yetirməkdən imtina etsəydi, hekayə necə bitərdi? Əsər üçün fərqli sonluq düşüncə danışın.

ç “Mumu” hekayəsini yazdığınız hekayə ilə müqayisə edin. Oxşar və fərqli cəhətləri göstərin.

Feilin keçmiş və gələcək zamanının növləri

- 3a** Cümlələdə hərəkətin hansı zamana aid olduğunu və feilin zaman şəkilçilərini cədvəlin uyğun xanalarında qeyd edin.

Cümlə	Zaman	Şəkilçi
Hava qəflətən dəyişdi.		
O da qardaşı kimi cəsur olacaq.		
Yayda yaxşıca dincəlmişəm.		
O, finişə hamıdan əvvəl çatıb.		
Axtaran tapar. (Atalar sözü)		

- b** Cümlələri uyğun feillərlə tamamlayın və semantikasındakı fərqi izah edin. Hansı cümlədə hərəkətin baş verəcəyi qəti şəkildə ifadə olunur?

Hazırlaş, sən də bizimlə meşəyə ...
İstəsən, sən də bizimlə meşəyə ...

gedərsən

gedəcəksən

Yadda saxla Gələcək zaman

Feilin gələcək zamanının iki növü var:

	şəkilçi	nümunələr
qəti gələcək zaman	-acaq²	yazacağam, biləcəksən, alacaqlar
qeyri-qəti gələcək zaman	-ar²	yazaram, bilərsən, alarlar

Bir çox atalar sözü və məsəllərdə **-ar²** şəkilçisi qəbul etmiş feillər ümumi zaman anlayışı ifadə edir. Məsələn: *İgid ölər, adı qalar. İt hürər, karvan keçər.*

- c** Feilləri gələcək zamanın uyğun növündə işlətməklə cümlələri tamamlayın.

- Keçinin əcəli çatanda buynuzunu çobanın çomağına (sürtmək) (Atalar sözü)
- İnanıram ki, sabahımız bu günümüzdən də parlaq (olmaq)
- Yalnız azad insanlar əməksevər ola (bilmək) (D.Didro)
- Sinoptiklərin dediyinə görə, sabah güclü şimal küləyi (əsmək)

- ç** Hansı bayatıda qeyri-qəti gələcək zaman şəkilçisi qəbul etmiş feillər konkret zaman anlayışı ifadə edir? Fikrinizi əsaslandırın.

A. Su gələr, axar, gedər,
Bəndləri yıxar, gedər.
Dünya bir pəncərədir,
Hər gələn baxar, gedər.

B. Apardı tatar məni,
Qul edib satar məni.
Vəfalı yarım olsa,
Axtarar, tapar məni.

C. Ağlayarlar, gülərlər,
Göz yaşını silərlər,
Keçən yurdu qədrini,
Düşən yurdda bilərlər.

Yadda saxla Qeyri-qəti gələcək zaman

İnkâr feillər qeyri-qəti gələcək zamanda işləndikdə 2-ci və 3-cü şəxslərdə **r** samiti **z** samiti ilə əvəz olunur: *oxumazsan, oxumazsınız, gülməz, gülməzlər*.

-la² şəkilçisi ilə bitən feillər qeyri-qəti gələcək zamanda işləndikdə iki qrammatik forma özünü göstərir:

- zaman şəkilçisinin saiti düşür: *Bəslər bizi, səslər bizi xoş günlərə bu Vətən.* (Zeynal Cabbarzadə)
- zaman şəkilçisindən əvvəl **y** samiti artırılır: *Örpəyini bağla, soyuqlayarsan.*

d Nümunələr və dil qaydaları arasında uyğunluğu müəyyən edin.

1. Qulluğa bel bağladım, sultanı gözlər gözlərim,
Dərdinə tuş olmuşam, dərmanı gözlər gözlərim. (*İmadəddin Nəsimi*)
 2. Arzulara adlayardı, // Qönçə kimi çatlayardı,
Gözəlləri odlayardı // Qaynar, isti cavanlığım. (*Cabir Novruz*)
 3. Çıxmaz, çıxa bilməz də bu adət başımızdan... (*Mirzə Ələkbər Sabir*)
- A. Qeyri-qəti gələcək zamanın inkarında işlənmiş feildə “r” samiti “z” ilə əvəz olunub.
B. **-la** şəkilçisi ilə bitən feildə qeyri-qəti gələcək zaman şəkilçisinin saiti düşüb.
C. **-la** şəkilçisi ilə bitən feildə qeyri-qəti gələcək zaman şəkilçisindən əvvəl “y” samiti artırılıb.

e Aşağıdakı parçalarda “gəzmək” feilinə diqqət yetirin. Onların arasında hansı fərq var?

- *Gəzdim eli, obanı. Eldə sənə tay hanı?* (*Xalq mahnısı*)
- *Çox gəzmışəm özüm, dağlar!* (*Səməd Vurğun*)

Yadda saxla Nəqli və şühudi keçmiş zaman

Feilin keçmiş zamanının iki qrammatik forması var:

	şəkilçi	nümunələr
şühudi keçmiş zaman	-di⁴	<i>gəldim, danışdın, işlədilər</i>
nəqli keçmiş zaman	-miş⁴; -ib⁴ (2-ci və 3-cü şəxslərdə)	<i>gəlmişəm, danışmışdır, işləmişik; gəlirsən, danışblar</i>

ə Feilləri keçmiş zamanın uyğun növündə işlətməklə cümlələri tamamlayın.

1.	Biz dünən televizorda maraqlı bir filmə	baxmaq
2.	Biz uşaqlıqda bu filmə dəfələrlə	
1.	Yuxuda gördüm ki, uca bir dağın başında	dayanmaq
2.	Mən dağın başına çatıb	
1.	Babalarımız həmişə ağa ağ, qaraya qara	demək
2.	Yuxudan oyanan uşaq anasına “sabahın xeyir”	

1a Sizcə, yaxşı yazar olmaq üçün, ilk növbədə, nə etmək lazımdır?

MÜTALİƏ VƏ YAZI

Gənc yazıçı ilk romanını nəşriyyata gətirir. Redaktor əsəri oxuyur və deyir:

– Bilirsiniz, roman, necə deyim, zəifdir, ustalıq çatışmır... Məsləhət görərdim, klassik əsərləri mütaliə edəsiniz. Siz, məsələn, hansı klassik yazıçıların kitablarını oxumusunuz?

Gənc narazı halda cavab verir:

– Bağışlayın, mən oxucu deyiləm, yazıçıyam.

Yaxşı yazar olmaq üçün, doğrudan da, zəngin mütaliə çox vacibdir. Bu, ilk növbədə, klassik əsərlərə aiddir. Əvvəla, zamanın sınağından çıxıb bu günümüzdə qədər gəlib çatmış sənət inciləri böyük həyat təcrübəsinin və yüksək bədii ustalıqın daşıyıcısıdır. Gənc yazıçı belə əsərləri oxumaqla çox vacib keyfiyyətləri əxz edə bilər:

1. Müxtəlif müəlliflərin əsərlərini oxuyan gənc yazarın söz ehtiyatı genişlənir, o, yeni ifadə tərzləri və cümlə quruluşları ilə tanış olur. Bu da onun öz yazı dilini zənginləşdirir.

2. Ədəbi əsərlər fərqli obrazlar aləmi, düşüncə tərzləri ilə zəngindir. Mütaliə gənc yazarın təxəyyülünə təkan verir, onun hüdudlarını genişləndirir, yeni ideyalarla zənginləşdirir.

3. Gənc yazıçı müxtəlif janrlarda və dövrlərdə yazılmış əsərləri mütaliə edərkən süjet və dialoqların qurulması, obrazların təqdimi kimi çox vacib olan keyfiyyətlərlə tanış olur.

4. Oxuduğu əsərləri analiz etməyə çalışan yazıçı zamanla hadisələrə və mövzulara daha dərinlən baxmağı öyrənir. Müxtəlif mənbələrdən oxumağı vərdiş edən insan tənqidi düşünməyi, doğrunu yaldan ayırmağı öyrənir.

5. Klassik və müasir ədəbiyyatı oxumaq həm də insanın dünyagörüşünü genişləndirir.

6. Hər kitab yeni bilik və məlumatlar, fərqli fikir və duyğular mənbəyidir. Hər hansı bir əsəri oxuyan insan yalnız burada baş verən hadisələri izləmir, həm də qəhrəmanların hiss və həyəcanı ilə yaşayır, sevinc və kədərinə şərik olur, iç dünyasına nüfuz edir. Bütün bunlar isə oxucunun empatiya qabiliyyətini inkişaf etdirir.

Beləliklə, mütaliə və yazı insanı bütöv bir şəxsiyyət kimi formalaşdıran çox vacib vasitələrdir. Buna görə də hər kəs gündəlik həyatında mütaliəyə və yazıya vaxt ayırmalı, bu iki bacarığı daim inkişaf etdirməlidir.

Söz ehtiyatı

- b** Fərqləndirilmiş abzasdan çıxış edərək *“empatiya qabiliyyəti”* ifadəsini öz sözlərinizlə izah edin.

Düşün və cavab ver

- c** Sizcə, mətnin lətifə xarakterli bir epizodla başlanmasında məqsəd nədir?

- ç** Mətnin nömrələnmiş abzaslarına uyğun yarımbaşlıqları müəyyənləşdirin.

- Yaradıcılıq və təxəyyülün inkişafı
- Dil və üslub zənginliyi
- Tənqidi düşüncə və analiz qabiliyyəti
- Dünyagörüşünün genişlənməsi
- Emosional inkişaf
- Yazı texnikasının öyrənilməsi

- d** Aşağıdakı cümlələr mətndə nömrələnmiş hansı abzasları genişləndirə bilər?

- Bu onun öz yazı texnikasını inkişaf etdirməsinə yardımçı ola bilər.
- Öyrəndiyi yeni söz və ifadələr ona öz fikrini daha dəqiq ifadə etməyə imkan verir.
- Bu həm də onun öz yazılarına obyektiv yanaşmasına səbəb olur.
- Humanizm, mərhəmət, həmrəylik kimi yüksək mənəvi keyfiyyətlər qazanılır.
- Bu isə öz növbəsində ona daha maraqlı, dəyərli əsərlər yaratmağa imkan verir.
- Müxtəlif xalqların mədəniyyəti, ədəbiyyatı, adət-ənənəsi ilə tanışlıq onun yazılarını zənginləşdirir və daha cəlbedici edir.

- e** Həmin abzaslardan birini (seçiminiz əsasında) öz sözlərinizlə genişləndirin.

- 2 a** Çövkən oyunu və onun qaydaları barədə nə bilirsiniz?
Sizcə, bu oyun nə zaman yaranıb?

- b** Tarixi əsər dedikdə nə başa düşürsünüz? Hansı tarixi əsərləri oxumusunuz? Sizcə, tarixi mövzuda əsər üzərində işləyən yazıçı, ilk növbədə, nə etməlidir?

ÇÖVKƏN OYUNU

Bağdadın böyük meydanının ətrafına ip çəkilmişdi. Dörd tərəfində mühafizəçilər qılınc əllərində durmuşdular. Oyunda iştirak edənlər atları **yedəklərində** bir tərəfdə dayanmışdılar. Fəxrəddin də onların arasında idi.

Şeypur səsi eşidiləndə oyunçular meydana axışdılar, top uğrunda mübarizə başladı.

Meydana ilk girən ərəb oyunçusu topu göyə atdı və çövkənlə bir neçə dəfə vurub havada fırladınca İrandan gələn oyunçu topu onun əlindən qapıb çövkənin burnunda fırlatmağa başladı. Lakin başqa bir ərəb atlısı topa yiyələnərək bütün atlılara **meydan oxumağa** başladı. Sonra top hindistanlı oyunçunun əlinə keçdi. İndi topun altında ancaq onun atını görmək olurdu. Top havada hansı tərəfə uçursa

uçsun, yenə də onun çövkənin ucunu öpməyə məcbur idi.

Bu vaxt minlərcə tamaşaçının diqqətini meydana ildırım kimi **şığayan** bir atlı cəlb etdi. Bu, Fəxrəddin idi. Tamaşaçılar elə də cüssəli olmayan Qarabağ atının üstündə oturan iyirmi beş yaşlarında, ucaboş, gözəl gəncə heyranlıqla baxırdılar.

Topu heç vaxtla Fəxrəddinin çövkəninə qurtarmaq mümkün deyildi. Rəqiblər bütün qüvvələrini meydana sürsələr də, Qarabağ atının önünə keçə bilmirdilər. At meydanda topla bərabər rəqqasə kimi fırlanırdı. Bütün atlar hərəkətdən düşmüşdü, təkcə Fəxrəddinin atı yorulmaq bilmirdi.

Arabir Fəxrəddinin səsi eşidilirdi; o, Qarabağ atını səsləyərək:

- Alaca, sağa dön!
- Alaca, sola dön!
- Alaca, geriye çək!
- Alaca, irəli yürü! – deyirdi.

Oyun bir saatdan artıq çəkdi. Topu Fəxrəddinin çövkəninə qurtaran olmadı. Artıq hamı yorulub aralıqdan çəkilmişdi. Fəxrəddin isə topu havada saxlayaraq rəqib gözləyirdi.

Qəti yürüş başlanırdı. Çövkən oyununun qaydasına görə, oyunun sonunda meydana ümumi hücum başlanmalı idi. Bu hücumda top hər kimin əlində qalırsa, qələbə onun adına yazılırdı.

Söz boğçası

- meydan oxumaq • şığımaq
- yedəyində • mahmız

Fəxrəddin hücumu başlandığını görünə topu havaya tullayaraq Alacanı **mahmızladı**. Yüzlərcə at Qarabağ atının üzərinə cumdu.

Son qələbə uğrunda vuruşma yarım saatdan artıq çəkdi. Nəhayət, dörd tərəfdən şeypur səsləri eşidildi, oyun Fəxrəddinin qələbəsi ilə bitdi.

Məmməd Səid Ordubadinin “Qılınc və qələm” romanından

Düşün və cavab ver

- c** Mətnə Qarabağ atının hansı xüsusiyyətləri vurğulanır? Qarabağ atı ilə bağlı daha hansı məlumatlarınız var?
- ç** Mətnə təsvir edilən çövkən oyununun gedişini və mahiyyətini bir neçə cümlə ilə ifadə edin.
 - Araşdırma apararaq bu oyunu müasir çövkən və polo oyunu ilə müqayisə edin.
- d** Aşağıdakı arqumentlərdən istifadə etməklə M.S.Ordubadinin “Qılınc və qələm” romanında çövkən oyunu ilə bağlı yazdıqlarının tarixi həqiqətə uyğun olduğunu əsaslandırın.

Beyləqan ərazisində yerləşən qədim Örənqalada aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı üzərində çövkən təsviri olan şirli qab tapılmışdır. IX əsrə aid olan bu tapıntı həmin oyunun qədimliyini bir daha sübut edir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında Qaraca çoban: “Qılıncını nə öyərsən, mərə kafir, ayrı başlı çövkənimcə gəlməz mənə”, – deyər düşməyə meydan oxuyur.

N.Gəncəvinin əsərlərində “çövkən” oyunlarında kişilərlə bərabər, qadınların da iştirak etməsi barədə məlumat verilir, “Xosrov və Şirin” əsərində çövkən meydanında Şirinin Sasani hökmdarı Xosrov Pərvizdən geri qalmadığı və onu müşayiət edən qızların da oyuna qatıldığı təsvir edilir:

Dişi aslan kimi yetmiş nəfər qız
Şirinin yanına gəldi qayğısız.
Çövkən oynamaqda çox çevikdilər,
Göydə qapırdılar topu, müxtəsər.

Xosrov və Şirin çövkən oyunu zamanı. Şiraz məktəbinə məxsus miniatür (1543–1544). Müəllifi naməlumdur.

İdi, imiş köməkçi sözləri

3a Hansı cümlələrdə feil keçmiş zaman şəkilçisi qəbul edib?

1. O, qərarını dostlarına qəti şəkildə bildirdi.
2. Axşamdan başlayan yağış hələ də yağırdı.
3. Uşaqlar gördükləri mənzərəyə heyran qalmışlar.
4. Keçi hər axşam balalarına meşədən ot gətirərmiş.

Yadda saxla İsmi və feili xəbərlərdə *idi, imiş* köməkçi sözlərinin rolu

İdi, imiş köməkçi sözləri və ya onların ixtisar forması (*-di⁴, -miş⁴*) cümlədə xəbərin tərkibində işlənərək hərəkətin və ya hökmün keçmiş zamana aid olduğunu bildirir.

İsmi xəbər

- O çox istedadlı mühəndis **idi**.
- Sən nə yaman hiyləgər **imişsən**.

Feili xəbər

- Sən uşaqlara kitab paylamalı **idin**.
- Mən dostuma məktub yazırdım.

b Cümlələrin xəbərinə *idi, imiş* köməkçi sözlərini artırın və morfem artımının yaratdığı semantik dəyişikliyi izah edin.

1. O hər gün cəbhədəki qardaşına məktub yazır.
2. Kənan ailənin tək oğludur.
3. Dostlar bu çətin işin öhdəsindən birlikdə gələcəklər.
4. Köhnə quyu kəndin kənarındadır.

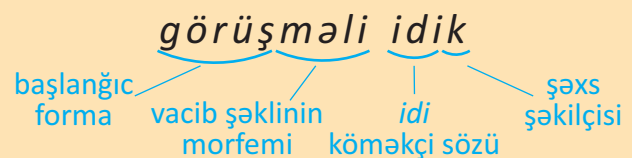
Yadda saxla İsmi və feili xəbərlərdə *idi, imiş* köməkçi sözlərinin rolu

İdi, imiş köməkçi sözlərini *-di⁴, -miş⁴* keçmiş zaman şəkilçilərindən fərqləndirmək lazımdır.

Zaman şəkilçiləri feilin başlanğıc formasına qoşulur:

İdi, imiş köməkçi sözləri zaman şəkilçələrinə və ya feilin şəklini (lazım, vacib, arzu və s.) bildirən morfemlərə artırılır:

Bəzən *imiş* köməkçi sözünün ixtisar forması (*-miş⁴*) şəxs şəkilçilərindən sonra da artırıla bilər: *alacaqmışsan – alacaqsanmış, yazmalıymışam – yazmalıyammış*.

- C** Nümunəyə əsasən cümlələrdə fərqləndirilmiş feillərin morfoloji tərkibini müəyyən edin.

Nümunə *hazırlaşasıydıq*

hazır – sözün kökü

-laş – leksik şəkilçi

hazırlaş – sözün başlanğıc forması

-ası – lazım şəklinin morfemi

y – bitişdirici samit

-dı – *idi* köməkçi sözünün ixtisar forması

q – şəxs şəkilçisi

1. *Axi biz sabahki tədbirə **hazırlaşasıydıq!***

2. Hava yenidən **ışıqlaşdı**.

3. Bu mahnı babamı çox **təsirləndirədi**.

4. Uşaq anasına gül **bağışlayacaqmış**.

5. Bu gün otağı sən **yığışdırmalıydın**.

6. Anası uşağa hər gün bir nağıl **oxutdururdu**.

7. Onu hava limanında mən **qarşılayasıydım**.

8. Uşaqlar meşədə ovçu ilə **rastlaşıbmışlar**.

Yadda saxla *İdi, imiş köməkçi sözlərinin qrammatik mənası və semantik funksiyaları*

İdi, imiş köməkçi sözləri ilə işlənən feillərin qrammatik mənası ilə semantikasını fərqləndirmək lazımdır. Məsələn, *gəlirdim* feili qrammatik baxımdan indiki zamana, *gələrdim* isə gələcək zamana aiddir. Lakin semantik baxımdan hər ikisi hərəkətin keçmişdə baş verdiyini bildirir.

İdi, imiş köməkçi sözləri feilin xəbər şəklinə qoşularkən hərəkətin müxtəlif mənə çalarlarını yaradır. Məsələn:

- *Mən bu kitabı **oxumuşdum//oxumuşammiş**.* (Hərəkətin icra olunub başa çatdığını bildirir.)
 - *Biz qarşılaşanda o, bazara **gedirdi//gedirmiş**.* (Hərəkətin davam etdiyini bildirir.)
 - *O hər səhər bazara **gedərdi//gedərmiş**.* (Hərəkətin təkrarlandığını bildirir.)
 - *Həmin gün o, bazara **gedəcəkdi//gedəcəkmiş**.* (Hərəkətin nəzərdə tutulduğunu, lakin hələ icra olunmadığını bildirir.)
- İdi, imiş* köməkçi sözləri ilə işlənən feillərdə şahidlik (*idi*) və rəvayət (*imış*) semantikasi özünü göstərir.
- *Nənə hər axşam nəvəsinə nağıl **danışardı**.* (Danışan şahidi olduğu hadisəni nəql edir.)
 - *Nənə hər axşam nəvəsinə nağıl **danışarmış**.* (Danışan eşitdiyi hadisəni nəql edir.)

- Ç** Cədvəlin mavi rənglə verilmiş hər bir xanasına uyğun cümlə qurun.

		A	B
		Rəvayət semantikasi	Şahidlik semantikasi
1	Hərəkət davam edir.		
2	Hərəkət təkrarlanır.		
3	Hərəkət nəzərdə tutulur.		
4	Hərəkətin icrası başa çatır.		

Nümunə *2b – Kənddə hər axşam qoca çınarın altına yığışardıq.*

QEYRİ-BƏDİİ MƏTNLƏR

1a Qruplara bölünün və tapşırıqlara əməl etməklə mətnləri oxuyun.

- Mətni oxuduqca qeydlər götürün.
 - Oxuduğunuz mətnin hansı növə aid olduğunu müəyyənləşdirin.
- a. Xronoloji mətn
 - b. Arqumentativ mətn
 - c. Təlimatverici mətn
 - d. Təsviri mətn
 - e. İzahedici mətn
- Mətnin strukturunu müəyyənləşdirin.
 - Götürdüyünüz qeydlərə və tapşırıqlara əsasən mövzu üzrə təqdimat edin.
1. Mətnin mövzusunı müəyyən edin.
 2. Təqdimatınızın məqsədini açıqlayın (izah etmək, fikri əsaslandırmaq və s.).
 3. Qeydləriniz əsasında mətnin məzmununu tezislər şəklində təqdim edin.
 4. Müəllifin məqsədinə görə mətnin növü haqqında məlumat verin.
 5. Mətnin strukturu və üslubu haqqında fikir yürüdün.
- Mətnə aid üç sual hazırlayın və auditoriyaya ünvanlayın.

I qrup. YARASALAR

Yarasalar məməlilər sinfinə aid heyvan dəstəsidir. Dünyada təxminən 1400-dən çox yarasa növü mövcuddur. Onlar, qütblər istisna olmaqla, hər yerdə – tropik meşələrdə, səhralarda, dağlarda, kənd və şəhərlərdə yaşaya bilirlər.

Yarasaların qolları qanad şəklindədir – barmaqları arasındakı nazik dəri qatı gərilməşdir. Gözləri kiçik, qulaqları çox böyükdür. Dişləri iti, kəsici və ya düz ola bilər.

Yarasaların qidalanması növündən asılıdır. Tropik yarasalar meyvə ilə qidalanırlar. Həşəratlarla qidalanan yarasalar da az deyil. Balıq, qurbağa və kiçik heyvanları ovlayan yarasalar da var. Vampir adlanan yarasa növü də var ki, digər heyvanların qanı ilə qidalanır.

Yarasalar gecələr ov edirlər. Gündüzü qaranlıq və sakit yerlərdə – mağaralarda, ağac oyuqlarında və binaların damında keçirirlər. Onlar saatlarla başıaşağı asılı vəziyyətdə qala bilirlər. Ən kiçik hərəkət və səsi belə hiss edirlər. Mağara yarasaları qrup halında yaşayırlar.

Yarasalar, adətən, ildə bir və ya iki bala doğurlar. Bəzi növlərdə balalar uzun müddət ananın bədənindən asılı qalır və sonradan uçağı öyrənirlər.

Ziyanverici həşəratlarla qidalanan yarasalar təbiətə böyük fayda verirlər. Lakin bu canlılar hazırda təhlükə altındadır. Meşələrin qırılması, yaşayış məntəqələrinin süni işıqlandırılması nəticəsində yarasaların bəzi növlərinin nəslə kəsilmək üzrədir. Onları qorumaq təbiətdə ekosistemin mühafizəsi üçün çox vacibdir.

b Yarımbaşlıqların hansı abzaslara aid olduğunu müəyyən edin və mətnin tərkib hissələri (giriş, əsas hissə, sonluq) üzrə qruplaşdırın.

- Qidalanması
- Nəsil artımı
- Ümumi məlumat
- Nəslə kəsilmək təhlükəsi
- Bədən quruluşu
- Həyat tərz

II qrup. YARASALARIN TƏKAMÜLÜ

Yarasalar milyon illər boyunca mürəkkəb dəyişikliklərə uğramışlar. Bu dəyişiklikləri xronoloji ardıcılıqla izləyək.

65 milyon il əvvəl – dinosavrlar yox olduğdan sonra məməlilər sürətlə yayılmağa başladı. Onların arasında böcəklə qidalanan kiçik, tüklü məməlilər var idi. Bunlar yarasaların əcdadları idi.

Yarasaların ən qədim **fosilləri** 50 milyon il əvvələ aiddir. **Paleontoloqların** fikrincə, bu dövrdə yarasalar asta sürətlə uça bilirdilər, çünki onların qanad və barmaq sümükləri yaxşı inkişaf etməmişdi.

Təxminən 30 milyon il əvvəl yarasaların bədən quruluşu uçuş üçün daha da uyğunlaşdı: barmaqlar uzandı, qanadlar incəldi və dartıldı. **Exolokasiya** qabiliyyəti inkişaf etdi: artıq onlar qaranlıqda istiqaməti müəyyənləşdirir və gecələr qida əldə edirdilər.

65 milyon il
əvvəl

50 milyon il
əvvəl

30 milyon il
əvvəl

5 milyon il
əvvəl

Zaman keçdikcə yarasalar müxtəlif iqlimlərə və bölgələrə uyğunlaşdı. 5–10 milyon il əvvəl onların müxtəlif növləri yarandı: bəzi növlər meyvələrlə, digərləri qanla, balıqlarla qidalanmağa başladı. Qanad formaları və uçuş bacarıqları yaşadıkları mühitə görə fərqlənməyə başladı – meşə yarasaları qısa qanadlı, açıq sahə yarasaları uzun qanadlı oldular.

Beləliklə, yarasalar təxminən 50 milyon illik təkamül tarixində ağaclarda tullanan heyvanlardan başlayaraq, səs dalğaları ilə “görə bilən” və ustalıqla uça bilən canlılara çevrilmişlər. Onların bədən quruluşu uzun təkamül yolunun nəticəsidir.

Söz boğçası

- fosil
- exolokasiya
- paleontoloq

C “Söz boğçası”nda verilmiş sözləri aşağıdakı izahlarla uyğunlaşdırın.

- 1) keçmiş geoloji dövrlərdə yaşamış canlıların (bitki və ya heyvanların) qalıqları və ya onların izlərinin daşlaşmış forması
- 2) əks olunan səs dalğalarını qeydə almaqla əşyaların yerinin, forma və ölçülərinin təyin edilməsi
- 3) Orqanizm qalıqları əsasında keçmişin canlı aləmini və onun inkişaf qanunauyğunluqlarını öyrənən alim

Ç Təqdimat zamanı aşağıdakı nümunəyə uyğun cədvəldən istifadə edin.

Dövr	Yarasanın inkişafında baş verən dəyişikliklər

III qrup. YARASA: QUŞ, YOXSA MƏMƏLİ?

Yarasalar uça bildiyinə görə bir çoxları bu canlıları quş hesab edirlər. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, uça bilmək quşları fərqləndirən əsas xüsusiyyət deyil. Əks halda, biz pinqvini və ya dəvəquşunu quş hesab etməməliyik, çünki onlar uça bilmirlər. Yarasalar uça bilsələr də, quş yox, məməli heyvanlardır. Bunu sübut etmək üçün heyvanların bu iki sinfi – quşlar və məməlilər arasındakı fərqi diqqət yetirmək lazımdır.

Məlumdur ki, quşlar yumurta qoymaqla nəsil artırır. Toyuq, göyərçin, sərçə – hamısı yumurtadan çıxır. Amma yarasalar balalarını ana bətnində inkişaf etdirirlər və canlı bala dünyaya gətirirlər. Bu isə yalnız məməlilərə aiddir, məsələn, pişik, it, insan kimi.

Məməlilər yenidən doğulmuş balalarına süd verirlər. Yarasalar da balalarını südlə qidalandırırlar. Təbiətdə elə bir quş yoxdur ki, balasını südlə bəsləsin.

Quşların bədənini lələklə örtülüdür. Yarasaların isə lələkləri yoxdur, onların bədənində tüklər var. Tüklü bədən dərisi isə məməlilərə xasdır.

Yarasaların qanad sümükləri quşlardan fərqlidir. Onların qanadları, əslində, dərinin gərilməmiş formasıdır və bu qanadların içində insan əlindəki kimi beş barmaq sümüyü var. Bu da məməlilərin bədən quruluşudur.

Yuxarıda sadalanan arqumentlərdən görünür ki, yarasalar məməlilər sinfini fərqləndirən bir çox xüsusiyyətlərə malikdirlər. Onların uça bilməsi isə bu canlıların özünəməxsus tarixi təkamülünün nəticəsidir. Bütün bunları nəzərə alaraq, elmdə yarasaya quş deyil, uçan məməli kimi qəbul edilir.

- d** Müəllif mətnə hansı antitezislə başlayır?
Bu antitezisi hansı arqument dəstəkləyir?
Müəllif həmin fikri təkzib etmək üçün hansı əks-arqumentdən istifadə edir?

Qlossari

• **Antitezis** – arqumentativ mətnə müəllifin təkzib etmək istədiyi fikir.

- e** Mətnə əsasən aşağıdakı sxemi tamamlayın və təqdimat zamanı istifadə edin.

Antitezis: YARASA QUŞDUR

Arqument:

Əks-arqument:

Tezis: YARASA MƏMƏLİDİR

1-ci arqument:

2-ci arqument:

3-cü arqument:

4-cü arqument:

IV qrup. YARASA QARANLIQDA NECƏ GÖRÜR?

Yarasalar, adətən, gecələr ova çıxır və qaranlıqda yüksək sürətlə uçurlar. Bəs, görəsən, onlar qaranlıqda necə görürlər? Axı biz insanlar işıqsız yerdə çətinliklə bir şey görə bilirik.

Yarasaların exolokasiya adlanan özünəməxsus “görmə” üsulu var. Exolokasiya – səs dalğaları ilə ətrafı “görmək” deməkdir.

Yarasalar ağızları və ya burnu ilə çox incə səs çıxarırlar. Buna ultrasəs deyilir. Bizim qulağımız bu səsləri eşitmir, çünki onların tezliyi çox yüksəkdir. Həmin səslər ətrafdakı cisimlərə, divarlara, ağaclara, hətta kiçik həşəratlara dəyərək əks-səda kimi geri qaydır. Yarasanın qulaqları əks-sədanı qəbul edir və beynində bu məlumatı tez bir zamanda analiz edərək obyektin harada, nə qədər uzaqda və hansı formada olduğunu təyin edir.

Bəzi insanlar düşünür ki, yarasalar kor olur. Bu, doğru deyil. Əslində, onların gözləri var və görmə qabiliyyətləri də pis deyil. Amma qaranlıqda gözlə görmək çətindir. Ona görə də onlar daha çox exolokasiyaya güvənirlər. Bəzi meyvə yeyən yarasa növləri isə exolokasiyadan istifadə etmir, çünki onlar işıqlı yerlərdə yaşayırlar və gözləri ilə yaxşı görürlər.

Deməli, yarasalar gecə uçarkən ətrafı gözləri ilə yox, əsasən, exolokasiya üsulu ilə, sanki “eşidərək görürlər”. Bu onların qaranlıqda təhlükəsiz hərəkət etmələrini təmin edir. Bu üsul o qədər dəqiq işləyir ki, yarasa təkə iri obyektləri deyil, havada uçan balaca bir həşəratı da hiss edə bilər.

a Exolokasiya ilə “görmə” prosesində hansı bədən üzvü iştirak etmir?

- a) ağız b) burun c) göz d) qulaq

f Doğru fikirləri seçin.

1. Yarasa qarşıdakı obyekti müəyyən etmək üçün ultrasəslər buraxır.
2. Yarasanın gözü görmür.
3. Exolokasiya yalnız qarşıdakı maneədən yan qaçmaq üçündür.
4. Elə yarasalar var ki, exolokasiyadan istifadə etmirlər.

V qrup. KAĞIZDAN YARASA DÜZƏLDƏK

Yarasa çox qəribə heyvandır. Bəzilərinə maraq, bəzilərinə qorxu yaradır. Mağazalarda bu heyvanın təsviri ilə şəkillərə, suvenirlərə rast gəlmək olar. Əgər sən də öz otağının divarından kağızdan düzəldilmiş yarasa maketi asmaq istəyirsənsə, aşağıdakı təlimata əməl edə bilərsən.

Lazım olan materiallar:

- Qara və ya tünd-boz rəngli kağız (və ya qara karandaşla boyanmış adi kağız)
- Yapışqan (əgər divara yapışdırmaq istəsən)

Alətlər:

- Qayçı
- Ağ karandaş

Birinci addım. Kağızı ortadan qatla. Qatın bir tərəfində yarasanın yarım bədəninin (başın, gövdənin, qanadın) konturlarını çək.

İkinci addım. Kağızı qatlanmış vəziyyətdə konturlar üzrə qayçı ilə kəs. Kağızı açıqda tam simmetrik yarasa forması alınacaq.

Üçüncü addım. Ağ karandaşla yarasanın gözlərini çək. İstəsən, ağız, diş, nazik xətlə qanad sümüklərini də çəkə bilərsən. Onda yarasa maketi real və möhtəşəm görünər.

Dördüncü addım. Yarasanın qanadlarını azca irəli bük, bu ona üçölçülü görünüş verər.

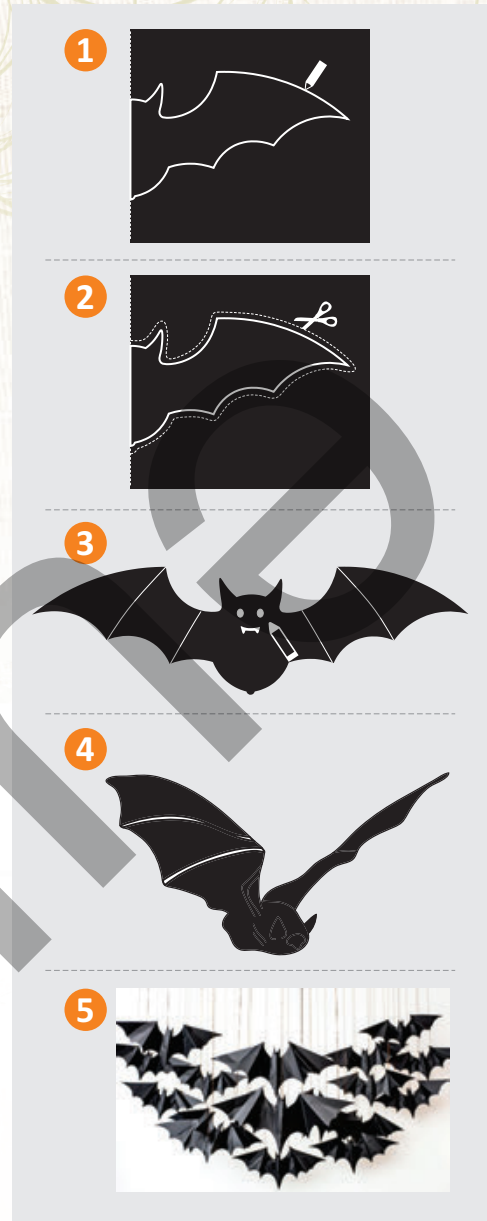
Beşinci addım. Hazırladığın yarasa maketini otağında divara, pəncərəyə və ya dərs lövhəsinə yapışdırı bilərsən. Çox sayda düzəldib maraqlı kompozisiya da qura bilərsən.

- 9** Təqdimat zamanı kağız yarasanın hazırlanması prosesini təlimata uyğun əyani şəkildə nümayiş etdirin.

Yazı

- 9** Araşdırma apararaq "Ədəbiyyatda vampir obrazı" mövzusunda esse yazın. Esseni aşağıdakı plana əsasən strukturlaşdırı bilərsiniz.

1. Təbiətdəki vampir yarasalar və ədəbiyyatda vampir obrazı arasında əlaqə
2. Mifologiyada və yazılı ədəbiyyatda vampir obrazları:
 - Brem Stoker. "Drakula"
 - Liza Ceyn Smit. "Vampirin gündəlikləri"
 - Stefani Mayer. "Alatoranlıq"
3. Vampir obrazının səciyyələndirilməsi və bu obrazın yazıçı təxəyyülünün məhsulu olması
 - yarasa kimi gecələr fəallaşması
 - iblis xisləti, insanlığın düşməni
 - ziddiyyətli xarakterlər: qana susaması və əzab çəkməsi, sevgi və əbədi həyat arzusu.

İdi, imiş köməkçi sözlərinin yazılışı və deyilişi

2a İdi köməkçi sözünün ismi və feili xəbəyə qoşulma qaydasında hansı fərq var?

1. Memar yeni layihənin dizaynı üzərində həvəslə işləyirdi.
2. Qazilərlə görüşə hazırlaşan uşaqlar çox həyəcanlı idilər.

Yadda saxla İdi, imiş köməkçi sözlərinin yazılışı

İdi, imiş köməkçi sözləri:

samitlə bitən feillərə artırıldıqda şəkilçiləşmiş formada (-di⁴, -miş⁴), əsasən, bitişik yazılır:

- yazırdım, baxardım

saitlə bitən feillərə artırıldıqda həm bütöv (idi, imiş) şəkildə ayrı, həm də y bitişdiricisinin əlavəsi ilə şəkilçiləşmiş formada (-di⁴, -miş⁴) bitişik yazılır:

- yazmalı idim / yazmalıydım, yazsa imiş / yazsaymış

adlara artırıldıqda bütöv şəkildə (idi, imiş) ayrı yazılır:

- Alma şirin idi (imiş). Kitab maraqlı idi (imiş).

b İdi, imiş köməkçi sözlərinin hansı nitq hissəsinə qoşulduğunu müəyyənləşdirin.

1. Demək, səhər tezdən qapını döyən sən imişsən.
2. Dünən hava daha mülayim idi.
3. O, məktəbə çatanda tədbir qurtarıbmış.
4. Dostumun adı yarış iştirakçılarının siyahısında üçüncü idi.
5. Deyilənə görə, o, kəndimizdə ilk aqronom imiş.

Yadda saxla İdi, imiş köməkçi sözlərinin tələffüzü

İdi, imiş köməkçi sözləri adlara artırıldıqda bu sözlərin yazılışı və tələffüzü fərqli olur: *həkim idi [həkimiydi], sonuncu idi [sonuncuydu]*. Lakin folklor və yazılı ədəbiyyat nümunələrində bu sözlərin tələffüz formasında işlənməsinə tez-tez rast gəlinir: *Biri **vardı** gecədən, biri də düşdü bacadan.* (Atalar sözü)

***Uzaqdaydı** mən istəyən ocaqlar,
Ürəyimdən gəlib keçdi sazaqlar.
(Nüsrət Kəsəmənli)*

*Dörd ay **vardı**, ananın gözləri yol çəkirdi,
Başqa bir dərdi yoxdu, oğul **dərdiydi** dərdi.
(Süleyman Rüstəm)*

c Hansı cümlələrdə xəbərin yazılışında səhvə yol verilmişdir?

1. Müharibə başlananda o hələ uşaqmış.
2. Uşaqların dünən baxdıqları film çox maraqlı imiş.
3. Ovçunun meşədə gördüyü maral yaralıydı.
4. O, iclasa hamıdan qabaq gəlibmiş.

Ümumiləşdirici təkrar

1 Hansı cümlədə mötərizədə verilmiş feil qəti gələcək zamanda işlədilməlidir?

- Sürüyə qurd gələndə köpəyi yuxu... . (tutmaq) (*Atalar sözü*)
- Deyirlər, sabah şəhərdə atəşfəşanlıq... . (olmaq)
- Çox keçməz ki, ən ucqar kəndlərə də yol... . (çəkilmək)
- Qonağın ruzisi özündən əvvəl... . (gəlmək) (*Atalar sözü*)

2 Hansı cümlələrdəki feillər konkret zaman ifadə etmir?

- Uman yerdən küsərlər.
- Doşab almışam, bal çıxıb.
- Söz var, gələr, keçər, söz var, dələr, keçər.
- Yalançının evi yandı, inanan olmadı.

3 Nümunələr və dil qaydaları arasında uyğunluğu müəyyən edin

- Bozat, səni sər tövlədə bağlaram. (*Xalq mahnısı*)
 - Səni hər an gözləyəyəm, izləyəyəm pəncərədən. (*Vahid Əziz*)
 - Qələm yazanı qılınc poza bilməz. (*Atalar sözü*)
- A. Feildə “r” samiti “z” ilə əvəz olunub.
B. Zaman şəkilçisinin saiti düşüb.
C. Zaman şəkilçisindən əvvəl “y” samiti artırılıb.

4 Feilləri uyğun qrammatik formalarda işlətməklə cümlələri tamamlayın.

- Mən bu gün, axır ki, bu sualın cavabını tap... . (şühudi keçmiş)
- Səni bilmirəm, mən bu sualın cavabını çoxdan tap... . (nəqli keçmiş)
- Otaq tərtəmiz idi, bacım döşəməni təzəcə sil... . (nəqli keçmiş + *idi* köməkçi sözü)
- Qonaqlar gedəndən sonra bacım döşəməni sil... . (qəti gələcək zaman + *idi* köməkçi feili)

5 *İdi, imiş* köməkçi sözlərindən istifadə etməklə cümlələrdə xəbərin qrammatik formasını dəyişin və semantikada baş verən dəyişikliyi izah edin.

- Yolun bir tərəfi sıldırım qayalıqdır.
- Axşam düşəndə kənd itləri səs-səsə verib hürüşürlər.
- Bu təhsil ocağı reyting siyahısında birincidir.
- O hər səhər meşəyə göbələk yığmağa gedir.

6 Hansı cümlələrdə xəbərin yazılışında səhvə yol verilmişdir?

- Qatara bilet ala bilmədik, kassa bağlıydı.
- Sel körpünü dağıtsaydı, maşın yolda qalacaqdı.
- Mən şəhərə gedəndə qardaşım hələ uşaqdı.
- Ovçu səhər tezdən oyanıb meşəyə getmişdi.
- Demə, onun ən çox sevdiyi rəng sarı imiş.

1-ci
fəsil

1a Müharibə dövründə tərəflərdən birinin dinc əhaliyə hücum etməsinə, mülki obyektləri bombalamasına münasibətinizi bildirin.

b Aşağıdakı xəbər məqaləsini oxuyun və əsas faktları qeyd edin.

DİNC ƏHALİYƏ QARŞI NÖVBƏTİ TERROR

Gəncə, 17 oktyabr 2020-ci il

Bu gün gecə saat bir radələrində Ermənistan Silahlı Qüvvələri **ballistik** raketlərlə Gəncəni atəşə tutmuşdur. **Informasiya agentliklərinin** verdiyi xəbərlərə görə, Skad tipli 3 ballistik raket əhalinin sıx yaşadığı ərazilərə düşmüşdür. Həmin ərazilərdə heç bir hərbi obyektin olmadığı bildirilir. Ona görə də bu hücum jurnalistlər və siyasi icmalçılar tərəfindən dinc əhaliyə qarşı terror aktı və ya hərbi cinayət kimi qiymətləndirilir.

Gəncə Şəhər İcra Hakimiyyətindən aldığımız məlumata görə, hücum nəticəsində hamısı **mülki** şəxslər olmaqla, 16 nəfər şəhid olmuş, 55 nəfər yaralanmışdır. Şəhərin **infrastrukturuna**: yaşayış binalarına, ticarət və **iaşə** obyektlərinə, avtomobillərə xeyli ziyan dəymişdir.

Hadisə ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev xalqa müraciət edib: "Əziz həmvətənlər! Bu gün Ermənistanın faşist rəhbərliyi növbəti hərbi cinayət törədib. Gəncə və Mingəçevir şəhərləri raket atəşinə məruz qalıb. Bu namərd atəş nəticəsində soydaşlarımız həlak olub, yaralanıb. Allah bütün şəhidlərimizə rəhmət eləsin, yaralı soydaşlarımıza Allah şəfa versin!..

Ermənistan rəhbərliyi bu cinayətə görə məsuliyyət daşmalıdır və daşdıyacaq. Biz isə onların cavabını döyüş meydanlarında veririk. Şəhidlərin, günahsız insanların qisasını döyüş meydanlarında alırıq və alacağıq".

Xatırladaq ki, bu, müharibə başlandıqdan Gəncə əhalisinə qarşı 5-ci raket hücumudur. Buna qədər 4, 5, 8 və 11 oktyabr tarixlərində Ermənistan tərəfindən atılan raketlər nəticəsində 11 mülki şəxs həyatını itirmiş, onlarla insan yaralanmışdır.

Söz boğçası

- mülki • ballistik
- infrastruktur • iaşə
- informasiya agentliyi
- siyasi icmalçı

c Mətnə istinad etməklə aşağıdakı sualları cavablandırın.

- Müəllif öz məqaləsində hansı mötəbər mənbələrə istinad edir?
- Müəllif hadisə ilə bağlı şəxsi mövqeyini bildirirmi?
- Müəllif oxucunun emosiyalarına təsir etməyə çalışırmı?

ç Şəkildəki qızın yaxasındakı "Press" sözü nəyi bildirir?

d Tanış olduğunuz xəbərin mahiyyətini 3 cümlə ilə ifadə edin.

- e** Suallara cavab verməklə aşağıdakı oçerki oxuyun. Bu mətni məzmun, dil və üslub baxımından əvvəl oxuduğunuz xəbər məqaləsi ilə müqayisə edin.

Qlossari

Oçerk – müəllifin bilavasitə gördüyü, şahidi olduğu real faktlardan, hadisələrdən və şəxslərdən bəhs edən kiçikhəcmli ədəbi əsər, jurnalist materialı.

GƏNCƏDƏ MÜDHİŞ GECƏ

Əslində, oçerk yazmaq mənim sənətim deyil. Öz peşəmdə qələmədən çox kameradan istifadə edirəm. Amma Gəncədə yaşadığım o müdhış gecə neçə vaxtdır qəlbimə və ağıma hakim kəsilib. Həmin gecə mən ilk dəfə olaraq peşə vəzifəmi insanlıq borcuna qurban verdim...

- ə** Sizcə, müəllifin peşəsi nədir? İlk abzasda hansı ifadələr müəllifə və hadisələrə maraq oyadır?

Qarabağda müharibə başladığını eşidər-eşitməz təyyarəyə bilet alıb Bakıya uçdum. Jurnalistləri cəbhə bölgələrinə buraxmırdılar. Mənim **stringer**¹ olduğumu, ekstremal vəziyyətlərdə qoruna bildiyimi də nəzərə almadılar.

Odur ki qatara minib cəbhə bölgəsinə daha yaxın olan Gəncəyə yollandım. Eşitmişdim ki, müharibənin başladığı 20 gün ərzində Ermənistan silahlı qüvvələri bu şəhəri bir neçə dəfə bombalayıblar.

Oktyabrın 15-i idi. Mən şəhəri gəzir, bombardman olunmuş yerlərə baxırdım. Videoçəkiliş üçün diqqətçəkən bir şey yox idi: uçmuş binalar, xaraba qalmış mənzillər... Mənə isə real döyüş səhnələri, bombardman anının özü lazım idi.

- f** Bu hissədən təhkiyəçi haqqında hansı yeni məlumatları öyrəndiniz?

- g** Sizcə, onun təsvir etdiyi hadisələr neçənci ildə baş verir?

Acmışdım, bir restorana daxil oldum. Masa arxasında əyləşib ofisiantı çağırdım. Məlum oldu ki, o, ingilis dilini bilmir. Birtəhər əl-qol hərəkətləri ilə yemək sifariş etmək istədim. Elə bu zaman qonşu masadan səs gəldi. Kimsə ingilis dilində müraciət etdi:

– Cənab, mən sizə kömək edə bilərəm?

Masa arxasında bir ailə oturmuşdu: ər-arvad və iki uşaq. Beləcə, İsmayıl və onun ailəsi ilə tanışlığım başladı. İsmayıl kənd təsərrüfatı mütəxəssisi, həyat yoldaşı Gülnar isə həkim idi.

¹ **Stringer** – döyüş bölgəsi, təbii fəlakət zonaları və ekstremal situasiyalarda material hazırlayan reportyor.

İsmayıl ABŞ-dən gəldiyimi, jurnalist olduğumu biləndə böyük həvəslə Qarabağ müharibəsinin tarixindən danışmağa başladı. O, **cidd-cəhdlə** bu müharibədə Azərbaycan tərəfinin haqlı olduğunu sübut etməyə çalışdı. Bunun üçün gah tarixə, gah da beynəlxalq qanunvericiliyə istinad edirdi. Bu mənim üçün tanış situasiya idi. İndiyə qədər dünyanın bir çox qaynar nöqtələrində olmuşdum. Döyüşən tərəflərin nümayəndələrindən müsahibələr almışdım. Adətən, belə hallarda hər bir tərəf özünün haqlı olduğunu sübut etməyə çalışır. Biz jurnalistlər də üzümizə ağıllı ifadə verib onlarla razılaşdığımızı bildirməli oluruq.

Ertəsi gün İsmayıl mənə zəng edib hal-əhval tutdu və köməyini təklif etdi:

– Stiv, yaxın ki, sizə cəbhədəki vəziyyət haqqında **operativ** məlumatlar lazımdır. Mən sizi etibarlı adamlarla, jurnalist **kolleqalarınızla** görüşdürə bilərəm. Videoçəkilişlərdə, müsahibələrdə ən azı tərcüməçi kimi kömək edə bilərəm.

Mən təşəkkürümü bildirdim. Sonra o məni evinə axşam yeməyinə dəvət etdi.

Axşam İsmayıl ilə getdim. Səmimi və mehriban ailəsi var idi, köhnə bir binanın 2-ci mərtəbəsində yaşayırdılar. Gülnar məni Azərbaycan mətbəxinin ləziz təamlarına qonaq etdi. Balaca Aylin qara şotland pişiyini göstərdi, mən pişik kimi miyoldayanda isə ağzını açıb təəccüblə mənə baxdı. Amma hamıdan çox məni 2-ci sinifdə oxuyan Toğrul təəccübləndirdi. O, ABŞ prezidentlərini əvvəldən axıra kimi ardıcılıqla sadaladı. Mən: “Ooo! Bu ki inanılmazdır!” – deyə heyranlığımı bildirəndə əl çalıb ürəkdən güldü.

Mənə elə gəlirdi ki, illərlə dostluq etdiyim xoşbəxt bir ailənin evindəyəm. Elə bu təəssüratla da onlardan ayrıldım. Qapıdan çıxanda uşaqlar mənə sarıldılar, “Stiv əmi, yenə gələrsən”, – dedilər. Bu məqamda mən də özümü xoşbəxt hiss etdim və onları bərk-bərk qucaqladım.

Piyada hotelə qayıtdım. Qəribə düşüncələr beynimi **çulğamışdı**. İsmayıl haqqında düşünürdüm: “Səmimi, vətənpərvər gənkdir. Mənə kömək etməyə çalışır. Elə bilir ki, mən Qarabağ haqqında həqiqətləri dünyaya çatdırmaq üçün bura gəlmişəm. İlk baxışdan, çox ağıllıdır, amma sadələvhdür, başa düşmür ki, tarix, qanunvericilik siyasətçilər üçündür. Mən isə jurnalistəm, kütlə üçün işləyirəm. Milyonlarla insan başını həqiqət axtarırları ilə yormaq istəmir. Onlara qanlı döyüş səhnələri, yaralanan əsgərlər, partlayan bombalar, zəlzələ, sunami lazımdır. Əlbəttə ki, bu, pisdir. Amma nə etmək olar, mənim də işim budur”.

- g** Sizcə, nə üçün İsmayıl Stivə kömək etməyə çalışırdı?
- h** Stiv obrazına münasibət bildirin. Onun İsmayıl haqqında fikirləri ilə razısınız mı?
- x** Hadisələrin davamını təxmin edin.

Bu fikirlərlə yuxuya getdim. Nə qədər yatdığımı bilmirəm, amma gecənin bir vaxtı səksəkəli halda yuxudan oyandım. Eyvana çıxdım. Gəncə vahiməli sükut içində gecənin qaranlığına bürünmüşdü. Birdən güclə duyulan qorxunc bir fit səsi eşidildi, səmada sürətlə yaxınlaşan ışırtı göründü. “Bomba!” – deyə qeyri-ixtiyari qışqırıb aşağı **sindim**. Elə həmin an dəhşətli partlayış ətrafı lərzəyə gətirdi. Hər tərəf titrədi, təxminən, bir kilometr aralıda alov ışırtısı səmaya yüksəldi.

Mən masanın üstündən videokameranı qapıb dəhlizə çıxdım. Lifti gözləmədən pilləkənlə aşağı düşdüm. Küçə ilə partlayış olan tərəfə qaçmağa başladım. Özümü şikarizinə düşmüş ovçu kimi hiss edirdim. “Aha! Nəhayət ki! Əla çəkiliş olacaq! Redaksiya razı qalacaq. Yutub partlayacaq!” Amma bir azdan addımlarımı yavaşltmalı oldum: “Aman Allah! Bu ki həmin küçədir!” Həyəcandan ayağımı güclə sürüyərək hadisə yerinə çatdım. İsmayılilin yerlə yeksan olmuş binasını görəndə bir müddət yerimdə donub qaldım.

Hər tərəf alov, dağıntı içində idi. Fəryad səsləri təcili yardım və polis maşınlarının **sirena** səslərinə qarışmışdı. Polis səsgücləndirici vasitəsilə yanğınsöndürənlərə yol verməyi xahiş edirdi. Başqa vaxt olsaydı, kameramı işə salıb bu dəhşətləri çəkərdim. Amma həmin an mən jurnalist deyildim, sevimli dostlarımı axtaran insan idim. Dağıntıların içi ilə dəli kimi gəzərək “İsmayıl” deyərək qışqırırdım. Birdən yaxınlıqdan zəif səs eşitdim: “Stiv əmi...” Toğrul idi, bacısı ilə daşın üstündə oturub ağlayırdı. Hər ikisi qorxudan və soyuqdan tir-tir əsirdi. Mən tez yaxınlaşıb gödəkçəmi onların çiyninə saldım.

– Ata, ana haradadırlar? – deyərək soruşdum.

Birdən arxadan İsmayılın tənənfəs, xırıltılı səsinə eşitdim:

– Stiv... Stiv, gör başımıza nələr gəldi!

Mən ona tərəf çevrildim. Bu, 5-6 saat əvvəl gördüyüm İsmayıl deyildi. Sifəti his-pas içində idi. Dəli kimi qırıq-qırıq danışdı:

– İlk reaksiyam... uşaqları qucağıma alıb bayıra atıldım... Gülnar arxamızca gəlirdi... Sonra nə isə partladı... Deyəsən, qaz idi... Hər yeri axtardım, Stiv... Heç yerdə yoxdur.

Sonra o, ətrafa nəzər salıb fəryad edən qadınlara, ağlaşan uşaqlara baxdı və üzünü sinəmə sıxıb hönkürə-hönkürə dedi:

– Bu adamların günahı nədir, Stiv?! Axı belə müharibə etməzlər!

Mən İsmayılı dilə tutdum ki, mənimlə hotelə gedib bir az özünə gəlsin. Ancaq razılaşmadı. Xahiş etdi ki, uşaqları aparım, özü isə yenidən Gülnarı axtarmağa getdi. Mən Aylini qucağıma aldım, Toğrulun əlindən tutub hotelə yollandım. Bir azdan bu iki məsum uşaq mənim yatağımda uyuyurdu. Amma mən bilirdim ki, onların uşaqlığı, bu ailənin xoşbəxtliyi o dağıntılar altında qalıb...

Söz boğçası

- cidd-cəhdlə • operativ • sirena
- çulğamaq • kolleqa • sinmək

Rafiq İsmayılov

Düşün və cavab ver

- 2a** “Dinc əhaliyə qarşı növbəti terror” və “Gəncədə müdhiş gecə” mətnlərini birləşdirən cəhət hansıdır? Cavabınızı əsaslandırın.
- a) məzmun b) mövzu c) dil və üslub
- b** Oxuduğunuz mətnlər əsasında xəbər məqaləsi ilə oçerk arasındakı fərqi izah edin:
- birincinin informativ, ikincinin isə bədii mətn olduğunu əsaslandırın;
 - ikinci mətndə altından xətt çəkilmiş cümlələrdə bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirin.
- c** “Gəncədə müdhiş gecə” mətnini təhlil edin.
- Mətnin mövzusunu müəyyənləşdirin.
 - Əsas xarakterləri səciyyələndirin.
 - Müəllifin qaldırdığı problemi izah edin.
 - Müəllifin çatdırmaq istədiyi fikirləri müəyyənləşdirin.
- ç** “Gəncədə müdhiş gecə” mətnindən seçilmiş cümlələrə əsasən bu əsərdəki bədii konflikti izah edin.
- *Həmin gecə mən ilk dəfə olaraq peşə vəzifəmi insanlıq borcuna qurban verdim.*
 - *Həmin an mən jurnalist deyildim, sevimli dostlarını axtaran insan idim.*
- Glossari**

 - **Bədii konflikt** – əsərdə süjetin inkişafının əsasını təşkil edən münaqişə, ziddiyyət. Konflikt yalnız obrazlar arasında deyil, xarakterin daxili aləmində də baş verə bilər.
- d** Mətnə sizi ən çox hansı epizod təsirləndirdi? Həmin epizodla bağlı hisslərinizi, onları doğuran səbəbləri izah edin.
- e** Sizcə, nə üçün “Gəncədə müdhiş gecə” mətninin emosional təsiri daha güclüdür?

Xatırla

Şəxsləndirmə nədir? Bədii əsərlərdə insana xas keyfiyyətlərin cansız varlıqlara və ya heyvanlara aid edilməsi şəxsləndirmə adlanır. Məsələn, “yağış pıçıldaır”, “ağac üşüyür”, “günəş gülümsəyir” kimi metafor nümunələrində şəxsləndirmə özünü göstərir. Ritorik xitabda cansız əşyaya müraciət olunması, təmsillərdə heyvan və cansız əşyaların əsas obraz kimi çıxış etməsini də şəxsləndirmə saymaq olar.

Diqqət et

Hər bir oxucunu əsərə bağlayan, ilk növbədə, güclü xarakterlər və onların taleləridir. Əsərdə konflikt yaranan andan oxucu hadisələrin dinamikasını, xarakterin addım-addım açılmasını izləyir və problemin necə həll olunacağını intizarla gözləyir.

Məhz buna görə bəzən jurnalistlər hər hansı fakt, hadisə haqqında xəbər verərkən mövzunu real insan taleləri prizmasından izah edirlər. Bunun üçün onlar faktları, statistik rəqəmləri sadalamaq əvəzinə, hadisəni yaşamış insan talelərini təsvir edirlər. Publisistikada, xüsusilə oçerklərdə geniş istifadə olunan bu bədii üsul “problemin şəxsləndirilməsi” adlanır. Şəxsləndirmə, problemi oxucuya daha təsirli çatdırmağa, onunla emosional bağ qurmağa imkan verir.

3a Aşağıda verilmiş xəbər məqaləsini oxuyun. Oradakı faktlar əsasında oçerk yazın.

MƏKTƏBLİLƏR ARASINDA OXU MARAFONU

Noyabrın 27-də Naşirlər Birliyinin ofisində məktəblilər arasında keçirilən “Oxu marafonu” müsabiqəsinin yekun mərhələsi baş tutmuşdur. İlk mərhələlərin onlayn şəkildə keçirilməsi müsabiqəyə ölkənin müxtəlif bölgələrindən 1200-ə yaxın şagirdin qatılmasına imkan vermişdir. Müsabiqənin şərtlərinə görə, iştirakçılar müasir yazıçılarımızın beş kitabını oxumalı və həmin əsərlər üzrə suallara cavab verməli idilər.

Final mərhələsi ən yüksək nəticə göstərmiş 10 şagird arasında keçirilmişdir. Gədəbəy məktəblisi Aynur Hüseynova ən çox bal toplayaraq “Oxu marafonu”nun qalibi olmuş, pul mükafatına və fəxri diploma layiq görülmüşdür.

Yazı üzrə tövsiyələr

Mövzu: uşaqlarda mütaliə səviyyəsini yüksəltmək üçün tədbirlərin vacibliyi

Əsas xarakterlər: Aynur Hüseynova, onun anası və ədəbiyyat müəllimi

Problem: bölgələrdə kitabların əlçatan olmaması və bunun fəsadları

Konflikt: Şagird bütün diqqətini yalnız tədrisə və imtahanlara yönəltməlidir, yoxsa mütaliəyə də vaxt ayırmalıdır?

Əsas fikir: Uşağın mütaliə səviyyəsinin artması üçün ailə və məktəbin böyük rolu var.

Feilin grammatik məna növləri (məlum və məchul növ)

- 4a** Verilmiş cümlədə subyekt, obyekt və hərəkət bildirən sözləri seçin.

2020-ci il oktyabrın 17-də Ermənistan Silahlı Qüvvələri ballistik raketlərlə Gəncəni bombaladı.

- Mənanı saxlamaqla cümləni elə dəyişin ki, obyekt mübtədə rolunda olsun. Bu zaman feilin grammatik formasında hansı dəyişiklik baş verdi?

Xatırla

Cümlədə subyekt – hərəkəti icra edən, obyekt isə üzərində hərəkət icra ediləndir.

Yadda saxla

Subyekt, obyekt və hərəkətin qarşılıqlı münasibətindən asılı olaraq, feil müxtəlif grammatik mənalar kəsb edir. Buna **feilin grammatik məna növləri** deyilir.

Məlum növ feillərdə hərəkəti icra edən, yəni subyekt grammatik cəhətdən məlum olur. Bu növün xüsusi leksik şəkilçisi yoxdur:

- *Rövşən fikrini əsaslandırıdı.*
- *Qarabağı işğaldan azad etdik.*

2-ci cümlədə mübtədə iştirak etməsə də, bilirik ki, subyekt 1-ci şəxsin cəmidir.

Məchul növ feillər olan cümlədə isə subyekt grammatik cəhətdən məlum olmur. Bu növ, müxtəlif feillərə **-il⁴** və **-in⁴ (-n)** leksik şəkilçiləri artırmaqla düzəlir:

- *Torpaqlar minalardan təmizləndi.*
- *Tarlaya toxum səpildi.*

Bu cümlələrdə obyekt mübtədə rolunda çıxış edir.

- b** Cümlələrdə xəbər vəzifəsində olan feillərin məlum, yoxsa məchul növdə olduğunu müəyyənləşdirin və seçiminizi əsaslandırın.

1. Mən sobaya yaxın əyləşib bir az isindim.
2. Tez bir zamanda tonqal qalandı.
3. Məncə, seçimində yanılmamışam.
4. Məhsul vaxtında yığılaraq təhvil verildi.
5. Müəllim, tapşırığınızı yerinə yetirildi.

- c** Mətni oxuyun.

- Hansı cümlələrdə xəbər məchul növ feillə ifadə olunub?
- Hansı cümlədə məchul növdə olan təsriflənməyən feil var?

Məşhur ixtiraçı Edisonun həyat qapısı çox çətin açılırdı. Bunu görən bir tanışı təəccüblə alimdən soruşur:

– Sən ki dahi ixtiraçısan. Normal bir qapı düzəldə bilməzdin?

Edison cavabında deyir:

– Məncə, qapı dahiyanə düzəldilib. O, su nasosu ilə birləşdirilib. Hər dəfə qapı açılanda çənə 20 litr su vurulur.

- 1a Sizcə, hər hansı tarixi abidə haqqında informativ mətn hansı yarımbaşlıqlardan ibarət ola bilər? Həmin yarımbaşlıqların siyahısını hazırlayın.

Dinləmə 07

- b Qeyd götürməklə “Tac Mahal” mətnini dinləyin. Aldığınız məlumatları yarımbaşlıqlar üzrə qruplaşdırın.
- c Tac Mahalın şəklinə nəzər salın. Bu abidə sizdə hansı təəssüratlar oyadır? Onu nəyin simvolu hesab etmək olar?

- ç “Sevgi məbədi” mətnini oxuyun.
- Bu etüdü məzmun və üslub baxımından dinlədiyiniz mətnlə müqayisə edin.
 - Etüddəki bədii ifadə vasitələrini müəyyənənləşdirin.

Qlossari

- **Etüd** – hər hansı varlıq, mənzərə və ya hadisə ilə bağlı müəllifin duyğu və fikirlərini əks etdirən kiçik ədəbi əsər. Etüdü əsasında yazıçının subyektiv təəssüratı, qavrayış və təsəvvürü dayanır.

SEVGİ MƏBƏDİ

O artıq neçə əsrdir ki, burada, Yamuna çayının sahilində durur. Gecələr Ay işığında parlayır, gündüzlər günəş şüaları onu min bir rəngə boyayır.

Bu abidə Şah Cahanın göz yaşlarından tikilib. İnsanlar onu “sevginin məbədi” adlandırırlar. Mumtaz Mahal bu dünyadan köçəndə şah sevimli həyat yoldaşının şərəfinə bu ehtişamı yaratdı, binanın hər daşında, hər naxışında öz kədərini və həsrətini həkk etdirdi. Həkk etdirdi ki, dünya eşqin əbədi olduğunu görsün.

O, Mumtaz Mahalın ruhunun məkanıdır. Şah hər dəfə ona baxanda sevdiyi ömür-gün yoldaşını xatırlayırdı. Amma bir gün tale onu da bura gətirdi. Beləcə, onlar bu məkanda yenidən qovuşdular.

Zaman keçdi, imperiyalar dağıldı, insanlar dəyişdi. Amma o öz yerində durur. Onu seyr edənlərin qulağına səssizcə pıçıldayır: “Ey insanlar, həyat fanidir, sevgi isə əbədi. Bu sevgi mənim daşlarıma hopub. Mən ölümün içində belə ölməz olan eşqin simvoluyam.

Diqqət et

Fakt nə zaman obraza çevrilir?

Yazıçı hər hansı fakt və ya hadisəyə simvolik məna qazandırmaqla onu obraza çevirə bilər. Biz faktı bir məlumat kimi mənimsəyirik və yadda saxlayırıq. Obraz isə bizi düşündürür və duyğulandırır.

Məsələn, coğrafi baxımdan Araz çayı mənbəyini Türkiyə ərazisindən alan, Azərbaycan və İranın sərhədi ilə axan 1071 km uzunluqda bir çaydır. Azərbaycan poeziyasında isə Araz çayı həsrət, ayrılıq və vətən sevgisinin simvoludur.

Arazı ayırdılar,
Lil ilə doyurdular.
Mən səndən ayrılmazdım,
Zülm ilə ayırdılar.

Beləliklə, obraz yaratmaq üçün adi faktların arxasında müəyyən bir ideya, assosiativ əlaqə, emosional və simvolik dərinlik dayanmalıdır.

- 2a Qruplarla iş.** Azərbaycanın memarlıq abidələrini obrazlaşdırmaqla kiçik etüdlər hazırlayıb təqdim edin.

I qrup: Xudafərin körpüsü

II qrup: Qız qalası

III qrup: Şirvanşahlar sarayı

IV qrup: Alov qüllələri

3a Məlumat vərəqi əsasında Piza qülləsi haqqında rabitəli mətn qurub danışın.

Piza qülləsi

Ölkə, şəhər: İtaliya, Piza şəhəri

Memar: Bonnano Pizano

Təyinatı: kilsə kompleksinə daxil olan zəng qülləsi

Tikildiyi dövr: XII–XIV əsrlər

Hündürlüyü: 56 metr

Bünövrəsinin diametri: 15 metr

Mərtəbə sayı: 8 mərtəbə, 294 pillə

Əyilmə bucağı: 4-5 dərəcə

Əlavə məlumat: Qüllənin əyilməsi bünövrənin yerləşdiyi torpaq qatının cənub tərəfdə yumşaq olmasıdır. Əyri olmasına baxmayaraq, 900 ildə 4 güclü zəlzələyə tab gətirib.

b Piza qülləsi haqqında etüd yazsaydınız, onun hansı xüsusiyyətini əsas götürərdiniz?

c Mətni oxuyun. Müəllifin yaratdığı Piza qülləsi obrazını bu abidə haqqında öz düşüncələrinizlə müqayisə edin.

PİZA QÜLLƏSİ

Mən heç vaxt İtaliyada olmamışam və Piza qülləsini görməmişəm. Onun şəklini mənə başqaları göstərib, mən də onların xətrinə dəyməmək üçün bu qüllənin əcaib ayrılığına təəccüblənməli olmuşam. Əslində isə, hər dəfə Piza qülləsinin şəklini görəndə əsəbiləşirəm.

Axı nə qədər əyri durmaq olar, bunun bir axırı olmalıdır, ya yox?! Mən belə düşünürəm: çox da sən Piza qülləsisən, ya birdəfəlik yıxıl, ya da düzəl! Axı bu əbədi ayrılık – əyri ürəklərin, əyri ideyaların davamlılığına gözəl nümunədir.

Hərdən gecələr məni **qara basır** və tez-tez bir yuxu görürəm. Görürəm ki, məni İtaliyaya gətiriblər və elə bir yerə bağlayıblar ki, oradan gecə-gündüz Piza qülləsini seyr etməli oluram. Qüllənin mənasız ayrılığı məni cin atına mindirir və fikirləşəndə ki nə qədər sağam, o yıxılmayacaq, mən durduqca duracaq, hirsimdən az qala bağrım çatlayır.

Hərdən bu vahiməli yuxuda bir italyalı da peyda olur. O, gündə üç dəfə **spagetti** gətirir və Piza qülləsinin qarşısını tutaraq məni yedizdirir. Ancaq eyni zamanda o mənə *kommunizm*¹ haqqında mühazirə oxuyur. Onun mühazirəsindən özümü o qədər **naqolay** hiss edirəm ki, az qalıram qışqırım:

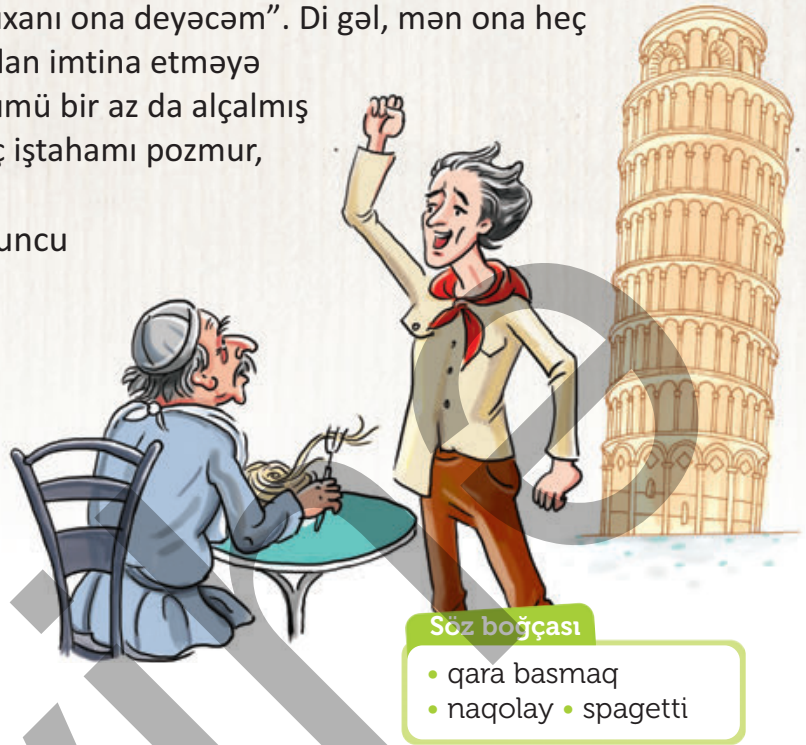
– *Amiko*², çəkil, sən Allah, Piza qülləsi bundan yaxşıdır.

¹ **Kommunizm** – sosial bərabərliyə və ümumi firavanlığa əsaslanan, “hər kəsdən bacarığına, hər kəsin tələbatına görə” prinsipini irəli sürən siyasi-ictimai ideologiya.

² **Amiko** – dost.

Yuxuda mən italyanca əla danışıram, ancaq susuram, çünki bu əsrarəngiz spagetti çox dadlı şey imiş və mən guya hər dəfə özümə söz verirəm: “Bax bir loğma da yeyim, sonra ağzımdan çıxanı ona deyəcəm”. Di gəl, mən ona heç nə demirəm, çünki növbəti loğmadan imtina etməyə iradəm çatmır və buna görə də özümü bir az da alçalmış hiss edirəm. Amma bu həqarət heç iştahamı pozmur, əksinə, daha da gücləndirir.

Qərər, mən mühazirəçimə sonuncu makarona qədər qulaq asmalı oluram. Sonuncu loğmadan sonra isə olan-qalan vicdanım yol vermir ki, düşündüyümü ona deyim. Heç olmasa, axırncı loğmadan imtina edə bilsəydim, deyərdim. İntəhası, neyləyim, alınmır. Vicdan da yaxşı şeydir axı, bircə loğmadan keçə bilmirsənsə, nə danışasan?!

Budur, o çıxıb gedir və yenə də gözlərim önündə əyri qüllə peyda olur. Bir fikir mənə rahatlıq vermir: bəlkə, Piza qülləsinin ayrılığı bir işarədir – həyatımızın Allahın iradəsindən dönmə bucağını təyin edir? Yaxud yazıq Piza qülləsi düz dayanır, əyri dayanan yerdir, o da bizim mənfur əməllərimizdən əyilib...

*Fazil İskəndərin
“Sandro əmi və qul Həzrət” əsərindən parça*

Düşün və cavab ver

- Ş** Piza qülləsi müəllifdə nə ilə assosiasiya olunur?
- d** Müəllifin Piza qülləsi haqqında düşüncə və mühakimələri hansı abzaslarda əks olunub?
- e** Mətnin böyük bir hissəsi yuxunun təsvirinə həsr olunub. Bu hissədə əsas fikir nədən ibarətdir? Variantlardan birini seçin və əsaslandırın.
 - a. Tənqid etmək istədiyiniz adamdan pay alma.
 - b. Əqidəli insan öz nəfsinə hakim olmalıdır.
 - c. Kommunizm ideologiyada ayrılığın bariz nümunəsidir.

- a** Yuxunun təsviri ilə müəllifin Piza qülləsi haqqında düşüncələri arasındakı əlaqəni izah edin. Nə üçün mətnin əvvəlində müəllif qüllənin ayrılıyına əsəbiləşdiyi halda, sonda buna haqq qazandırır?
- f** Mətnin hansı hissələrində təhkiyəçinin özünə qarşı ironiyası əks olunur?

4 a Müzakirə. Sizcə, Piza qülləsinin ayrılığı başqa hansı assosiasiyalar, düşüncələr doğura bilər? Aşağıdakı fikirləri Piza qülləsi obrazı ilə əlaqələndirin, həyatdan nümunələr gətirməklə fikirlərə münasibət bildirin.

- A. Əyilmək hələ yıxılmaq demək deyil. Həyat insanı nə qədər əysə də, o özündə güc tapıb ayaq üstə qalmalıdır.
- B. Fiziki məhdudiyyətli hər bir insan bir çoxlarının qibtə etdiyi şəxsiyyətə çevrilə bilər.
- C. Düzüklə yanaşı, ayrılık bəşəriyyətin ayrılmaz xüsusiyyətidir. Əyrilik olmalıdır ki, düzlüyə qiymət verilsin.

b Nərdivanın təyinatı və faydası haqqında fikirlərinizi bildirin. Bu əşya sizdə həyatla bağlı hansı assosiasiyalar doğurur?

c Şair Ramiz Rövşənin “Nərdivan” şeirini oxuyun və öz mülahizələrinizlə müqayisə edin.

- Şair faktdan istifadə etməklə hansı həyat həqiqətlərindən söz açır?

Yazı

ç “Bir gün işıqforun qarşısında dayanmışdım...” cümləsi ilə başlanan hekayə yazın.

- Hekayənin əsas leytmotivi işıqforun sizdə yaratdığı assosiasiyalar olmalıdır.
- Bu assosiasiyalar vasitəsilə oxucuya çatdırmaq istədiyiniz ideya haqqında düşünün.
- Öz fikirlərinizi gördüyünüz, eşitdiyiniz və ya xəyalınıza gətirdiyiniz bir hadisə əsasında qələmə alın.

NƏRDİVAN

Hara çıxır bu nərdivan,
Bəlkə, yerdən göyə çıxır?
Kimi mahnı deyə-deyə,
Kimi söyə-söyə çıxır.

Kimi basır başımızdan,
Kimi dartır qıçımızdan,
Ən hündürə çıxan adam
Hamımıza yiyə çıxır.

Dırmaşır, hamı dırmaşır,
Adam adama dırmaşır.
Bizə baxıb Tanrı çaşır:
“Bu zalımlar niyə çıxır?!.”

Çıxır qocası, cavanı,
Bir deyən yoxdu: “Dayanın!..
Son ucu bu nərdivanın
Yenə o dünyaya çıxır...”

Feilin grammatik mənə növləri (qayıdış və şəxssiz növ)

- 5a** Cümlələri subyekt, obyekt, hərəkət arasındakı semantik əlaqələrə görə uyğunlaşdırın.

1. Divardan portret asılmışdı.	a	b	c
2. O, ayaq üstə dura bilməyib yerə sərildi.	a	b	c
3. Bütün tapşırıqlara əməl edildi.	a	b	c
- a. Subyekt məlum deyil, cümlədə mübtəda yoxdur.
b. Subyekt məlum deyil, obyekt mübtəda rolundadır.
c. Subyekt mübtəda rolundadır.

Yadda saxla Qayıdış və şəxssiz növ feillər

Məchul növ feillər kimi, qayıdış növ feillər də **-il⁴** və **-in⁴ (-n)** leksik şəkilçilərinin köməyi ilə düzəlir. Lakin bu feillər hərəkətlə subyekt arasındakı münasibətə görə bir-birindən fərqlənir.

Qayıdış növ feillərdə subyekt hərəkəti öz üzərində icra edir:

- *Günortaya yaxın hava açıldı.*
- *Həyəcandan ürəyi şiddətlə döyünürdü.*

Şəxssiz növ feillər **-il⁴** və **-in⁴** leksik şəkilçilərinin köməyi ilə düzəlir. Bu feillər xəbər vəzifəsində işləndikdə cümlənin mübtədası olmur.

- *Bizdə qonağa hörmət edilir.*
- *Orkestrdə bu alətdən istifadə olunmur.*

- b** Uyğun şəkilçilər əlavə etməklə feilləri qayıdış növdə işlədin.

Səhər aç...dı. Ağacların yarpaqları səhər şəhi ilə yuy...du. Çiçəklər yuxudan oyanıb bəzə...dı. Ətraf aləm min bir rəngə boya...dı. Gecədən ətrafı bürüyən duman da bu gözəllikdən qorxub çək...dı.

- c** Cümlələrdə xəbər vəzifəsində olan feillərin hansı növə aid olduğunu müəyyən edin.

M – məchul

Q – qayıdış

Ş – şəxssiz

1. Bu bitki növünə ölkəmizdə nadir hallarda təsadüf edilir.
2. Düşmən dəstələri geri çəkildir.
3. Oyunçuya sonuncu dəfə xəbərdarlıq edildi.
4. Klassiklərimizin əsərləri bu gün də sevilə-sevilə oxunur.
5. Süfrə açıldı, qablar düzüldü.
6. Uzaqdan kiçik bir kənd görünürdü.

M	Q	Ş
M	Q	Ş
M	Q	Ş
M	Q	Ş
M	Q	Ş
M	Q	Ş

Yadda saxla Məchul və qayıdış növ feillərin fərqləndirilməsi

Bəzi feillərin məchul, yoxsa qayıdış növə aid olduğunu yalnız kontekstə görə müəyyənləşdirmək olur.

- Nəhayət, film **çəkildi**. (məchul)
- Bir azdan duman **çəkildi**. (qayıdış)

Göründüyü kimi, məchul növ feillərdə subyekt məlum olmasa da, onun mövcudluğu şübhə doğurmur. Qayıdış növ feillərdə isə hərəkətin subyektı həm də obyekt olur.

Ç **Kontekstə əsasən fərqləndirilmiş feillərin məchul, yoxsa qayıdış növə aid olduğunu müəyyən edin.**

- 1-a. Köhnə əşyalar zibilliyə **atıldı**.
- 1-b. Komandirin əmri ilə əsgərlər irəli **atıldı**.
- 2-a. Onun tüstüdən gözləri **sulandı**.
- 2-b. Yayın qızmarında kəndin küçələri bu kəhrizin suyu ilə **sulanır**.
- 3-a. Qız güzgünün qabağında dayanıb **daranırdı**.
- 3-b. Döşək hazırlamaq üçün yun əvvəlcə **daranırdı**.
- 4-a. Balonlar **sıxılmış** qazla dolu idi.
- 4-b. Adamları yaxşı tanımadığımdan bir az **sıxıldım**.

Yadda saxla Şəxssiz növ feilləri fərqləndirən əlamətlər

Şəxssiz növ feillərdə hərəkətin obyektini bildirən söz, adətən, yönlük halda olur. Müqayisə edin:

1. Bu məsələdə səhvə yol verdik.
obyekt məlum növ
2. Bu məsələdə səhvə yol verildi.
obyekt şəxssiz növ

1-ci cümlədə hərəkəti icra edən (biz) qrammatik cəhətdən məlumdur. 2-ci cümlədə isə mübtədanı bərpa etmək mümkün deyil, çünki xəbər şəxssiz növ feillə ifadə olunub.

d **Verilmiş feilləri cədvələ uyğun qruplaşdırın. Cümlələrdə işlədərək seçiminizi əsaslandırın.**

- 1) imkan verildi 2) təqdim edildi 3) cəlb edildi 4) əməl olundu 5) əlavə edildi
6) imza atıldı 7) xəbərdarlıq edildi 8) həsr edildi

Şəxssiz növ feillər	Məchul növ feillər

e **Müzakirə.** “Su duruldu” cümləsində **duruldu** feili:

- A) qayıdış növdədir. B) məlum növdədir. C) məchul növdədir.

- 1a Beyin fırtınası.** Sizcə, şagirdlərin yeni biliklər qazanması və həyatda uğurlu olması üçün müəllim nə etməlidir? Tədris prosesində müəllimin vəzifəsi nədən ibarətdir? Fikirlərinizi qeyd edin.

MÜƏLLİMİN VƏZİFƏSİ

Bir dəfə tələbələr müəllimdən soruşdular.

– Yaxşı müəllim necə olmalıdır? Onun əsas vəzifəsi nədir?

Müəllim dedi:

– Gəlin sabah dağa gedək, piknik edək. Orada hər şeyi başa salaram.

Ertəsi gün onlar piknikə yollandılar. Səhər tezdən yola çıxan müəllim və tələbələr günorta yorğun və acmış halda dağın ətəyinə çatdılar. Tələbələr müəllimin gətirdiyi düyü və duzlu tərəvəzdən doyunca yeyib susadılar. Özləri ilə gətirdikləri su hələ yolda ikən qurtarmışdı. Odur ki içməli su axtarmağa başladılar. Lakin tələbələr bu yerləri yaxşı tanımadıqlarından bulaq tapa bilmədilər.

Müəllim əliboş geri qayıdan tələbələrinə bulağın yerini dedi. Bulağı tapan tələbələr doyunca sudan içdilər və şən əhvali-ruhiyyədə geri döndülər. Onlar müəllimi də yaddan çıxarmamış, ona bir dolça su gətirmişdilər. Amma müəllimin yanında ağzınacan su ilə dolu kuzəni görəndə təəccübləndilər:

– Müəllim, sizdə ki su var imiş. Bəs niyə bizə vermədiniz?

– Dünən siz soruşmuşdunuz ki, müəllimin vəzifəsi nədir, – deyə müəllim tələbələrə baxıb gülümsündü. – Mən də öz vəzifəmi yerinə yetirirdim. Əvvəlcə sizdə susuzluq yaratdım, o isə sizi bulaq axtarmağa məcbur etdi. [a] Su tapmaqdan əlinizi tamam üzəndə mən sizə bulağın harada olduğunu dedim. [b] Özümlə daha çox su götürməklə sizə sübut etdim ki, işinizi ehtiyatlı tutmalısınız. [c]

Sonra müəllim bir qədər fikrə getdi və əlavə etdi:

– Amma müəllimin daha bir mühüm vəzifəsi var. [ç] Mənim üçün gətirdiyiniz su sübut edir ki, hələlik mən öz əsas vəzifəmi layiqincə yerinə yetirirəm.

- b Aşağıdakı cümlələr mətnə nömrələnmiş hansı boşluqlara uyğun gəlir?**

1. Beləliklə, sizi ruhdan düşməyə qoymadım.
2. Müəllimin əsas missiyası insanlıq və mərhəmət tərbiyə etməkdir.
3. Bax beləcə, mən sizdə bilik qazanmaq yangısı yaradıram.
4. Bununla da, sizə nümunə göstərdim.

Diqqət et

Bədii ədəbiyyatda epik janrlardan biri də pritçadır. Ona hekayət də deyilir. Pritçanın əsas xüsusiyyətləri bunlardır:

1. Ümumbəşəri mövzular – əxlaqi dəyərlər, dərin dini və fəlsəfi fikirlər.
2. Simvolika və məcazilik. Pritçada hər bir obraz müəyyən fikrin daşıyıcısı olur, öz əməlləri ilə həmin fikri sübuta yetirir. Ona görə də bu əsərlərdə ziddiyyətli xarakterlərə rast gəlinmir.
3. Tərbiyəvi və didaktik xarakter. Pritçanın məqsədi hər hansı obraz və ya hadisənin təmsalında oxucuya əxlaqi dərs verməkdir.

C Qruplarla iş. Məktəb həyatınızdakı müşahidələrə əsaslanaraq oxuduğunuz pritçada müəllimin vəzifələri ilə bağlı fikirləri şərh edin.

I qrup: Motivasiya yaratmaq

II qrup: Özünə inamı dəstəkləmək

III qrup: Şəxsi nümunə göstərmək

IV qrup: Sevgi və mərhəmət aşılamaq

Ç Bir qatarda, eyni kupədə gedən iki nəfərin dialoqunu oxuyun. Obrazların nitqinə uyğun gələn fikirləri müəyyənləşdirin və onların xarakteri haqqında fikir yürüdün.

① – Həyatımız bu qatara oxşayır, daim irəli gedir.

② – Yox canım, həyatımız vağzala bənzəyir, hamı dayanıb nəyi isə gözləyir.

③ – Biz bu həyat qatarının maşinistləri, onu irəli aparırıq.

④ – Nə danışırırsınız?! Biz, sadəcə, sərnəşinlər. Nə vaxt “düş” desələr, düşəcəyik.

⑤ – Biz bu qatarla uzaqlara gedəcəyik.

⑥ – Elə deyil. Gedəcəyimiz yol aldığımız biletin qiymətindən asılıdır.

a Daim başqalarının əmrinə tabe olmağa hazırdır.

b Düşünür ki, nəyə nail olacağı taleyin hökmündən asılıdır.

c Daim inkişafda olmaq, irəli getmək istəyir.

ç Qarşısına böyük məqsədlər qoyur.

d Hamı kimi olmağa, başqalarından seçilməməyə çalışır.

e Lider olmaq, başqalarını ardınca aparmaq arzusundadır.

d Bu bölmədə oxuduğunuz mətnlər əsasında fakt və obraz haqqında fikirləri ümumiləşdirin.

- Problemin şəxsləndirilməsi
- Real varlığın obrazlı təsviri
- Fikrin obrazlı ifadəsi

Feilin qrammatik mənə növləri (qarşılıq-birgəlik və icbar növ)

2a Uyğunluğu müəyyən edin.

1. Hərəkət bir neçə subyekt tərəfindən birgə icra edilir.
 2. Hərəkət bir subyektin göstərişi ilə başqa bir subyekt tərəfindən icra edilir.
- a) Kərim taxtanı ustalara kəsdi.
 - b) Qızlar bərkdən gülüşdülər.
 - c) Meydandakılar evlərinə dağılıdılar.
 - ç) Bu binanı 120 il əvvəl Hacı Zeynalabdin Tağıyev tikdirib.

Yadda saxla Qarşılıq-birgəlik növ feillər

Qarşılıq-birgəlik növ feillər **-ış⁴ (-ş)** leksik şəkilçisinin köməyi ilə düzəliir. Bu növ feillərdə hərəkət iki və ya daha çox subyekt tərəfindən qarşılıqlı şəkildə və ya birgə icra edilir:

- *Uşaqlar gülüşdülər.* (birgəlik)

Qarşılıq-birgəlik növ feillərin xəbər kimi çıxış etdiyi cümlələrdə subyektlərdən biri mübtəda, digəri tamamlıq ola bilər:

- *Ev sahibi gələn qonaqlarla salamlaşdı.*
- *Kamil bir xeyli düşmənlə atışdı.*

b Hərəkətin qarşılıqlı və ya birgə icra edilməsinə görə feilləri qruplaşdırın.

1. Həyətdə uşaqlar qaçırdılar.
2. Ağcaqanadlar başımızın üstündə vızıladaşırdılar.
3. Onlar dost kimi görüşdülər.
4. Tərəflər səhərə kimi atışdılar.
5. Axşam düşən kimi uşaqlar yatışdılar.
6. Xəbəri eşidən insanlar şəhərin mərkəzinə doğru axışdılar.

Yadda saxla Qarşılıq-birgəlik növ feillərin fərqləndirilməsi

Elə feillər var ki, fonetik tərkibinə və semantikasına görə qarşılıq-birgəlik növü xatırlatsa da, morfoloji tərkibinə görə fərqlidir. Məsələn, *barış(maq)*, *qarış(maq)* feilləri qrammatik baxımdan qarşılıq-birgəlik növə aid deyil, çünki bu sözlərin tərkibində **-ış⁴ (-ş)** şəkilçisi yoxdur.

Bəzən isə, əksinə, feilin tərkibində **-ış⁴ (-ş)** şəkilçisi olsa da, qarşılıq-birgəlik semantikasına malik deyil: *gəz-ış(mək)*, *qız-ış(maq)*.

-laş şəkilçisi ilə düzələn feilləri **-la + -ş** şəkilçiləri ilə düzələn feillərdən fərqləndirmək lazımdır. *Bir-ləş(mək)*, *məsləhət-ləş(mək)* sözləri məlum növ feillər olduğu halda, *qarşı-la-ş(maq)*, *salam-la-ş(maq)* qarşılıq-birgəlik növ feillərdir.

c Dördündən biri feilin qrammatik məna növü baxımından fərqlidir:

a. atış(maq)	b. civildəş(mək)	c. soruş(maq)	d. ağlaş(maq)
a. sayrış(maq)	b. yazış(maq)	c. yapış(maq)	d. alış(maq)
a. mələş(mək)	b. quruldaş(maq)	c. güləş(mək)	d. salamlaş(maq)

Yadda saxla İcbar növ feillər

İcbar növ feillərdə hərəkətin obyektini ilə yanaşı, ən azı, iki subyektini olur: 1) hərəkətə yönəldən, 2) hərəkəti bilavasitə icra edən. Məsələn:

Qoca (I subyekt) nəvəsindən gələn məktubu (obyekt) qızına (II subyekt) oxutdu.

Bu növ feillər **-dir⁴**, **-t** leksik şəkilçiləri vasitəsilə düzəlir. Lakin bu şəkilçilərin köməyi ilə düzələn elə feillər də var ki, icbar deyil, məlum növdədir.

Oğlan iti parkda gəzdirdi.

Bu cümlədə haqqında danışılan şəxs (subyekt) hərəkəti özü icra edir. İcbar növdə isə 1-ci subyekt işi başqasına gördürür.

ç Verilmiş cümlələrdə hərəkətin obyektini və I, II subyektini müəyyən edin.

Nümunə *Xudayar bəy (I subyekt), məktubu (obyekt), mollaya (II subyekt) yazdırdı.*

1. Dünən Tahir əmi bağda ustalara quyu qazdırdı.
2. Bu gəzinti mənə acı xatirələri unutdurdu.
3. Yeni gələn mühəndis binanın bəzi hissələrini fəhlələrə sökdürdü.

d Hansı cümlələrdə hərəkəti icra edən (II subyekt) məlum deyil?

1. Usta tikinti materiallarını fəhlələrə daşıtdırdı.
2. Müəllim bu gün inşa yazdırdı.
3. Kral məşhur rəssama öz portretini çəkdirdi.
4. Bayramqabağı qapı-pəncərəni sildirdik.

e Xəbər vəzifəsində olan feilin hansı qrammatik məna növünə aid olduğunu müəyyənləşdirin.

M – məlum növ

i – icbar növ

1. Fasilə elan edilən kimi fəhlələr işi dayandırdılar.
2. Həyətdə böyük xəndək qazdırarsınız.
3. Bacım bilmədən boşqabı sındırdı.
4. Bağdakı meyvələri uşaqlara yığdırdılar.
5. Müəllim uşaqları xeyli güldürdü.

M	i
M	i
M	i
M	i
M	i

ə **Müzakirə.** Cümlələrdə **oxutmaq** sözünün qrammatik məna növünü müəyyən edin.

- a. Nənə eynəyini itirmişdi, ona görə də məktubu nəvəsinə **oxutdu**.
- b. Oğul mənimdir əgər, **oxutmuram**, əl çəkin. (M.Ə.Sabir)

Ümumiləşdirici təkrar

1 Uyğunluğu müəyyən edin.

1. məchul növ	a. Bu məktub iki il bundan əvvəl <u>yazılıb</u> .
2. qayıdış növ	b. Biz üç ildir ki, Elxanla <u>yazışıırıq</u> .
3. şəxssiz növ	c. Yazıda xəraya <u>yol verilib</u> .
4. qarşılıq-birgəlik növ	ç. Əsgərlər irəli <u>atıldılar</u> .
5. icbar növ	d. Bu gün müəllim bizə imla <u>yazdırdı</u> .
6. məlum növ	e. Kamil babası ilə məsləhətləşdi.

2 Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərlə bağlı doğru fikri seçin və cavabınızı əsaslandırın.

1. Uzun müddət istifadəsiz qalan sement daşlaşmışdı.
2. Qoşunların silah-sursatı qurtardığından sapandla daşlaşdırdılar.

- A. Hər ikisi isimdən düzəlmiş feildir.
B. Hər ikisi feilin qarşılıq-birgəlik növündədir.
C. Birincisi məlum, ikincisi qarşılıq-birgəlik növdədir.
D. Birincisi qarşılıq-birgəlik, ikincisi məlum növdədir.
E. Hər ikisi məlum növdədir.

3 Uyğunluğu müəyyən edin.

- a. Sadə feildir, məlum növdədir.
b. $-laş^2$ şəkilçisi ilə düzəlib, məlum növdədir.
c. $-ış^4$ (ş) şəkilçisi ilə düzəlib, qarşılıq-birgəlik növdədir.
d. $-ış^4$ (ş) şəkilçisi ilə düzəlib, lakin qarşılıq-birgəlik növdə deyil.

1. ağlaşmaq	a b c d
2. güləşmək	a b c d
3. dərdləşmək	a b c d
4. zarafatlaşmaq	a b c d
5. qarışmaq	a b c d

6. qaçışmaq	a b c d
7. hazırlaşmaq	a b c d
8. toplaşmaq	a b c d
9. yaxınlaşmaq	a b c d
10. barışmaq	a b c d

4 Feilləri seçin və grammatik məna növünü müəyyən edin.

Gözəl bir yerdə alaçıqlar quruldu. Qoyunlar kəsildi, şadyanalıq edildi.

Bayandır xan dedi:

– Oğlu olanı ağ çadırdə, qızı olanı qırmızı çadırdə, övladı olmayanı isə qara çadırdə oturdun.

Onun əmri ilə oğlu olan ağ çadırdə, qızı olan qırmızı çadırdə, övladı olmayan isə qara çadırdə göndərildi.

5 Hansı cümlənin xəbəri icbar növ feillə ifadə olunub? Cavabınızı əsaslandırın.

- A. Anam xərəyi qızdırdı.
- B. Bacım boşqabı sındırdı.
- C. Bağda quyu qazdırdıq.
- D. Boş söhbətlərlə hamını bezdirdi.

6 Cümlədəki feillə bağlı düzgün fikirləri seçin.

Kimyəvi reaksiya nəticəsində qabdakı maye qatılaşırdı.

- 1. Qarşılıq-birgəlik növə aiddir.
- 2. Sifətdən düzəlib.
- 3. İndiki zamandadır.
- 4. Hərəkətin keçmişdə davam etdiyini bildirir.
- 5. Sözün kökünə iki leksik şəkilçi artırılıb.

7 Cümlələrdə altından xətt çəkilmiş feillərin morfoloji xüsusiyyətlərini müəyyən edin.

- quruluşuna görə növü, morfoloji tərkibi
- təsriflənən, yoxsa təsriflənməyən feil olması
- təsriflənən feilin hansı şəklinə aid olması
- grammatik məna növü

- 1. Babam bu evi tikdirəndə mən hələ dünyaya gəlməmişdim.
- 2. Deyilənə görə, yaya kimi körpü bərpa olunasıdır.
- 3. O, indiyə kimi qarşılaşdığım ən müdrik insan idi.
- 4. Bu yolda hər cür əziyyətə qatlaşmalıyıq.

8 Altından xətt çəkilmiş feillərin grammatik məna növünü müəyyən edin.

İLAXIR ÇƏRŞƏNBƏLƏR

Novruz şənlikləri təzə ilin başlanmasına, yəni martın 21-nə dörd həftə qalmış başlayır. Bu aya Boz ay da deyirlər. Həmin ayın hər çərşənbəsi təbiətin bir ünsürü ilə – su, od, yel və torpaqla əlaqələndirilmiş və beləliklə, insanın təsəvvüründə ilaxır çərşənbələr yaranmışdır. Bunlar Su çərşənbəsi, Od çərşənbəsi, Yel çərşənbəsi və Torpaq çərşənbəsi adlanaraq müqəddəs sayılmışdır.

İlaxır çərşənbələrin axşam şənlikləri çox maraqlı olur: evlərdə üzərlik yandırılır, tonqallar qalanır, insanlar qulaq falına çıxırlar.

Novruzun müqəddəs ayınlarından biri də səməni göyərtməkdir. Səməni xoşbəxtlik gətirən amil kimi həmişə tərənnüm edilmişdir. Evlərdə göyərdilmiş səməni bişirər, xəstələrə yedirərdilər.

Bayram günündə qadınlar dadlı-ləzzətli şirniyyatlar bişirir, yumurta boyayırlar. Bayram axşamı süfrəyə innab, kişmiş, püstə, badam, qoz, fındıq, müxtəlif meyvələrin qurusu qoyulur. Evlərdə şamlar yandırılır. Bayram günü və axşamı el şənlikləri, tamaşalar, oyunlar təşkil edilir.

ORFOQRAFIYA-ORFOEPIYA LÜĞƏTİ

Vurğusuz hecalarda o saitinin [a] kimi tələffüzü

avtomat [aftamat]
diktofon [dik'tafon]
domino [damino]
fontan [fantan]
konfet [k'anfet]
kontekst [kantekest]
kooperativ [k'aperativ]
koordinasiya [k'ardinasiya]
kosmonavt [k'asmanaft]
laboratoriya [labaratoriya]
portret [partret]
problem [prablem]
samovar [samavar]
velosiped [velasipet]

Qoşasaitli mürəkkəb sözlərdə səsdüşümü

bacıoğlu [bacıoğlu]
başıaçıq [başıaçıx]
bibioğlu [bibioğlu]
dayıoğlu [dayıoğlu]
əliaçıq [əliaçıx]
Əliağa [Əliağa]
əmioğlu [əmioğlu]
xalaoğlu [xalaoğlu]

Qoşasaitli sözlərdə səstərtimi

ailə [a:yilə]
dairə [da:yirə]
dialekt [diyalekt'
dialoq [diyalok']
faciə [fa:ciyə]
maili [ma:yili]
müdafiə [müda:fiyə]
sait [sa:yit]
radio [radiyo]
stadion [stadiyon]
təbiət [təbiyə]
vəsait [vəsa:yit]
zəif [zəyif]

Eynicinsli qoşa saitlərin tələffüzü

camaat [cama:t]
inşaat [inşa:t]

saat [sa:t]
maarif [ma:rif]
bədi [bədi:]
təbii [təbi:]
mətbəə [mətbə:]
əmtəə [əmtə:]
təbəə [təbə:]
təəssüf [tə:ssüf]

Saitlərin uzun tələffüzü

abidə [a:bidə]
aləm [a:ləm]
bəməzə [bə:məzə]
bitərəf [bi:tərəf]
elan [e:lan]
etibar [e:tibar]
etiraf [e:tiraf]
ədalət [əda:lət]
əqidə [əqi:də]
əla [ə:la]
ərizə [əri:zə]
hökumət [höku:mət]
xatirə [xa:tirə]
xəritə [xəri:tə]
xüsusi [xüsu:si]
istedad [isde:dat]
qəribə [qəri:bə]
laməkan [la:məkan]
memar [me:mar]
mədən [mə:dən]
məlumat [mə:lumat]
məna [mə:na]
möcüzə [mö:cüzə]
mötbər [mö:təbər]
mötarizə [mö:tərizə]
musiqi [mu:siqi]
mübariz [müba:riz]
narazı [na:razı]
nümünə [nümu:nə]
röya [rö:ya]
səliqə [səli:qə]
şölə [şö:lə]
təmir [tə:mir]
ümumi [ümu:mi]

Söz sonunda b, c, d, g samitlərinin tələffüzü

ağac [ağaç]

ahəng [a:hənk]
cavab [cavap]
cəld [cəlt]
corab [corap]
dərd [dərt]
dinc [dinç]
dörd [dört]
gənc [gənç]
gülab [gülap]
inanc [inanç]
kənd [kənt]
kərpic [kərpic]
kitab [kitap]
külüng [külünk]
qutab [qutap]
pələng [pələnk]
rəng [rənk]
sayğac [sayğaç]
sevinc [sevinç]
şabalıd [şabalıt]
tixac [tixaç]
tufəng [tufənk]

Sözlərdə k samitinin deyilişi və yazılışı

bələk [bələx']
bilək [biləx']
çiçək [çiçəx']
çiçək ətri [çiçəy ətri]
çiyələk [çiyələx']
çörək [çörəx']
çörəkotu [çörəyotu]
dirrik [dirrix']
döşəküzü [döşəyüzü]
ərik [ərix']
ərik ağacı [əriy ağacı]
istilikölçən [istiliyölçən]
kaktus [k'ak'tus]
kapitan [k'apitan]
kəlikotu [kəkliyotu]
konsert [k'ansert]
kosmos [k'osmos]
ləçək [ləçəx']
məktub [məx'tup]
mixək ətri [mixəy ətri]
örnek [örnəx']
ötkəm [ötgəm]
pişikotu [pişiyotu]

seçki [seçgi]
sürtkü [sürtgü]
sürüşkən [sürüşgən]
tank [tank']
tək [tək]
tənlik [tənnix']
türk [türk]
ürək [ürəx']
ürəkaçan [ürəyaçan]
yetkin [yetgin]

Sözlərdə q samitinin deyilişi və yazılışı

açıqürəkli [açığürəx'li]
ayaqüstü [ayağüsdü]
barmaqarası [barmağarası]
bucaq [bucax]
dodaqaltı [dodağaltı]
doqquz [dok'quz]
haqq [hak']
hüquq [hüquk']
xalq [xalk']
iqtisad [ik'tisat]
qonaq [qonax]
qonaq evi [qonağ evi]
qulaq asmaq [qulağ asmax]
məqsəd [mək'sət]
monoloq [manalok']
moruq [morux]
müttəfiq [mütdəfik']
nitq [nitk']
nöqsan [nök'san]
nöqtə [nök'tə]
parlaq [parlax]
rəqs [rək's]
saqqal [sak'qal]
şəfəq [şəfək']
şərqşünas [şərk'şünas]
taqqıltı [tak'qıltı]
təqsir [tək'sir]
üfük [üfük']

Söz ortasında eynicinsli və ya müxtəlifcinsli kar samitlərin tələffüzü

axtarış [axdarış]
asfalt [asvalt]
aşpaz [aşpaz]
bitki [bitgi]
böhtan [böhdan]

əlbəttə [əlbətdə]
guppultu [gupbultu]
həttə [hətdə]
hoppanmaq [hopbammax]
iştirak [işdirak]
kəskin [kəsgin]
kəşfiyyat [kəşviyat]
küskün [küsgün]
məfil [məfdil]
məxfi [məxvi]
mürəkkəb [mürəkgəp]
ötkəm [ötgəm]
saxta [saxda]
sənətkar [sənətkar]
şaftalı [şafdalı]
taxta [taxda]
tappılı [tapbılı]
təşəkkür [təşəkgür]
təhfə [təhvə]
zəhmətkeş [zəhmətkeş]

Sözlərdə “b”, “m” samitlərindən əvvəl gələn “n” samitinin tələffüzü

anbar [ambar]
çərsənbə [çərsəmbə]
dinməz [dimməz]
günbəz [gümbəz]
öyrənmək [öyrəmməx']
sınmış [sımmış]
sönməz [sömməz]
sünbül [sümbül]
şənbə [şəmbə]
tənbəl [təmbəl]
zanbaq [zambax]
zənbil [zəmbil]

Şəkilçilərin (-iyyat, -iyyət, -iyyə) tərkibindəki yy samitlərinin tələffüzü

cəmiyyət [cəmiyət]
davamiyyət [davamiyət]
ədəbiyyət [ədəbiyat]
fərziyyə [fərziyə]
xeyriyyə [xeyriyə]
kəşfiyyət [kəşviyat]
qabiliyyət [qa:biliyət]
məsuliyyət [məsuliyət]
külliyyət [külliyyat]
nəzəriyyə [nəzəriyə]

riyaziyyat [riyaziyat]
şəxsiyyət [şəxsiyət]

Müxtəlifcinsli samitlə bitən təkhecalı sözlərə samitlə başlayan şəkilçilərin qoşulması

elmlı [elimli]
həcmcə [həcimcə]
hökmdar [hökümdar]
hüznü [hüzünnü]
qeybdən [qeyipdən]
rəhmli [rəhimli]
sehrkar [sehirkar]
sehrli [sehirri]
sədrlik [şədirrix']
səhmdar [səhimdar]
üzrlü [üzürrü]
üzvlük [üzüvlük']
zəhmli [zəhimli]
zülmkar [zülmkar]

Sonu ft, xt, st, şt samitləri ilə bitən sözlərə samitlə başlayan şəkilçi və ya sözün artırılması

dostluq [dosdux]
dost gəlişi [dos gəlişi]
eqoistcəsinə [eqaiscəsinə]
güzəştə [güzəşsiz]
güzəşt hüququ [güzəş hüququ]
xoşbəxtlik [xoşbəxtlik']
xoşbəxt yaşamaq [xoşbəxt yaşamax]
neft quyusu [neft quyusu]
neftçi [neftçi]
turist səfəri [turist səfəri]
turistlər [turisdər]

İZAHLI SÖZLÜK

İxtisarlər: *is.* – *isim*; *sif.* – *sifət*; *z.* – *zərf*, *f.* – *feil*, *fr.* – *frazoloji birləşmə*

animasiya *is.* – şəkillərin hərəkətə gətirilməsi, canlandırılması.

bais *is.* – səbəb, səbəbkar, səbəb olan adam.

ballistik *sif.* – ballistikaya (havaya atılmış mərminin hərəkət qanunlarını öyrənən elm) aid olan.

cidd-cəhdlə *z.* – var gücü ilə, səylə.

çulğamaq *f.* – hər tərəfi əhatə etmək, bürümək, örtmək, basmaq, tutmaq.

dəftərxana *is.* – bir idarənin yazışmalar və sənədləşmə ilə məşğul olan şöbəsi.

donos *is.* – birisi haqqında hökumət idarələrinə gizli olaraq verilən məlumat, xəbər.

efir *is.* – dünyanı əhatə edən fəza, radiodalğaların, televiziya və radioverilişlərin yayıldığı hava boşluğu.

exolokasiya *is.* – heyvanlarda əks-səda səslərindən istifadə olunması.

fərman *is.* – ali hakimiyyət orqanının qanun qüvvəsində olan sərəncamı, qərarı.

fosil *is.* – qədim heyvan və bitki qalıqlarının daşlaşmış mineral çöküntüsü.

girvənkə *is.* – 400 qrama bərabər qədim ölçü vahidi.

həqarət *is.* – hörmətsizlik, sayğısızlıq, təhqir; alçaldıcı, heysiyyətə, mənliyə toxunan hərəkət, söz və s.

xərək *is.* – xəstə, yaralı və ya hər hansı yük daşımaq üçün iki uzun dəstəyə bənd edilmiş taxta lövhədən ibarət alət.

iaşə *is.* – məişət; yaşayış.

ideologiya *is.* – həqiqətə münasibəti ifadə edən baxışlar və düşüncələr sistemi.

informasiya agentliyi – operativ xəbərləri toplamaq və yaymaq sahəsində ixtisaslaşan kütləvi informasiya vasitəsi.

infrastruktur *is.* – iqtisadiyyat, səhiyyə, elm, təhsil və s.-nin mükəmməl işləməsinə xidmət edən kompleks.

interaktivlik *is.* – qarşılıqlı informasiya mübadiləsinə əsaslanan ünsiyyət forması, kommunikasiya növü.

kamzol *is.* – kaftan altından geyilən uzun kişi geyimi.

kolleqa *is.* – eyni peşə və ya fəaliyyətlə məşğul olan şəxs, iş yoldaşı.

korrektor *is.* – mətni dil-üslub cəhətdən yoxlayan, səhvləri düzəldən mətbəə və ya nəşriyyat işçisi.

qara basmaq *fr.* – gözə qorxunc şeylər görünmək, qorxulu yuxu, kabus görmək.

qeyzlənmək *f.* – hiddətlənmək, qəzəblənmək, bərk acığı tutmaq.

qəza *is.* – çar Rusiyası dövründə quberniya tərkibində inzibati-ərazi vahidi.

maariflənmə *is.* – elmli olma, bilik qazanma, mədəniləşmə, savadlanma.

mahmız *is.* – at sürərkən çəkmənin dabanına taxılan şişdişli kiçik dəmir çarx.

meydan oxumaq *fr.* – davaya, döyüşə çağırmaq, hədələmək, güc nümayiş etdirmək.

mədaxil *is.* – bir müəssisə və ya şəxsin müəyyən dövr ərzində əldə etdiyi gəlir.

mətbu orqan – müəyyən dövriliklə nəşr olunan kütləvi informasiya vasitəsi; qəzet, jurnal və s.

məvacib *is.* – maaş, əmək haqqı.

mirzə *is.* – keçmişdə yazı-pozu işləri ilə məşğul olan adam; katib.

mundir *is.* – hərbi və ya mülki rəsmi geyim; uniforma.

mücəssəmə *is.* – hər hansı bir keyfiyyəti, xüsusiyyəti təcəssüm etdirən adam, varlıq haqqında.

mülki *sif.* – qeyri-hərbi, əsgəri olmayan; sivil.

mürəttib *is.* – mətbəədə hərf düzən işçi.

mütəəssir *sif.* – bir hal və hissin təsiri ilə qüssələnmiş, dərdlənmiş, əhvalı pozulmuş, təsirlənmiş.

naçalnik *is.* – çar Rusiyası dövründə polis, jandarm rəisi.

naqolay *sif.* – narahat.

operativ – tez, təcili, sürətli, çevik.

paleontoloq *is.* – qazıntı nəticəsində tapılan nəslə kəsilmiş ən qədim heyvan və bitkilərin tədqiqi ilə məşğul olan alim.

platforma *is.* – saytın yaradılması və fəaliyyətini təmin edən alətlər məcmusu, proqramlaşdırma komponentləri kompleksi.

pud *is.* – 16,4 kq-a bərabər qədim ölçü vahidi.

reproduktor *is.* – radioverilişlərini ucadan səsləndirən cihaz, aparat; səsucaldan.

rəvac vermək *fr.* – səbəb olmaq, inkişaf etdirmək; irəlilətmək.

senzor *is.* – mətbuat üzərində nəzarəti həyata keçirən vəzifəli şəxs.

səndələyə-səndələyə *z.* – yırğalana-yırğalana, o yan-bu yana əyilərək.

sərəncam *is.* – əmr, göstəriş.

səyrimək *f.* – hirsdən, acıqdan və s. hisslərdən əsmək, titrəmək (üz əzələləri).

sinmək *f.* – gözə daha az çarpmaq üçün aşağı oturmaq, əyilmək, gizlənmək.

sirena *is.* – fəvqəladə halla bağlı xəbərdarlıq edən güclü, qulaqbatırıcı səs; bu səsi çıxaran cihaz.

siyasi icmalçı – siyasətin aktual məsələləri şərh edən, mühüm hadisələrin icmalını verən jurnalist, ekspert.

spagetti – nazik, uzun formalı makarondan bişirilən italyan yemək növü.

şığmaq *f.* – çaxmaq.

təsisçi *is.* – hər hansı biznes və ya ictimai qurumun əsasını qoyan, onu yaradaraq dövlət qeydiyyatından keçirən şəxs.

trans-Atlantik – Atlantik okeanı üzərindən keçən, qitələrarası.

yedəyində *z.* – arxasınca, dalısınca, yedəyindən (heyvana bağlanmış ipindən) tutaraq.

zati-aliləri – yüksək mənsəb sahibinə müraciət forması.

ziraət *is.* – əkinçilik.

ziyil *is.* – dərinin üstündə əmələ gələn müxtəlif böyüklükdə düyüncüklər.

BURAXILIŞ MƏLUMATI

*Ümumi təhsil müəssisələrinin 8-ci sinifləri üçün
Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə
dərslilik (I hissə)*

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər

**Rəfiq İsmayilov
Ülkər Nurullayeva
Rəyhan Həbibli
Dilruba Cəfərova**

Redaktor

Nəriman Abdulov

Rəyçi

Cəbrail Həşimov

Texniki redaktor

Rəşad Nəbiyev

Dizayner

Fidan Hüseynova

Rəssam

Elçin Cabarov

Korrektor

Fidan Məmmədova

© Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Fiziki çap vərəqi 11. Səhifə sayı 88.

Kağız formatı 57×90 1/8. Kəsimdən sonra ölçüsü: 22,0×27,5.

Şriftin adı və ölçüsü: Calibri, 14 pt. Ofset kağızı. Ofset çapı.

Sifariş ____ . Tirajı . Bakı – 2025.

Pilot siniflərdə istifadə üçün nəzərdə tutulur.

Çap məhsulunu hazırlayan:

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu (Bakı ş., A.Cəlilov küç., 86).

Çap məhsulunu istehsal edən:

“CN Poliqraf” MMC (Bakı ş., A.M.Şərifzadə küç., 29/31).